

EDICIJA **KULTURA**

***Kultura* Ježija Gjetrojća -
škola političkog mišljenja**
Izbor sačinio
i predgovor napisao
prof. Slavomir M. Novinovski

S poljskog prevela
dr Ljubica Rosić

Kultura Ježija Gjedrojca – škola političkog mišljenja

Izbor sačinio i predgovor napisao
prof. Slavomir M. Novinovski

S poljskog prevela
dr Ljubica Rosić

Centar za kulturnu dekontaminaciju, 2024.

Pokretanje edicije *Kultura* značajan je momenat u izdavačkoj praksi Centra za kulturnu dekontaminaciju budući da razvija, na osnovama nužnosti i bliskosti temama i idejama našeg rada, jednu vrstu dokumentovanja intelektualne istorije i kulture demokratije direktnim angažovanjem autora u javnom diskursu. Ovom prilikom čini se važnim da su kompleksnosti kulturnih i političkih konteksta Poljske proteklih decenija, u kojima se autorski artikuliše i afirmiše kritička kultura, za buduću čitateljku ne samo zanimljive ili poučne već omogućavaju stvaranje jednog polja ili zajednice sećanja i kontinuiteta mišljenja, ali i poziv na dalje razmene i debate. Otuda, ova nova edicija, sudeći prema prvim izdanjima u pripremi, jeste rezultat saradnji, rekla bih i prijateljstva, u kojima praksa i paradigma prevoda omogućava promišljanje i uvide u već postojeće zajedničke reference i tačke preseka, afirmacije i kritike, poznatih i nepoznatih (moguće zaboravljenih) tema, slučajeva i situacija.

Od našeg prvog izdanja 1997. godine – transkripta debate o ulozi (pozorišnih) kulturnih stvaralaca u demokratskim protestima – do ovogodišnjeg (2024) izdanja drugog dela Glave u torbi, kolumni Borke Pavićević, Centar za kulturnu dekontaminaciju podržava izdanja koja „bez izvinjenja“ i pojednostavljenja misle kompleksne kontekste. Nova edicija *Kultura* upravo čini mogućim jednu takvu vrstu uvida u kontekste poljske kulturne i intelektualne zajednice. Zahvalni smo na poverenju i angažmanima, ličnim – čitalačkim i zajedničkim – debatnim, koja će ovom gestom biti podržani.

Ana Miljanić

Dom Književnog instituta s prednje strane. 2019. Fot. Stanislav Mancevič.
Iz Arhiva Književnog instituta Kultura.

***Kultura* – izazov bačen geopolitici**

Mali grad, smešten u meandru Sene, severozapadno od Pariza, s pravom se diči baroknim *châhateau*, koji je podigao Fransoa Mansar.¹ Ljubitelji konjskih trka dobro znaju da najdužoj stazi, koja se nalazi nedaleko od hipodroma, nema ravnih u Evropi. Spisak ličnosti iz sveta kulture i politike koje su nekada stanovala u vilama rasutim po terenu dvorskog parka predug je da bi se mogla zapamtiti makar njegova polovina. Iz poljske perspektive to nema većeg značaja. Mezon-Lafit na Seni povezuje se na isti način s mesečnikom *Kultura*, koji je objavljivao Ježi Gjedrojc u periodu 1947–2000. godine. Posle više od dvadeset godina od njenog poslednjeg broja može se smelo konstatovati da je ona bila najznačajniji poljski časopis u XX veku. To zvuči kao paradoks, s obzirom na to da je objavljivana u emigraciji, u tiražu od jedva nekoliko hiljada primeraka, i sve do 1989. godine njenom posedovanju (a naročito kolportaži) pretile su represije. Ipak, nemoguće je navesti drugi časopis, koji je jednako kao *Kultura* iz temelja izmenio svest poljske intelektualne elite. Nije postojao drugi koji je u vreme sistemske transformacije i sticanja suvereniteta tako značajno uticao na međunarodnu orijentaciju III Žečpospolite.² Takođe, ništa ne ukazuje na to da su politički kanoni ustanovljeni pod egidom Gjedrojca sada izgubili vrednost.

---

1 Fransoa Mansar – najveći arhitekta francuskog baroka.

2 Žečpospolita – republika (od lat. *Res publica*), naziv uglavnom za poljsku državu.

Genezu *Kulture* treba tražiti 1942. godine na... iračkoj pustinji, gde je bila stacionirana Poljska armija na Istoku. Većina njenih vojnika iskusila je boravak u logorima ili mestima izgnanstva u dubini Sovjetskog Saveza, ali bilo je i izbeglica iz zemlje, koje su preko Balkana i Sredozemnog mora stigle u Siriju i Palestinu, da bi se borile u poljskim odredima, formiranim tamo. Andersova armija, kako je obično nazivana po prezimenu komandanta, nije bila tipična vojska. Ni u jednoj drugoj obrazovanje i građansko vaspitanje nisu predstavljali tako važnu dopunu borbene obuke. Ni u jednoj drugoj nije vođena tako intenzivna kulturna i naučna aktivnost. Ni u jednoj drugoj nije objavljeno toliko vrednih knjiga, brošura, časopisa. Veliku ulogu u tome imao je rotmajstor Juzef Čapski. Kulminacija dostignuća u potčinjenom mu odredu prosvete i kulture nastala je tek kad mu je dodeljen za saradnika Gjedrojć.

Potomak litvanskih kneževa, nije imao ni četrdeset godina, obdaren je bio lepotom filmskog zavodnika i neobičnim organizatorskim sposobnostima. Voleo je da ponavlja kako mu satisfakciju donose kontakti s ljudima inteligentnijim od njega. Crpeo ju je i iz uticaja, kakav je vršio – kao činovnik centralne državne administracije – na društveno-privredni život II Žečpospolite. Još tada je smatran „političkom zverkom“, mada svoju pasiju nije realizovao na parlamentarnom forumu, već je uređivao veoma interesantan i ekskluzivan časopis *Bunt Młodych (Pobuna mladih)*, koji se kasnije peobrazio u *Politiku*. Umeo je da stiće i otkriva publicističke talente. Siguran u svoja prava, nije se kolebao da ide nasuprot dominantnim mišljenjima, rizikujući sukob sa cenzurom, a čak i kraha činovničke karijere. Grupacija neokonzervativaca koju je on stvarao u okviru tabora maršala Juzefa Pilsudskog (suprotna kursu njegovih naslednika) trebalo je da se nadmeće na izborima 1940. godine. Izbijanje rata izbrisalo je iz sećanja ne samo ovaj njegov plan. Prvu

godinu rata proveo je u Rumuniji, kao sekretar ambasadora Žečpospolite. Pratio ga je u borbi za očuvanje kontinuiteta nje-
ne vrhovne vlasti, podržavao u organizaciji zaštite i evakuacije
izbeglica, predstavljao u kontaktima s emisarima iz zemlje. Nije
prekinuo ovu aktivnost čak ni posle likvidacije predstavništva.
Tek ga je pretnja hapšenjem navela na odlazak na Bliski Istok.
Tamo je stupio u poljsku jedinicu i kao običan vojnik učestvo-
vao u odbrani Tobruka. U Iraku, gde je prekomandovan, prona-
šao ga je Čapski.

Stariji od Gjedroja, kako po činu, tako i godinama, rast
mu je omogućavao da čak generala Vladislava Andersa³ gleda s
visine. Došao je na svet u jednoj od najraskošnijih palata Praga,
ali to je moglo da se dogodi i u Beču, Berlinu ili Petrogradu, nje-
govi titulisani rođaci verno su služili Habzburzima, Hoencoler-
nima ili Romanovima. Boljševička revolucija lišila ga je velike
imovine, ipak, nije izbrisala njegovo divljenje za rusku književ-
nost. Među njegovim prijateljima bilo je i građana „druge Rusi-
je“ koji na Visli traže sklonište od diktature komunističke parti-
je. Tada nije mnogo lupao glavu politikom. Olovkom, četkicom
i perom istrajno je tražio svoju formu izražavanja. Svet, kome
je pripadao, raspao se septembra 1939. godine. Zajedno s hilja-
dama poljskih oficira dospelo je u sovjetsko ropstvo. Skoro sve
njegove drugove po oružju pobio je NKVD u Katinju, Harkovu,
Mjednoju... Do poslednjih dana smatrao je svojom obavezom
da svedoči o zločinima izvršenim na njima. U uspomenu *Na
neljudskoj zemlji*, koje je objavio nekoliko godina posle oslobo-
đenja, smatra da je uzaludno ipak tražiti želju za osvetom ili
znake mržnje. Zapis njegovih ličnih iskustava i opservacija, kao

---

³ Vladislav Anders (1892–1970), poljski general i političar. Godine 1939. zarobila
ga je Crvena armija, a 1941. je oslobođen. U SSSR-u je organizovao poljske jedinice
s kojima se borio u Africi i Italiji. Posle rata prihvatio je položaj komandanta emi-
grantske vojske. Lišen je državljanstva NR Poljske.

i priča ljudi koje je sretao, u stvari je čin optužbe protiv totalitarnog režima, čije su prve žrtve bili Rusi, Ukrajinci i Belorusi.

Ispostavilo se da je susret s Čapskim bio prekretnica u Gjedroćevom životu. Hiljade sati, iskrenih, često bolnih, razgovora na Bliskom Istoku, a kasnije u Italiji (već u vojnim jedinicama Drugog poljskog korpusa),⁴ stotine zajednički realizovanih projekata, desetine pisama razmenjenih za vreme službenih putovanja između Kaira, Rima i Londona, učinili su da se harmonična saradnja brzo pretvori u duboko prijateljstvo. Prihvatajući ulogu vodiča Uredniku Politike po veoma površno poznatom mu svetu savremene kulture, Čapski uopšte nije nameravao da oslabi njegov „životinjski“ instinkt. Intelektualna eskapada trebalo je da promeni veštog igrača na zemaljskoj političkoj berzi u stratega evropskog formata, sposobnog da razume suštinu, kao i skalu izazova pred kojima će se, zajedno sa završetkom rata, naći Stari kontinent, a ne samo njegov srednjo-istočni deo.

Osvajanje Monte Kasina, koje je izvršio Drugi poljski korpus u maju 1944. godine, slično kao i oslobođenje Ankone i Bolonje sledećih meseci, ostalo je bez uticaja na tragičnu situaciju Poljske. Nacistički teror trajao je neprekidno, dostižući vrhunac za vreme Varšavskog ustanka.⁵ Na istočnim područjima II Žečpospolite, otetim Nemcima, Sovjeti su gvozdenom rukom ponovo uveli svoj poredak. Zapadne velesile vršile su pritisak na poljsku vladu u emigraciji da obnovi kontakte s Moskvom, prekinute posle otkrivanja katinjskih zločina. Sporazum je zna-

---

4 Drugi poljski korpus (1943–47), savez taktičko-operativnih oružanih snaga na Zapadu, odvojen od Poljske armije na Istoku. Njime je komandovao V. Anders; godine 1944–45. oko pedeset hiljada vojnika borilo se na italijanskom frontu (Monte Kasino, Ankona, Bolonja). Posle rata najviše vojnika ostalo je u emigraciji.

5 Varšavski ustanak u leto 1944. podigla je Armija krajova, koju su podržali stanovnici grada, u želji da oslobode prestonicu. Tada su nemačke snage potpuno razorile grad.

čio *de facto* pristanak na uključivanje Žečpospolite u sovjetsku uticajnu sferu i odustajanje od skoro polovine njene dotadašnje teritorije. Na čemu se zasniva logika novog vremena, Josip V. Staljin nesmotreno je objašnjavao jugoslovenskim komunistima: „Ovaj rat nije takav kao u prošlosti; onaj ko okupira teritoriju, nameće i svoj sopstveni društveni sistem. Svako nameće svoj sopstveni sistem toliko daleko, dokle može stići njegova armija. Ne može biti drugačije“. Teško je čuditi se tome što radost poljskih emigranata zbog završetka rata nije pratilo uverenje o odnošenju čak veoma gorke pobjede.

Pitanje „Vraćati se ili ne vraćati kući?“ za mnoge od njih bilo je retoričkog karaktera. Jedni – nisu imali kome, niti čak čemu; drugima je sovjetski kordon preprečio put do njihovih zavičaja; treći – nisu mogli da zamisle život pod komunističkom vlašću; neki su još mogli da pretpostave da će odmah po prelasku granice stići u logor ili zatvor. Kad je reč o Gjedroju, povratak bi (u najboljem slučaju) značio kraj njegove političke aktivnosti. Nije uopšte razmatrao takav scenario. Napravio je nova dokumenta, u kojima je kao mesto rođenja figurisala Varšava, a ne Minjsk, da bi izbegao deportaciju na terene koji se nalaze istočno od Kerzonove linije.⁶

Još pre oslobođenja i nastanka mira počeo je da se stara za fondove za pokretanje izdavačkog preduzeća, sposobnog da zadovolji prosvetne i kulturne potrebe Poljaka rasutih na nekoliko kontinenata. Razmišljao je istovremeno o izdanju francuskojezičkog nedeljnika *Tribune des Peuples*, koji bi istovremeno vršio funkciju propagandnog jačanja i platforme dijaloga izbeglica iz Srednjoistočne Evrope. Pod istim naslovom, za vreme

---

6 Kerzonova linija – granica između Poljske i SSSR-a koju je ustanovio Vrhovni savet Antante 1919, a koja je na inicijativu Džordža Kerzona, engleskog državnika i lidera konzervativaca, trebalo da stupi na snagu 1920. godine. Poljska nije prihvatila granicu, već je otrgla zapadnu Ukrajinu i zapadnu Belorusiju. Po završetku Drugog svetskog rata sovjetsko-poljska granica izmenjena je na bazi Kerzonove linije.

„Proleća naroda”, objavljujane su u Parizu novine Adama Mickjeviča. Asocijacija na prethodni talas poljske emigracije, koji je nastao posle poraza ustanka 1831. godine, nametale su se same, naročito u prestonici Francuske. Od 1945. godine Čapski je tamo upravljao predstavništvom Drugog poljskog korpusa. Nastanio se u Hotelu Lamber, gde je *pied-à-terre* uredio sebi i Gjedrojc. Odatle je četrdesetih godina XIX veka veliki knez Adam Čartoriski upravljao akcijom koja je imala za cilj da uveri zapadne velesile da je restauracija Žečpospolite neophodan uslov za trajni mir u Evropi. Nije bilo međunarodnog konflikta na Dunavu, Dravi, Prutu ili Bosforu, pa čak ni u senci Elbrusa, u kome ne bi učestvovali njegovi emisari, uporno težeći slabljenju uticaja Rusije na Starom kontinentu. Gravira s portretom kneza Adama okačena je kasnije iznad pisaćeg stola Urednika *Kulture*.

Februara 1946. godine general Anders pristao je najzad da poveri Gjedrojcu misiju organizovanja u Rimu izdavačke kuće: Instytut Literacki (Književni institut). Zahvaljujući malom krugu entuzijasta angažovanih za rad (o nekima od njih biće još reči), prve knjige stigle su čitaocima već posle nekoliko meseci. Nisu slučajno, već kao upozorenje, to uglavnom bili romani o dramatičnim sudbinama Poljaka u tuđini, uvučeni u ratove ili revolucije XVIII i XIX veka. Kao izraz poštovanja prema prethodnicima mogao bi se smatrati reprint Mickjevičeve *Knjige poljskoga naroda i poljskoga hadžiluka*, da joj nije dodat predgovor Gustava Herlinga-Grudinskog, koji se spasao iz pakla Gulaga. U njemu je pozivao na konačni raskid sa svim što je posledica romantičnog mesijanizma: nacionalnom megalomanijom, kultom patnje i naivnom verom u svetost porodične tradicije. „Savremeni Poljak – dokazivao je – ne može da bude bednik, koji svoju nagost pokriva ritama kraljevskih ogrtača, već samo naslednik i izvršilac istorijske ideje poljske države“. Gjedrojc je smatrao preporučljivim podsećanje na ove reči onih

koji su odlučili da se ne vraćaju u otadžbinu posle uvođenja ratnog stanja decembra 1981. godine.

Među rimskim tomovima, obeleženim bledim jonskim stubom, pažnju je privlačio *Dnevnik s puta po Nemačkoj i Austriji* iz pera Ježija Stempovskog, koji se krio pod pseudonimom Pavel Hostovjec. Rođeni liberal i poliglota, poznavalac antike, savršeni esejista, pažljivi posmatrač političkih pojava i društvenih procesa, rat je preživeo u Švajcarskoj, pružajući izvesne usluge poljskoj diplomatiji i obaveštajnoj službi. Nema sumnje da je u okupirane nemačke zemlje krenuo početkom 1946. godine iz političkih razloga, ali bez ikakvih nacionalnih predrasuda. Ispostavilo se da je najvažniji rezultat misije „raport” o ljudskom stanju nedavnih građana III Rajha, registar njihovih uspeha i poraza u životu na zgaristima etike i kulture. „Raport” bez optimističke poente.

Početkom 1946. godine pojavio se prvi broj *Kulture* – društveno-književnog kvartalnog časopisa, pod redakcijom Gjedrojca i Herlinga-Gruđinskog. Većinu članaka sadržanih u njemu treba smatrati priložima analizi intelektualnog i duhovnog pustošenja, kakve su u Evropi izazvali nemački nacionalizam i sovjetski totalitarizam. Postavljane dijagnoze autora nisu, ipak, bacale čitaoce u pesimizam i defetističko raspoloženje. Uvereni da nije sve izgubljeno, urednici časopisa, uostalom, otvoreno su izražavali volju za traženjem „u svetu zapadne civilizacije one životne volje, bez koje će Evropljanin umreti, kao što su nekada umrli rukovodeći slojevi starih imperija“. Znatno ostrožnije Gjedrojc je ocenjivao preživljavanje časopisa. Posle više godina, konstatovao je čak da je on imao samo da vrši ulogu vizit-karte ili prosto prikačivanja nečega što ne odgovara Književnom institutu.

Drastičan pad potražnje poljske knjige u Italiji posle evakuacije Drugog poljskog korpusa u Veliku Britaniju (gde je rasformiran) iznudio je promenu koncepcije njegovog rada.

Udaljenost od glavnih emigrantskih centara i sve veći problemi u kontaktima sa zemljom navodili su na pronalaženje drugog sedišta. Izbor je pao na Francusku, skoro dva veka stranu prirodnim političkim skloništem azilanata. U jesen 1947. godine, personal je redukovan na tri osobe (Gjedroćca, Zofju i Zigmunta Herc), Institut je stigao u Mezon-Lafit. Nije prošlo čak ni godinu dana kad mu se priključio Čapski. Godine 1952. došao je još jedan saborac iz Drugog poljskog korpusa – Henrik Gjedroć, Ježijev mlađi brat. Nekoliko pomoćnih radnika pojačalo je kolektiv tek sedamdesetih i osamdesetih godina.

Kuća, iznajmljena u aveniji Kornej 1, sedam godina bila je mesto robijaškog rada i retko kad odmora. Godine 1954. grupica prijatelja preselila se u vilu u engleskom stilu u 91. aveniji de Poasi, kupljenoj za novac od javnog priloga, koji je funkcionisao prema ustaljenom načinu. Jednima je asociirao na načela koja su obavezivala u kolhozu, drugi su tražili sličnosti u mehanizmima koji su regulisali ritam života manastira ili falenstera. Podela obaveza bila je jasna. Gjedroć je rezervisao za sebe političke odluke i odlučujući glas za sva pitanja izdavaštva. Zofji Herc je pripadalo vođenje knjigovodstva, nadzor štampe i... niz drugih radnji, nekih tako prozaičnih, kao što je vođenje domaćinstva. Njen muž je odgovarao za ekspediciju (i u fizičkom smislu) publikacija, u čemu mu je pomagao „mali“ Gjedroć, vodeći svakodnevno računa o pretplatama. Zbog talenta i sklonosti, Čapski je povremeno vršio dve „funkcije“: ministra inostranih poslova i velikog dobrotvora Književnog instituta. Nije odustajao nikada, čak ni kad se ozbiljno vratio štafelaju, od davanja svedočanstva na stranicama *Kulture* o postojanju moralne političke dimenzije.

O izdržavanju u Francuskoj od izdavanja knjiga Gjedroć je mogao samo da sanja. Za tih pet godina jedva je uspeo da objavi nekoliko knjiga, većinom skromnih u pogledu

veličine i tiraža. Nije ostajalo ništa drugo nego da se posveti uređivanju (samostalnom) *Kulture*, pretvorene u mesečni časopis. Njeni prvi pariski brojevi razlikovali su se od rimskog po formatu, ali ne i karakteru. Ipak, nije trebalo dugo čekati da se iskristališe (uz veliko učešće Čapskog) konačna forma časopisa. S prvobitnom je imala toliko zajedničkog kao „intelektualna kapelica“ s laboratorijom ideja. Svaki sledeći broj *Kulture* bio je iznenađenje, u pogledu žanra, sastava autora, palete pokrenutih problema. Prema različitim proporcijama u njemu su objavljivani izvrsni, veoma zanimljivi, izazovni članci i jedino korisne i iz nekih razloga zahtevne lektire. To nije predstavljalo isključivo posledicu aktuelnog stanja redakcijske uprave. Gjedroć je činio to s predumišljajem, jer nije nameravao da se zadovolji tek sticanjem čitalaca, već je želeo i da ih formira. Revnosno je štampao prve poljske prevode dela Remona Arona, T. S. Eliota i Džordža Orvela, da bi odredio nivo literarnih aspiracija *Kulture*. Znatno veći značaj imalo je stalno prisustvo na njenim stranicama tekstova istaknutih poljskih pisaca i publicista, kako već priznatih (Ježija Stempovskog, Stanislava Vincenca), tako i onih čiji je talenat trebalo potpuno da zablista (Andžeja Bopkovskog, Zbignjeva Florčaka, Vitolda Gombroviča, Juzefa Lobodovskog, Julijuša Mjeroševskog, najzad, Česlava Miloša). Da nije bilo rešenosti Urednika, to uopšte ne bi bilo moguće.

Krajem četrdesetih godina, sredine okupljene oko vlasti Žečpospolite u izbeglištvu počele su da gledaju na *Kulturu* kao na jeretički časopis. Gjedroć, istina, nije dovodio u pitanje njihov legalni karakter, međutim, svodio ga je na simbol protivljenja prema režimu postavljenom u Varšavi. Nije nameravao da učestvuje u stvaranju *quasi*-države u tuđini – iluzije „prave“ Poljske, nepovezane ni na koji način s realno postojećom na Visli. Video je u tome opasnost od prigušivanja osetljivosti emigranata na

probleme zemljaka u Poljskoj. Nije se zavaravao da će ovi drugi primiti s oduševljenjem program obnove Žečpospolite, stvarane na Temzi, u njenoj predratnoj sistemskoj društveno-privrednoj formi. Već tada su partijski sporovi od pre decenije, nastavljeni u izbeglištvu, za većinu njih bili sasvim beznačajni. Najzad, nije verovao da bi savesno vršenje nacionalnih rituala navelo mlado pokolenje emigranata, koje odrasta u zapadnim društvima, na identifikovanje s Poljskom za duže vreme.

U debati o zapadnoj poljskoj emigraciji, koja se godinama vodila u Kulturi, jak utisak ostavio je Juliuš Mjeroševski. U mladosti je studirao uglavnom ekonomiju, ali u banci se nije zadugo skrasio. Postao je međunarodni komentator (specijalizovao se za nemačku problematiku) veoma popularnog kakovskog dnevnika koji nije uživao dobru reputaciju. Izbijanje rata primoralo ga je na bekstvo iz zemlje. Kao vojnik Poljske armije na Istoku, a potom Drugog poljskog korpusa, uređivao je, između ostalog, magazin *Parada*. Posle demobilizacije nastanio se u Londonu i uspostavio saradnju s emigrantskim časopisima. Vrhunac publicistike dostigao je tek početkom pedesetih godina, kad je postao londonski korespondent *Kulture*. Brzo je priznat za portparola njenog Urednika koji nije pisao, ali ta odredba ne izražava potpuno karakter njihovih odnosa. Jer, uloga Mjeroševskog nije se zasnivala isključivo na prenošenju na papir Gjedrojćevih misli, niti pak na razvijanju planova koje je on skicirao. Oni su nastajali u korespondencijskom dijalogu, često vođenom svakoga dana, više od četvrt veka. Samo povremeno sretali su se na Temzi da bi pretresli najhitnije stvari. Neobičan analitički smisao, savršena upućenost u tajne politike i privrženost, dostojna divljenja, činili su Mjeroševskog saradnikom-prijateljem, koga niko nije mogao da zameni. Posle njegove smrti, uzdržan u deljenju počasti, Urednik je izjavio čitaocima: „zajedno s Njim umro je deo *Kulture*“.

Obaveštenje iz Mezon-Lafita bilo je jednoznačno: poljska politička emigracija nije vrednost sama po sebi, već jedino sredstvo koje služi za vraćanje suverenosti Poljskoj. Dakle, treba se koncentrisati na aktivnosti koje je nemoguće izvršiti na Visli. U njih je sigurno spadalo: stalno i savesno informisanje političkih, intelektualnih i savetodavnih krugova slobodnog sveta o tekućoj situaciji naroda Srednjoistočne Evrope, a takođe o specifičnosti sovjetskog imperijalizma; uspostavljanje kontakata s emigrantskim centrima naroda koje je Moskva pokorila; osiguranje uslova nesputanog razvoja kao i promocije svih oblasti domaće kulture, čiji su se istaknuti, a čak perspektivni predstavnici našli u tuđini; permanentna briga o adekvatnim savremenim zahtevima nivoa obrazovanja najmlađe generacije izbeglica... Moglo bi se dugo još navoditi, količina izazova bila je velika. Kao najvažniji od njih svakako treba priznati ulaganje intelektualnog napora, zasnovanog na ponovnom izmišljanju slobodne Poljske, jer ta čija slika je upisana u sećanju 1939. ili pak 1945. godine pripadala je već prošlosti. Usled Drugog svetskog rata promenio se njen teritorijalni oblik i nacionalni sastav, gubici ljudi (nenadoknadivi kad je reč o eliti) dosegli su najviši nivo. Istorijska okretnica na kojoj su se tada našli Poljaci bila je jedna od najoštrijih (a možda i najoštrijaja) u njihovoj istoriji, *toute proportione gardée*, poljsko Kosovo Polje, poljsko Belo brdo.⁷ Sledeće ovakvo iskustvo stavljalobilo pod znak pitanja biološku egzistenciju naroda.

Mjeroševski je to smatrao dovoljnim argumentom za rastajanje s dotadašnjim modelom poljskosti izvedenim iz romantične interpretacije nacionalne istorije. Stalno pozivanje na veličinu Žečpospolite, razmetanje ne samo stvarnim već i izmi-

---

⁷ Belo brdo – u zapadnom delu Praga; protestantske snage (pretežno Čeha) pretrpele su poraz za vreme borbi s katoličkom vojskom u tridesetogodišnjem ratu (novembra 1620). Posledica toga bio je gubitak državnosti Češke.

šljenim poredama izazvalo je kod ogromne većine Poljaka gubitak sposobnosti za trezvenu ocenu smisla donošenih odluka. Stavljajući junaštvo iznad pobeđe i glorifikujući sve vidove oružane borbe, stvorili smo „pravi japanski kult smrti za otadžbinu, pri potpunom omalovažavanju korisnosti i cilja žrtve”. Taoci tako shvatanog hiperpatriotizma postali su u prvom redu političari. Strah od podozrenja u izdaju nacionalnih interesa nije im dozvoljavao da odustanu od nerealnih planova. Slobodarski maksimalizam koji su stavljali na pijedestal nezavisnosti nije morao uopšte da svedoči o beskompromisnosti. Takođe, dobro je skrivao nedostatak volje ili kvalifikacija za uspešno razvijanje akcije čak na znatno manjoj skali.

Početak pedesetih godina Urednik je obuzdavao težnje Mjeroševskog u suzbijanju bogootadžbinske retorike „nesalomivih”, strahujući od odbijanja privrženih joj čitalaca *Kulture*, objavljujivane uglavnom zahvaljujući pretplatnicima. Strpljivo je preporučivao da se navikavaju na mišljenja, u čije postojanje nisu čak ni sumnjali, i očigledno predstavljanje koristi koje dolaze iz savladavanja umetnosti narušavanja političkih shema. Istinu govoreći, tada još nije mogao da ponudi kompaktnu strategiju, koja se danas definiše kao Gjedroćeva doktrina. Proces njene kristalizacije tek je započeo. Niko nije bio u stanju da predvidi koliko će „eksperimenta” biti potrebno u okviru toga izvesti, kako će se mnogi od njih odmah završiti fijaskom, a koji, jednostavno, neće odoleti vremenu. Jedno je bilo sigurno: ni pod jednim se ne sme proklinjati stvarnost, već je treba „zavoleti” toliko jako koliko je to samo moguće. Tada će lakše biti korigovati gledišta, ostajući stalno veran is-povedanim načelima.

Deleći uverenje zemljaka u emigraciji o nemogućnosti zbacivanja sovjetskog jarma pojedincu, Mjeroševski je smatrao svojom obavezom da ih podseti da interesi potencijalnih sa-

veznika nikada neće biti identični s poljskim. Nijedan od njih neće odustati od težnje za podmiranjem ličnih potreba i ambicija za vreme borbi s Moskvom, a naročito posle likvidacije njenih uticajnih sfera u Srednjoistočnoj Evropi. Ni Poljaci ne mogu da računaju na posebnu naklonost. Naročito velesile nisu sklone da ih rasipaju, što je još gore, očekuju od sve slabijih partnera popustljivost. Ističući to, londonski korespondent *Kulture* nije imao na umu isključivo Sjedinjene Države, Veliku Britaniju i Francusku. Pretpostavljao je da će u budućnosti taj status postići takođe zapadni sused Poljske. Međutim, još nijedan političar Federativne Republike Nemačke nije se odvažio da objavi granicu naših teritorijalnih aspiracija na istoku označavaju tokovi Odre i Lužičke Nise.

Posvećivanje velesila podmirivanju poljskih težnji za nezavisnost moglo bi da predstavlja opasnost zbog sličnih zahteva drugih država, da udalji njihovo opšte priznanje za ispoljavanja borbe za slobodu i demokratiju na svetu. Dovođenje do toga zahtevalo je, ipak, ne bilo kakvu invenciju i aktivnost na međunarodnom forumu. Gjedroć se nije ograničio na apelovanje na stranicama *Kulture* za preuzimanje izazova. Juna 1950. godine, zajedno s Čapskim, učestvovao je na Berlinskoj konferenciji intelektualaca koja je inagurisala aktivnost Kongresa slobode kulture, levičarsko-liberalnog antidotuma komunističkoj ideologiji koja se širila u zapadnim književnim, umetničkim i naučnim sredinama. Izmerljiv efekat prisustva na Šprevi⁸ tvorca *Kulture* bila je na njihovu sugestiju usvojena rezolucija o pitanju osnivanja univerziteta za studente iz Srednjoistočne Evrope. Posle nepunih godinu i po, prvi studenti su prešli kroz velika vrata Collège de l' Europe de Libre u Strazburu. Široko je odjeknulo izlaganje Čapskog, posvećeno nužnosti prevazi-

---

8 Špreja ili Špreva (nem. Spree, gornjolужиčki Sprjevja) je nemačka reka, koja protiče kroz Saksoniju, Brandenburg i Berlin. Pritoka je reke Hefel.

laženja podele Starog kontinenta, izloženo za vreme sledeće berlinske manifestacije, u avgustu 1951. godine. U njemu je pozivao na priznavanje prava Estonaca, Litvanaca, Letonaca i Ukrajinaca, na to da ih treba smatrati Evropljanima sa svim posledicama toga.

Stav *Kulture* prema procesu integracije Evrope bio je jednoznačan. Ubrzo posle sklapanja Pariskog ugovora artikulisao ga je u *Demokratskom manifestu* otac Inocenti Marija Bohenski, logičarska zvezda u usponu na Frajburškom univerzitetu. Reči: „u duši niko od nas nije više samo Poljak, već Evropljanin iz kantona Poljske” zvučale su kao da su uklesane u mermeru. Ništa manje bitna nije bila, posle njih, ni sledeća izjava: „Sve što Evropu ojača, bez obzira kako ovaj ili onaj Evropljanin iz drugih kantona gleda na naše kantonsko pitanje, naš je lokalni, poljski interes”. Podrška Robera Šumana *et consortes* nije uopšte proizlazila iz privrženosti tradiciji koja svojim korenima seže do vremena Jagielona. Mjeroševski je video u njoj šansu za završetak dotad nerešivih teritorijalnih sporova koji proizlaze iz istorijskih događaja, imperijalnih sklonosti ili pak demografskih preobražaja. Nadao se da će istovremeno zaustaviti širenje sovjetskih uticaja i blokirati mogućnost preporoda nemačke ekspanzije.

Kolebljiv stav zapadnih političara po pitanju obuhvatanja u budućnosti planom integracija država, sada podređenih Moskvi, učvrstio je u uverenju Londonca (jer tako je često potpisivao svoje tekstove) u neophodnost uspostavljanja vremenom komplementarne strukture – Srednjoistočne federacije Evrope. Sugerisao je, čak, da se ne okleva s pravljjenjem prvog koraka do tog cilja: osnivanja međunarodne brigade, sastavljene isključivo od emigranata koji potiču iz te regije. Ipak, bio je svestan da ozbiljnu pretnju koncepciji koju on promoviše, predstavljaju istorijski klišeji, kodirani u svesti Poljaka, Čeha, Mađara, Litvanaca,

Belorusa ili Ukrajinaca. Gjedrojeć se naročito bojao da će zemljaci tražiti inspiraciju u prošlim vekovima. „Danas nam ostaje jedini put” – zabeležio je u jednom od pisama – „to jest težnja ka evropskoj federaciji, ne zato da bismo izbacili druge već, pre svega, da bismo izbacili sebe. Realizacija federacije može da nastupi, ne samo usled odgovarajuće političke konjunktore već, pre svega, ako njenom realizovanju pristupimo bez čak nesvesnog imperijalizma, ako prestanemo tako izazovno da zahtevamo položaj *leadera*. *Leader* i faktički neko može da postane, ta uloga se ne mora zvanično zahtevati”.

Geopolitička dogma, koju su formulisali nacionalisti, a koja je smeštala Poljsku između Rusije i Nemačke, nikada nije prestala da odzvanja sa stranica *Kulture*. Urednik se neumorno starao da predstavi Poljacima ko su im u stvari susedi na istoku. Pritom nije gajio iluzije da će iskustvo totalitarizma zasuti sve ponore koji su ih još ranije delili od Litvanaca, Belorusa, a naročito Ukrajinaca. Iznošenje na dnevnu svetlost bolnih aspekata zajedničke istorije smatrao je prosto uslovom za postizanje političkog sporazuma. Nije se upuštao u spekulacije da li će međusobno opraštanje krivica (naravno, kome bi prethodilo njihovo priznanje) biti udeo ove ili sledećih generacija, ali smatrao je preporučljivim približavanje tog trenutka objavljivanjem individualnih i kolektivnih računa savesti. Za jedan od najvažnijih – *Protiv aveti prošlosti* iz pera Juzefa Lobodovskog, objavljen početkom 1952. godine, napisao je čak afirmativni komentar. Ne treba se tome čuditi, s obzirom na безусловnu podršku autora ideje o nezavisnosti Ukrajine, a takođe postulat, sadržan u tekstu, da se poljsko-ukrajinskom pograničju da specijalni status.

Mogu se samo nagađati motivi stavljanja u novembar-ski broj časopisa (iz iste godine) pisma šire nepoznatog sveštenika Juzefa Majejskog. Međutim, nema sumnje da je poziv,

sadržan u njemu, poziv za priznanje opravdanosti ukrajinskih pretenzija na Lavov, kao i litvanskih prava na Vilnius, izazvao među poljskim emigrantima ogromno uzbuđenje. Gjedroć je to smatrao odličnom prilikom za pokretanje uvodne debate o obliku istočnih granica Žečpospolite. Deklaracija kolektiva *Kulture – Nesporazum ili jeftin patriotizam* prividno je izgledala veoma uzdržana. Ipak, u njenom zaključku pale su reči spremnosti za priznanje revizije granice iz 1939. godine, ako dobije saglasnost zainteresovanih naroda. To je značilo, ni manje ni više, narušavanje najsvetijeg tabua poljske emigracije.

Među istoričarima stalno se vodi spor da li je to bilo ekvivalentno prihvatanju od strane kolektiva *Kulture* u trenutku kad su istočne granice Poljske već bile određene za vreme Jaltanske konferencije. Važnija od ovog rešenja izgleda konstatacija da je pod Gjedroćevim uticajem izjašnjavanje za nezavisnu Litvaniju i Ukrajinu, a kasnije i Belorusiju, prestalo da ima isključivo deklarativnu dimenziju, njegova cena postala je izmerljiva. Za ljude rođene u Istočnoj Galiciji, u Vilnjuskoj pokrajini, na Volinju ili Podolu, predstavljalo je prosto žrtvu, prinetu u ime viših vrednosti. Značenje njihovih odluka nije umanjivala činjenica da se ona tada nalazi u vlasti Sovjetskog Saveza, jer su one i dalje zauzimale (i još uvek zauzimaju) počasno mesto u nacionalnom imaginarijumu Poljaka. Zar se vekovima za njih nisu vodile krvave borbe s Rusijom i Turskom. Na njima su podignute (osim zamkova i palata) zgrade biblioteka, univerziteta i crkve. I nisu se negde drugde nalazili zavičajni Tadeuša Koščuška, Adama Mickjeviča, Stanislava Monjuška i Juzefa Pilsudskog. Nema jednostavnog odgovora na pitanje: da li je svest o tome da će u budućnosti postati vlasnici susedi, a ne okupatori, ublažavala osećanje bolnog gubitka? Zato neće biti rizična konstatacija da, ako građani Žečpospolite ne preživljavaju traumu, sličnu onoj koju su iskusili Mađari od dana potpisivanja mirovnog ugo-

vora u Trijanonu, onda je to velika zasluga i časopisa uređivanog u Mezon-Lafitu. Ko danas sanja o Poljskoj „od mora do mora“?

Sve veća izolacija i totalitarizacija država, koje ulaze u sastav sovjetske uticajne sfere, stavljala je pod znak pitanja nameru *Kulture* da vrši funkciju spone između emigracije i zemlje. I pored nedostatka dozvole vlasti za uvoz, njeni primerci su ipak raznim putevima stizali na Vislu, nalazeći čitaoce, kako među protivnicima tako i među pristalicama režima. U jedan deo tih drugih Urednik je polagao velike nade. Jer, delio je mišljenje da najveću opasnost za komunizam predstavljaju njegovi pobornici, koji su posumnjali u ispravnost njegovog moskovskog tumačenja i odlučili da se odvaže na svoje. Jak impuls za razmišljanje o mogućnosti širenja ove pojave u Poljskoj bile su promene do kojih je došlo na istočnoj strani Jadrana posle donošenja dekreta Kominterne, juna 1948. godine, o raspolu Komunističke partije Jugoslavije. Odlučnost s kakvom se ona oslobodila Staljinovog tutorstva naišla je na Gjedroćevo priznanje, mada ono nije išlo u korak s afirmacijom doktrine koju je ona proklamovala. Odluka o predstavljanju u *Kulturi* ne samo njenih teza, već i rezultata njihovog ostvarivanja u životu, bila je diktirana željom da se izazove ideološko vrenje među razumnijim poljskim komunistima. Jer, tobožnja tajna bila je da kritika s pozicije levičarskog vernopodaničkog stava prema Kremlju, koji su demonstrirale vođe Poljske ujedinjene radničke partije, progovori njima brže od svih „kapitalističkih“ analiza i pamfleta zajedno.

Ova ideja javila se Gjedroću već na početku pedesetih godina, kad je pokušao da stekne uticaj na sadržinu emisija na poljskom jeziku, emitovanih preko beogradskog radija. Pošto plan nije uspeo, zadovoljio se uticajem štampanom rečju. Već prvih godina „jugovine“ posle Staljinove smrti, marta 1953. godine, čitaoci *Kulture* mogli su – zahvaljujući opširnoj repor-

taži Lukaša Vinjarskog i zapažanjima s putovanja Zigmunta Zarembe – da steknu predstavu o jugoslovensko-privrednom eksperimentu. Izjave na ovu temu nije izbegavao ni Mjeroševski, došavši do zaključka da bi se titoizam ostvario i na Visli kao prelazna faza između staljinizma, s jedne, i slobode i demokratije, s druge strane. Povratak na vlast Vladislava Gomulke, oktobra 1956. godine, koji je bio pod represijama prethodnika zbog „desničarsko-nacionalističkog skretanja”, podstaklo je još nadu u ostvarenje ove koncepcije. Kredit poverenja dodeljen u to vreme novom lideru Poljske ujedinjene radničke partije od kolektiva *Kulture* brzo je povučen, jer se ispostavilo da je u njegovoj oceni dogmatizam kijavica, a revizionizam tuberkuloza. Knjige koje je objavio Instytut Literacki, najpre dve Milovana Đilasa (analiza *Nova klasa* i uspomene *Razgovori sa Staljinom*), kao i *Program Saveza komunista Jugoslavije*, treba smatrati formom podrške Gomulkinih idejnih antagonista.

Interesovanje Gjedroćca za jugoslovenski sistemski model smanjivalo se uporedo s padom verovatnoće za prenošenje makar dela mehnizama na poljsko tlo. Međutim, polovinom šezdesetih godina njegovu pažnju privukle su, objavljene u beogradskom časopisu *Delo*, reminiscencije s boravka u Sovjetskom Savezu Mihajla Mihajlova. Njihovo štampanje donelo je autoru popularnost i... gubitak radnog mesta na univerzitetu u Zadru. Rusista je rado prihvatio ponuđenu saradnju s *Kulturrom*. Razmatranju njenog obima poslužio je, između ostalog, pohod u Dalmaciju Ježija Stempovskog. U blistavom eseju *Sunce jeseni*, napisanom po povratku, Pavel Hostovjec je obuhvatio pregršt zanimljivih opservacija. Po svom običaju, smestio je tekuće događaje u širi istorijski kontekst. Iz navike i radoznalosti proučavao je nisu li simptomi pojava znatno bremenitiji posledicama. Godine 1966. Instytut Literacki štampao je knjigu Mihajlova *Ruske teme*, koja sadrži sve reportaže o boravku u

Moskvi, ciklus studija o stvaralaštvu Fjodora Dostojevskog, kao i savremenu rusku prozu. Mnogo šta ukazuje da je to doprinelo hapšenju autora, koji je već tada zahtevao liberalizaciju normi koje regulišu politički život Jugoslavije. Urednik nije delio sva mišljenja Mihajlova, ali nije se kolebao da se angažuje u njegovu odbranu. Starao se takođe da mu pomaže kad je uhapšen. Kasnijih godina tekstovi jugoslovenskih opozicionara, između ostalih Đilasa, povremeno su se pojavljivali u *Kulturi*, a nijedan od njih nije sadržao tako jak politički naboj kao *Moskovsko leto 1964*.

Paragrafi koji obrazlažu nužnost „tarife za revizionizam” nestali su sa stranica časopisa sedamdesetih godina. Iz istog razloga iz kojeg su ranije prestala na njima da se pojavljuju razmatranja o smislu federalizacije ili neutralizacije Srednjoistočne Evrope – Gjedroć je smatrao nemogućim njihovo realizovanje. Međutim, na njima se pojavio koncept normalizacije odnosa s istočnim susedima. Sa čeličnom doslednošću Urednik se zalagao za proširenje platforme susreta (još uvek ne dijaloga!) Poljaka s Ukrajinčima. Nije gubio vreme ni Mjeroševski, neumorno tumačeći zemljacima da partnerski odnosi s Ukrajinom, Litvanijom i Belorusijom od prvih dana nezavisnosti moraju da se zasnivaju na precizno definisanoj zajednici interesa, a ne na osećanjima ili iluzijama. Njegovi pozivi na konačno odricanje želje za odlučivanjem o budućnosti teritorije, definisane akronimom ULB, predviđali su u istoj meri razbijanje strahova stanovnika Kijeva, Viljnusa i Minjska, kao navođenje na napuštanje dotadašnjeg načina rezonovanja Rusa. Bez svođenja na zajednički imenitelj ambicija Moskve i Varšave prema ukrajinskim, litvanskim i beloruskim zemljama, nemoguće je čak maštati o stabilizaciji oslobođenoj okova komunizma Srednjoistočne Evrope.

Gjedroć nije skrivao da se čitavog odraslog života borio protiv sovjetskog imperijalizma i da je spreman da i dalje

to čini, čak i ako on promeni boju. Ipak, niko u njemu nije video rusofoba. Nije postao rusofob, ne zato što se u mladosti oženio ruskom emigrantkinjom, niti pak zbog lektire književnih i naučnih dela štampanih *graždankom*. Postojao je drugi razlog. Iz lekcije koju je dobio 1917. godine na ulicama Moskve i Petrograda razumeo je jedno: mržnja nikuda ne vodi. Nikada nije zaudio komunistima na poznavanju brojeva telefona Kremlja, znajući da njegovim stanarima nemaju mnogo šta da kažu. Tražio je kontakte s građanima „druge Rusije“, koji žele da u otadžbini uporedo s padom boljševičkog režima nastanu sloboda i demokratija. Objavljivao je njihove članke i knjige i u originalnoj jezičkoj verziji. Funkciju eksperta za sovjetska pitanja u *Kulturi* poverio je istaknutom ruskom istoričaru Mihajlu J. Heleru. Nadao se da će se bar deo „prijatelja Moskova“⁹ oprostiti od imperijalne tradicije i priznati pravo na nezavisnost svim narodima Srednjoistočne Evrope, uključujući i ukrajinski.

Tačku na „i“ postavio je Mjeroševski u članku objavljenom septembra 1974. godine *Ruski „kompleks Poljaka“ i teritorija ULB*. U njemu je isključio mogućnost mirnog rešenja poljsko-ruskih odnosa u budućnosti, bez istovremenog prihvatanja od strane Varšave i Moskve oslobodilačkih aspiracija Ukrajinaca, Litvanaca i Belorusa. U prilog tome govori kako lojalnost prema gorenavedenim tako i svest da su teritorije ULB vekovima određivale odnose između Moskve i Krakova, a kasnije Varšave. Vladanje njima, iz perspektive Rusije, bilo je garancija za to da se Žečpospolita učini satelitom. Međutim, Poljska je uvek morala da posegne za njima kad je htela da postane potpuno nezavisna od Rusije. Dakle, ako obe države budu zaista želele pacifikaciju Istočne Evrope, moraju definitivno odustati od bilo kakvih predređivanja sebi teritorije ULB. Naravno, to ne znači potpunu za-

---

9 „Prijatelji Moskovi“ – tako naziva Mickjevič Moskovljane u čuvenoj drami *Preci*.

branu vođenja prema njoj aktivne politike. Ipak, tamo ne može biti „mesta ni za kakav imperijalizam – ni poljski, ni ruski“.

Kad se početkom devedesetih godina istorija Jugoslavije – kako bi to Stempovski definisao – ponovo otkinula s lanca, to nije odmah predstavljeno u časopisu. Gjedroć očigledno nije hteo da objavljuje komentare pisane u usijanom stanju, svest o težini problema nalagala mu je da čeka odmerenija mišljenja. Tekstovi odobreni za štampu nisu ostavljali sumnju da se *Kultura* ne opredeljuje ni za jednu stranu od zaraćenih naroda, međutim, čvrsto ostaje pri vrednostima koje je decenijama izražavala. Dakle, neće odbijati da nazove po imenu kako izvršene zločine tako i njihove izvršioce. Poruka nekih tekstova prelazila je znatno granice jugoslovenskog konteksta. Naročito *Kosovske varijacije* Kšištofa Čiževskog – pronicljive studije nestajanja osećanja vrednosti višenacionalne zajednice formirane vekovima. Citirane u njoj reči srpskog sveštenika iz Štrpca – „Izgovarajmo: 'kako na nebu tako i na zemlji' (ruka pravi gest odozgo nadole); kao i mir ljudima dobre volje (ruka se pomera sa zapada na istok). To je naš krst. Ponavljamo reči, ali ih ne činimo“ – ne odnose se samo na Balkan.

Pri kraju života, pošto je izgubio strpljenje, nezadovoljan načinom i tempom rešavanja poljskih i međunarodnih problema, Gjedroć je sam počeo... da piše o tome u *Kulturi*. U maju 1999. godine, mada negativno ocenjuje ekipu koja tada vlada u Beogradu, smatrao je umesnim podsećanje čitalaca da su nas „sa Srbijom uvek povezivali prijateljski odnosi“. Kao dokaz za to podsetio je na pomoć koju su stanovnici delili 1939. godine izbeglicama iz Poljske, kao i na bratstvo po oružju dva naroda za vreme Drugog svetskog rata. Nije propustio da pomene lična iskustva u tome, koja je stekao u Mezon-Lafitu. Pisao je i o tome kako su vlasti u Beogradu tolerisale prebacivanja preko njihove teritorije publikacije izdavačke kuće Instytut Literacki u Poljsku

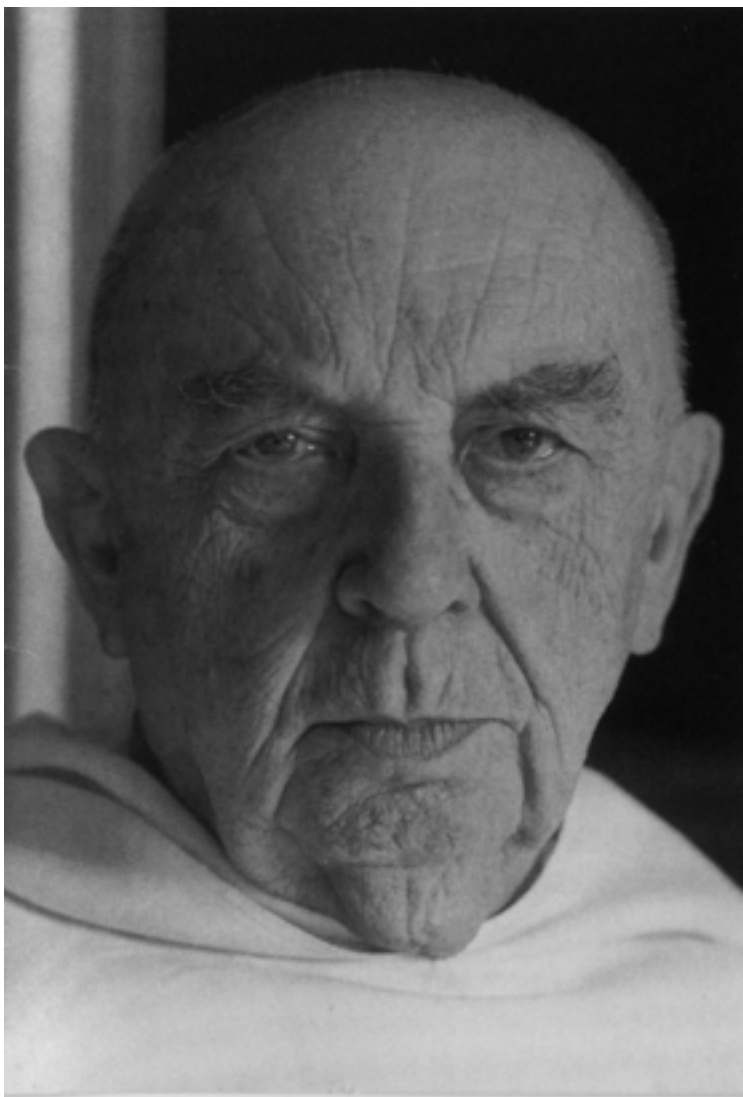
i Sovjetski Savez i o političkim saradnicima, kao i prijateljima među književnicima, s nezaboravnim Petrom Vujičićem na čelu.

Regal u čitaonici Instytuta Literackog zauzima skoro čitav zid. Na gornjim policama nalazi se 637 brojeva *Kulture*, svaki od njih ima bar 170 stranica, dvobroji daleko iznad 200. Pored njih smešteni su specijalni brojevi: pet „zemaljskih”, posvećenih raznim aspektima života u Narodnoj Republici Poljskoj, tri na ruskom jeziku, dva na nemačkom jeziku i jedan objavljen na češkom i slovačkom. Ostale police namenjene su za 513 tomova svezaka najavljenih 1953. godine Biblioteke *Kulture*. Tačno 134 od njih jesu brojevi časopisa *Zeszyty Historyczne (Istorijske sveske)* – objavljivanog od 1962, a posvećenog najnovijoj istoriji Poljske. Ježi Gjedroć se odlučio na njegovo izdanje, sećajući se opomene Juzefa Šujskog¹⁰ da je lažna istorija učiteljica lažne politike. Nemoguće je navesti imena svih autora ostalih 379 tomova književne ili naučne proze, kao i pesničkih tomova. Vredi ipak pamtiti makar petnaestak: Česlav Miloš, Vitold Gombrovič, Aleksandar I. Solženjicin, Gustav Herling-Gruđinjski, Kazimjež Vježinjski, Zbignjev Herbert, Lešek Kolakovski, Adam Mihnjik, Marek Hlasko, Boris Pasternak, Milovan Đilas, Andžej Bopkovski, Andriej Sinjavskij, Simon Vajl, Leo Lipski, Mihajlo Mihajlov, Jacek Kuronj, Julij Danijel, Džejms Bernam. Preko hiljadu gustih štampanih tekstova, više od pola veka provedeno za pisaćim stolom... Zaista, nije lako poverovati da su tako malobrojni napravili toliko mnogo, s mišlju o beskrajno mnogima.

---

10 Juzef Šujski (1835–1883), istoričar, pisac i publicista, političar, profesor i rektor na Jagjelonskom univerzitetu; jedan od osnivača krakovske istorijske škole.

Juzef Marija Inocenti Bohenski, dominikanac. Fotografija iz Arhiva Književnog instituta Kultura.

Inocenti Marija Bohenski

Kratak pregled Demokratskog manifesta

Pregledajući beleške u daljem tekstu, teško mi je da kažem kojoj književnoj vrsti one pripadaju. Nauka sigurno nisu; još teže ih je uvrstiti u beletristiku. U njima je reč o izražavanju izvesnog moralnog stava. Ovakva vrsta ispovesti bila bi sigurno nedozvoljena da nije jedne okolnosti: uveren sam da stav, koji ovde izražavam, dele mnogi ljudi, takođe Poljaci. Možda bi najbolje bilo da to što sam ovde napisao uvrstim u književni žanr „svedočanstava“: moje rečenice formulišu ono što se u duši mnogih od nas događa. Ali, pošto je reč o moralnim pitanjima, nemoguće ih je opisivati čisto teoretskim jezikom. Moralna razmatranja nisu etika, reč je o vrednovanju, a vrednovanja u ovoj oblasti moraju biti apel. Zato bih to nazvao „manifestom“, da ovaj naslov nije tako pretenciozan.

Pažljivi čitalac razlikovaće, ipak, na sledećim stranicama dva elementa: ovaj „manifestacioni“, moralizatorski, i drugi, mimo svega, teoretski. Što se tiče ovog drugog, svestan sam da u velikoj meri zavisi od najvećeg mislioca prve polovine XX veka, Vajtheda,¹¹ a takođe od nekih poljskih pisaca. Uostalom, to pitanje je manjeg značaja: u moralnim pitanjima jedino je

---

11 Vajthed Alfred Nord (1861–1947), jedan od najvećih angloameričkih filozofa XX veka. Najpre je, zainteresovan za matematičku logiku, sarađivao s B. Raselom, potom je samostalno razvio originalnu metafiziku, kosmološko gledište o „većnim objektima“ i događajima, kao i organizmičku filozofiju prirode.

važno ko preuzima odgovornost za vrednovanje, a ne izvor iz kojeg je crpeo.

I

Dosta nam je *ancien régime*-a. Pri tom, ovde nije reč o demokratskom ili o privrednom sistemu, a naročito, povezanim s njima, sistemu vrednovanja ljudi. Slika glupog sina bogatih roditelja, koji se razbija poslednjim modelom kadilaka i prezi- re svakoga ko nema upravo takav automobil, ne čini nam se smešna, već odvratna. Ne vrednujemo činjenicu da on može da poseduje takav kadilak i njegov ekonomski, ni estetski, već moralni stav. Smatramo da ta činjenica vređa moralna načela. Izraz „iz bolje porodice“ izgleda nam ne samo glup već i lažan, moralno lažan. Sigurno smo spremni da razlikujemo sina poštenih roditelja od čoveka odraslog u atmosferi zločina. Ali ta razlika, ako je čak pravimo, ne poklapa se s tim, što sugeriše izreka o „boljoj“ porodici, naime, da je porodica koja ima više novca **moralno** dobra. Smatramo to neistinom. Zločin se može naći na svim nivoima privrednih lestvi. Skrivanje bogatstva pod poštenje izgleda nam kao prevara, skoro bogohuljenje. Mnoge među nama ženira sama činjenica postojanja posluge. Izgleda da u toj instituciji nešto nije u redu. Poznajući psihologiju, možemo da razumemo nekakav sentimentalni članak koji s uzbuđenjem podseća na vreme kad poštovana gospođa nije morala sama da pere srebrne kašičice; ali mi sami tu vrstu uzbuđenja uopšte nimalo ne osećamo.

Postoji i nešto više. Moralni protest porastao je, ne samo protiv iznošenja lažnih vrednosti, veličini zasnovanoj samo na novcu. Danas ne pristajemo lako čak ni na prave vrednosti, ako u ime tih vrednosti treba uzdizati jedne, a ponižavati druge. Nije istina da naša epoha ima manje razumevanja za kulturu, za duhovna pitanja; da navedem tek jedan primer;

filozofija nikada, verovatno od srednjeg veka, nije imala takvu popularnost kao danas. Ali, ceneći visoko dela duhovnog rada i priznajući superiornost u nekoj oblasti onima koji su sposobni za stvaranje, ne slažemo se sa stvaranjem od njih privilegovane kaste „boljih” ljudi. Događa se tako kao da su mase prihvatile rečenicu sv. Tome: „čovjek je dobar ili zao, ne u zavisnosti od razuma koji ima, već od volje koju poseduje”. Profesor je prestao da nam imponuje izvan svoje uže struke. Danas ga plaćamo manje nego kvalifikovanog montera – i, prema našem mišljenju, ispravno, jer obavlja prijatniji posao.

Ukratko, naš moralni osećaj je podlegao demokratizaciji. Želim posebno da istaknem da je reč o moralnom osećanju. Kapitalizam odbacujemo, ne zato što je privredno štetan; možda nije; možda je privredno bolji od drugih sistema. Ipak, odbacujemo ga zato što vodi moralno nepodnošljivim situacijama. Sasvim smo svesni da niske plate intelektualnih radnika mogu u budućnosti da budu štetne za našu kulturu, jer mogu da odvuku sposobnu omladinu od intelektualnih profesija. Ali, moralne norme – kako je Kant davno pokazao – razlikuju se od svih drugih upravo po tome što su kategorične. Tehnika – a takođe politička ekonomija – mogu da kažu samo, ako se želi ovo ili ono, treba postupati tako i tako – njene norme su uvek hipotetični imperativi. Međutim hipotetični moral je protivurečan pojam: moralna norma kategorički kaže: tako treba da bude – *du sollst*.¹² I zato, ako bi trebalo čak i da osiromašimo usled realizacije svojih moralnih ideala, ne možemo da se povučemo. U igri je kategorički imperativ, nešto što mora da bude ostvareno, bez obzira na posledice.

Još jedna primedba: sasvim mi je jasno da mnogi savremeni ljudi ne doživljavaju ovaj problem tako kako sam pokušao

---

¹² *du sollst* (nem.) – mora

da ga predstavim. U dalekim neevropskim zemljama to je sigurno često pravilo. I kod nas mnogi to još ne razumeju. Ali, ako se ne varam, progresivni sloj društva u Evropi, inteligencija, razmišlja i upravo tako oseća. Dakle, što se tiče našeg kontinenta, to je jedino važno pitanje: istoriju ne usmeravaju mase, već oni koji su izbili na njeno čelo.

II

Koji su razlozi te promene? Sigurno su događaji iz poslednjih ratova mnogo uticali na ubrzavanje procesa. Nema sumnje ni da privredni sistem, u kome živimo, olakšava i ubrzava razvoj demokratskih vrednovanja. Ali svođenje pojave na same privredne uzroke – onako kao što čine neki komentatori Marksa – a, tim pre, na slučajne događaje, poput ratnih vihora, čini mi se da je veoma veliki nesporazum. Moralna demokratizacija, koju danas doživljavamo, rezultat je pre svega ideološkog razvoja Evrope koji traje skoro dve hiljade godina. Ona je ostvarenje u ljudskoj psihi izvesnih večnih ideala. Svakako, okolnosti su omogućile, olakšale tu realizaciju. Ali, okolnosti nisu stvorile ideal koji je već postojao od najranijih začetaka istorije. Istorija Evrope može se razumeti kao probijanje tog ideala kroz bedeme prepreka ka realizaciji. Evo ukratko njegove istorije.

Počnimo od kraja i postavimo sebi pitanje, šta je moralna osnova normativnih tvrdnji boljševika? Oni sami ne vole o tome da govore; njihov moral prožima njihova dela, ali veoma retko je formulisan, a ako i jeste, onda zaista nedostojno, kao vrsta krajnjeg društvenog utilitarizma. Razlog te stidljivosti i te nesposobnosti je to što teoretska osnova za vrednovanje u boljševizmu jednostavno ne postoji. On se predstavlja kao čisto deskriptivni sistem: konstatuje da se istorija odvija na takav

i takav način, da potom mora doći do takvog i takvog stanja. Mora ostati zagonetno kako se iz takvog konstatovanja **činjenice** može putem dedukcije izvesti **norma**. I, u stvari, niko takvu dedukciju ne vrši. Osnova socijalističkog morala nije uopšte u socijalističkoj viziji sveta. Nalazi se u moralnoj atmosferi, koju je socijalizam nasledio.

Nasledio od koga? Ako se ne varam, neposredno od tvorca Francuske revolucije. Oni su probudili osećanje bratstva, jednakosti, poštovanja za svakog čoveka, rečju, oni su predano nastojali da stvarne odnose među ljudima zasnuju na demokratskim načelima. Ali, analizirajući njihovu duhovnu osnovu, teško je oteti se utisku da se i kod njih javlja nesporazum. Kao što je poznato, njihov ideal je bio grčko-rimski, prehršćanski svet. Ti ljudi su mislili da, dižući revoluciju, podražavaju atinsku ili rimsku demokratiju. U stvari, učinili su nešto sasvim drugo. Antičke demokratije nisu uopšte bile demokratije u našem značenju te reči. Bile su robovlasnički sistemi, u kojima je jednakost postojala – kad je reč o vrednovanju – samo u okviru relativno malobrojnog vladajućeg sloja. Međutim, revolucija je donela jednakost – ponavljam, još jednom, da govorim o vrednovanju vođa, ne o svim društvenim činjenicama. Imala je u sebi nešto sasvim drugačije od duha antičkih „demokratija“.

Novi činilac koji se pojavio između pada antičkih demokratija i Revolucije bilo je hrišćanstvo. Istina, Vajthed vidi još dublju osnovu, kod Platona, naime, u njegovoj doktrini o ljudskoj duši „ne s ovoga sveta“. U suštini, pošto se jednom prihvati da je ljudska duša nešto nadzemaljsko, sve što je neduhovno – a dakle, bogatstvo, društveni položaj, rođenje i tako dalje – mora izgledati beznačajno. Ali, sam Platon nije bio demokrat u našem značenju te reči – ne samo sistemski, već ni „društveni“. Nema u tome ničeg čudnog: jer, mada njegova doktrina uči ravnodušnosti prema neduhovnim razlikama među ljudima, ne uči

i ne može da uči ništa slično što se odnosi na duhovne vrline. U tom pogledu Platon mora da je učio da su ljudi nejednaki – jer, takvi su u stvarnosti. Uostalom, mislilac mnogo uravnoteženiji od njega, a instinktivno tako blizak našem shvatanju vrednosti, kakav je bio Aristotel, ni za jotu nije promenio u toj oblasti učenja svoga maestra. Njegovi pogledi o tom pitanju mogu se letimično predstaviti na sledeći način. Cilj života je kultura duha (s izvesnim kvalifikacijama, tipičnim za njega). Tako je za kulturu čovek Fidijine veličine, naravno, neuporedivo, skoro beskrajno, važniji od prostog nadničara. Dakle, da bi Fidija mogao da živi u miru i blagostanju, da stvara dela neocenjive vrednosti za čovečanstvo – čak i za ovoga nadničara – вреди žrtvovati sto hiljada takvih nadničara. Vredi ih osuditi na glad, na nevolju; вреди ih držati u ropstvu. Sto hiljada takvih ljudskih života s društvene tačke gledišta manje je vredno od jednog Fidijinog meseca. Takvo je u grubim crtama Aristotelovo rezonovanje. Takvo bi trebalo da bude – možda i jeste? – rezonovanje savremenih komunista. Priznajem da mi iz tog, aristotelovskog, imanentnog stanovišta, zaključak izgleda sasvim nepobitan. Ni Platon, niti čak Aristotel, nisu postavili teorijske osnove demokratije.

Tu osnovu dalo je tek hrišćanstvo. Ne želim ovde da umanjujem druge velike religije – naročito budizam, koji na drugačijim osnovama sadrži misiju sa sličnim moralnim posledicama. Ali, religija Evrope, zbog ideološke sile koja ju je formirala, bilo je hrišćanstvo, a ne budizam. Što se tiče našeg pitanja, u hrišćanstvu nalazimo tri važne dogme. Najpre, dogmu Božjeg sinovstva, koja uči da su svi ljudi, bez izuzetka, deca jednoga Oca, dakle, braća, bez obzira na sve drugo. Potom – i to verovanje izvrsno ističe prethodno – dogma milosti: ***bonum gratire unius est plus quam bonum totius universi*** – najmanja milost je nešto više od dobra celog sveta. Jer, milost je prema hrišćanstvu učešće u unutrašnjem životu Boga, uzdizanje na visinu

prijateljstva s Tvorcem. Ako je tako, sve vrline blede u odnosu na nju i moraju izgledati kao prah i kao sve vrline. Ne samo materijalne vrline, posjedovanje vlasti, novca, odnosa, već i intelektualne, a čak i moralne vrline. Uzmimo ekstremni slučaj: junaka koji poseduje hrabrost i čestitost heroja, ali nema milosti – i uporedimo ga s „malim“ čovekom bez izuzetnog karaktera, ali koji poseduje milost. Hrišćanska ocena nedvomisleno ide u korist ovog drugog, protiv junaka. Podsećam one kojima će se ova tvrdnja učiniti suviše smela, na himnu ljubavi (tj. milosti) u XIII poglavlju I pisma Korinćanima: „i ako predam telo svoje da se sažeže, a ljubav nemam, ništa mi ne pomaže“ – piše sv. Pavle – „ništa sam“. Ova reč mora biti doslovno shvaćena – bez milosti (tj. ljubavi) čovek je ništa. A ko od nas milosti ima, ne znamo. Dakle, hrišćanstvo zahteva na osnovu svojih najdubljih postavki odbacivanje svih teorija „boljih porodica“ i njima sličnih, koje po njemu moraju izgledati ne samo površne i glupe, već prosto bezbožne. Treba još dodati da je ta teoretska nauka podržana u hrišćanstvu životom Hrista, sina Božjeg, koji se rodio kao sin nadničarke, nije imao gde da legne i umro je smrću roba. Na toj osnovi, hrišćanin nedemokrata, govoreći oprezno, mora izgledati kao zanimljiv paradoks.

Postoji još u hrišćanstvu treći činilac: nauka formulisana u rečima Jevanđelja „niko nije dobar, jedino Bog“. U najdubljoj svojoj suštini hrišćanstvo je protivno svemu što vodi osiromašavanju stvorenja, dakle, i ljudi. Kako se dogodilo da upravo u istoriji hrišćanstva – i to ne samo istočnog – nalazimo toliko vizantizma, jedan je od najinteresantnijih njegovih paradoksa.

Uostalom, u istoriji tog ogromnog pokreta takvih paradoksa je više. Zašto je, na primer, proces prodiranja tog osnovnog učenja, ne samo u život već čak u moralnu svest masa, bio tako spor? U ovom slučaju može se reći da je ideja bila suviše velika, da je nailazila na previše teškoća da bi mogla da se

realizuje brže. Ali, zašto su njenom realizovanju doprineli pre svega ljudi koji su hrišćansku dogmu napustili? Jer, istorijska činjenica je da su, obasjani velikom erudicijom Vajtheda, engleski deisti, enciklopedisti, pozitivisti, socijalisti – dakle, svi otpadnici od hrišćanstva, postali u poslednjim vekovima glavni nosioci hrišćanske moralne doktrine, dok mnogi hrišćani nisu od nje ništa razumeli. Ne umem na to pitanje da odgovorim i ono što sam o ovoj stvari čitao izgleda mi nezadovoljavajuće. I pored svih tih paradoksa, jedno je sigurno: da je čak tamo, gde se povukla dogmatska hrišćanska osnova, motor svih postupaka ostala moralna atmosfera, nastala iz te dogme. Bez nje, ni Revolucija, ni pozitivizam, ni socijalizam nisu razumljivi.

Ova izlaganja imaju samo jedan cilj: da pokažu da naš savremeni demokratski stav nije uopšte, kako se to nekima još uvek čini, plod „boljševičke propagande“ ili „nesrećnog izopačavanja kulture“, usled nereda i dolaska na vlast ljudi „iz gorih porodica“. Takvo gledanje na događaje svedoči o ekstremnoj ignoranciji smisla evropske istorije. Demokratski savremeni sud je jednostavno konačni zaključak izvučen iz ideoloških postavki, koje su izrađivale duše naših naroda tokom XX veka, organski rezultat čitave naše duhovne istorije. Događaji su možda ubrzali moralni razvoj, isto tako mogli su da ga koče ili čak unište. Ipak, ne treba zaboravljati da, jednom ustanovljena, ideja poseduje čudnu moć menjanja čak materijalnih uslova. U svakom slučaju, to što se dogodilo, moralna revolucija, koju doživljavam, nije strani nanos: reč je o našoj sopstvenoj stvari, izgrađenoj krvavim, viševjekovnim naporom.

III

Izvlačim zaključke. Moralna demokratizacija je psihološko-društvena činjenica, jer je obuhvatila većinu ljudi koji pripadaju progresivnim slojevima u Evropi. Činjenica je koja organski proizlazi iz celokupne istorije Evrope. Ovaj drugi faktor je, istina, u odnosu na kategorički karakter moralne norme, nebitan; ako bismo čak preuzeli demokratske imperATIVE od drugih, to ne bi promenilo njihov važeći karakter. Ali, činjenica da je reč o našim normama, iza kojih stoji ogroman autoritet onih kojima zahvaljujemo za sve što je veliko i dobro u našem životu, dodaje našem moralnom osećanju dostojanstvo i snagu. Zahtevajući demokratizaciju, zahtevamo ne samo nešto što smatramo ispravnim već i nešto što predstavlja, ako tako može da se kaže, smisao našeg istorijskog razvoja. To je prvi zaključak: naš moralni stav prema braniocima *ancien régime*-a moralno je neobično snažan.

Drugi zaključak ima proročanski karakter. Kad se ideja razlije po progresivnim slojevima, kad postane živo verovanje inteligencije, ništa, osim strane sile, osim prodiranja drugih društava, ne može da se odupre toj realizaciji. Ali, kao što je rečeno, u našem slučaju postoji nešto još i više. Demokratska ideja nije samo moralni stav naših progresivnih slojeva: ona je takođe rezultat istorijskog razvoja, nešto što organski izrasta iz borbi, misli i napora vekova. Zaključak je, dakle, jasan: kod nas ne može niko da joj se odupre. Moralna revolucija mora da se ispolji u sistemskim i ekonomskim oblicima, da ovlada običajem. Stojimo pred velikom promenom, većom od one koju smo preživeli krajem XVIII i početkom XIX veka.

Zato su branioci *ancien régime*-a zaigrali na jednu pogrešnu kartu. Moraju da izgube. A, u stvari, imaju samo jednu šansu da pobede: prodiranjem u naš kulturni krug stranih

sila, drugih društava, zaostalih u poređenju s našim. Bez takve intervencije istorija će im proći iznad glava. Stvar je unapred izgubljena.

Ova predviđanja ne treba da predstavljaju razlog za brigu. Istina, govori se čak da su branioци *ancien régime*-a branioци Evrope, njene tradicije i prošlosti, ali ne izgleda da bi taj pogled bio u bilo kojoj meri opravdan. Tradicija Evrope nije ovaj ili onaj sistem – videli smo ih toliko! – to nisu vrednovanja ovog ili onog umrlog pokolenja. Tradicija Evrope, u tome što je najvažnije, nije ništa drugo do nasleđe izvesnih verskih, moralnih, estetskih i naučnih ideala. Braniti tu tradiciju ne znači grčevito se držati formi, koje je naša kultura u maršu ka realizaciji upravo tih ideala usput stvorila; braniti nju znači ostajati na tome što je značajno – na samim idealima. I zato su ti, koji priznaju demokratska načela, svesni da upravo oni imaju puno pravo ne samo na naziv „branilaca Evrope“ već, štaviše, na titulu pravih konzervativaca. Konzervatizam je, onako kako ga mnogi razumeju, po Vajthedu protivan suštini sveta – jer svet je u kretanju, a konzervatizam te vrste hteo bi od tih promena da ga sačuva. Ali, osim tog plitkog, neistorijskog konzervatizma, postoji još konzervatizam višega reda, dinamični napor ne samo ka očuvanju već i ostvarenju zaista velikih stvari u kulturi.

Ipak, ma kako s tim bilo, s praktičnog stanovišta jedno je sigurno: da grčevitim držanjem za preživene, neočekivane forme Evropu nećemo odbraniti. To je, tako mi izgleda, veoma važno uputstvo: kome sudbina naše kulture leži na srcu, neka pazi da je ne vezuje sa sudbinom reakcije! Ništa ne bi moglo više da joj naškodi od takvog povezivanja velikih stvari s plitkim.

IV

Dobro, reći će neko, ali šta, gospodo, vi u stvari hoćete? Lako je razumeti da je reč o nekakvoj reformi običaja, o npr. jednakom pružanju ruke bogatima i siromašnima, učenima i prostacima. Ipak, za društveni program to je malo. Šta hoće demokratski pokret u oblasti privrednog i političkog sistema? Hoće nekakve promene, ali kakve? Kakav mu konkretni program služi za primer?

Na ovo pitanje treba najpre odgovoriti da, naravno, moralna demokratizacija mora i treba da se ispoljava ne samo u običaju već i u sistemu. Nas, savremene ljude, pogađaju ne samo vrednovanja, ne samo izvesna vrsta reakcije, već i neke institucije. Ove institucije želimo da ukinemo. Negativni program je dovoljno jasan. Kad nas, ipak, neko upita kakav svet treba da bude izgrađen na našim idealima, mislim da svestan i uman demokrata treba pošteno da odgovori: ciljevi su precizirani, ali pojedinosti ne znamo.

Konstatovanje tog neznanja može izgledati odvratno. Tu su ljudi, zameriće nam se, koji žele da ruše, a nemaju čak ni plan obnove. Gube se u „moralnim“, dakle, emotivnim razmatranjima, a na pitanje šta konkretno hoće, ne umeju da odgovore. Neozbiljni sanjari, štetni zbog nedostatka konkretnog plana. Ali, zamerke ove vrste ne uzbuđuju evropskog demokratu. To što protivnicima izgleda kao sanjarenje, osećajnost, nedostatak ozbiljnosti prema dramatičnim pitanjima stvarnosti, prema njegovom mišljenju nije mana, već vrlina, nije fantaziranje, već realizam. Svestan sam da ovde izražavam mišljenje koje će mnoge začuditi i možda čak revoltirati. Nismo li mi, Evropljani, upravo ti koji su ne samo stvorili racionalizam već koji predvode sve narode sveta? Gde su nastale i do najvećih visina vinule se filozofija i nauka? Ko je stvorio tehniku? Kako

bismo mogli da se odrekujemo racionalizma prema problemu koji nam najviše na srcu leži?

A ipak, tako je. Jedna od karakterističnih odlika evropskog duha jeste upravo to što nasuprot strogo racionalističkoj organizaciji velikih istočnih imperija, gde se sve odvijalo **po planu**, mi svoje međuljudske stvari nikada **po planu** nismo uređivali. Naša metoda bilo je uvek **trial and error**. Sve što je zaista uspelo kod nas, rimska imperija, Katolička crkva, uređenje Velike Britanije, Švajcarska konfederacija i tako dalje, izraslo je polako iz mnogih borbi, iz neuspehlikih pokušaja, metoda kompromisa. Istina, postojali su izuzeci – nao npr. uređenje Engleske od strane Normana **po** feudalnom **planu**; naravno, postojali su i morali su da postoje planovi koje su projektovali razni ljudi i sukobljene idejne grupe. Ali, uglavnom, nikada takav plan nije „čisto“ realizovan. Tako smo postupali uvek i čini mi se da pred strašnim ubijanjima, nečuvenoj bedi drugih naroda, nemamo šta da žalimo, ni čega da se stidimo. Uostalom, takva je već naša priroda i naše nasleđe – mi, Evropljani, upravo tako svoje stvari sređujemo. Ne čini mi se ni da bismo u tome grešili protiv našeg racionalizma, na koji na neki način imamo pravo da budemo ponosni. Jer, racionalizam zahteva razumnu radnju; on omogućuje primenu jasno promišljenih projekata, tamo gde dovoljno poznajemo položaj, gde se reakcije materijala mogu u dovoljnoj meri predvideti. Dakle, planiramo automobil, čak grad; planiramo bitke i pravimo planove za privredni život. Ali, pošteni racionalista je uvek istovremeno empiričar – zna da u konačnoj analizi odlučuje iskustvo i da je tamo, gde je iskustva malo, opasno nametati tvorevine naše misli. Možda, osim toga, postoji još nešto dublje u našem empirijskom stavu: odbojnost prema pretvaranju naših društava u torove, duboko u nama ukorenjena čast za slobodu čovečanstva.

Uostalom, ako ne poznajemo pojedinosti plana i njihova izrada nam sada izgleda apsurdna, to ne znači da nemamo glavne ideje. Na primer, hteli bismo da svaki čovek dobije zaista jednak životni start. Želimo, na primer, da svaki ima minimalno pristojnu egzistenciju. Želimo da prinudu ograničimo na nužni minimum. Želimo da rad svakoga od nas bude, koliko je moguće, za radnika interesantan, da bude tim interesovanjem s njim povezan. Zahtevamo osiguranje svakom čoveku što je moguće veće sfere privatnog života. Hteli bismo da kulturna dobra budu svima dostupna. Čini nam se da stvari treba urediti tako da ljudi na čelnim položajima ne mogu lako da nanose štetu drugima. Spisak ovih zahteva mogao bi još da se produži. Ali, kako ih realizovati u celini, to još ne znamo.

Što se tiče privrednog sistema, jedno izgleda sigurno: ne može se kod nas sprovesti – ukoliko, još jednom ponavljam, ne prodre strana sila – ni ekstremni liberalizam, ni potpuni državni kapitalizam. Oba odbacujemo, ne samo zato što daju loše privredne rezultate već zato što vode kršenju demokratskih moralnih načela. Među njima ima takvih koji rešenje vide u sindikalizmu, u predavanju radionica radnicima; rešenje, koje se verovatno neće potpuno ostvariti, nije moguće. Ima drugih koji ne vide drugi izlaz do predavanja svih radionica državi; za njih ipak ostaje za rešavanje problem kako u takvom sistemu, u kome država, a dakle, grupa ljudi koji upravljaju, ima u ruci sve, izbeći opšte ropstvo. Moram da priznam da lično gledam s velikom simpatijom rad, napore i greške engleskih laburista. Oni mi izgledaju neverovatno evropski, kako u razumevanju osnovnih načela demokratije tako i u ovoj metodi probanja, ponekad naivnog, često previše smelog, raznih ideja i projekata.

Rezimiram još jednom: moralno smo sazreli za veliku promenu; dosta nam je starih formi, hteli bismo da realizujemo

nove, koje bi više odgovarale našem moralnom osećanju. To osećanje je rezultat naših sopstvenih, evropskih istorija. A forme, koje bi trebalo da im damo, tražimo takođe na naš, evropski način, probajući razna rešenja. Ideja, organski izrasla iz našeg nasleđa, treba organski da bude ostvarena u životu. Što se mene tiče, ne sumnjam da će biti realizovana.

V

To jest, imamo pravo da računamo na njenu realizaciju, ukoliko – kao što sam nekoliko puta uzgred pomenuo – ne prodre u naš život strana plemenska sila. Jer, svako zna da takva opasnost postoji: naime, prodiranjem nam pretili ne samo Amerika (mada i ona nameće problem, koji ne bi trebalo da potcenjujemo) koliko, pre svega, Sovjeti. Sovjeti ne samo da brutalnom silom nameću svoje koncepcije trećem delu Evropljana već intervenišu čak tamo gde silu ne mogu da upotrebe, na Zapadu. Pri tom, intervenišu na način koji izaziva pometnju, zaklanja suštinu problema i bitne razlike među nama, a pretili ne samo tim šta može da uradi kad zauzme ostatak Evrope već i time što sada čini svojim ogromnim uticajem. Zato problem Sovjeta, sa stanovišta ovde istaknutih demokratskih teza, mora biti pažljivo razmotren; taj problem u ovom pitanju je kapitalan. Poljaku je posebno teško o njemu da piše: između nas i Rusije stoji Katinjski zločin, mučenje stotine hiljada prognanika, nasilje nad milionima naših ljudi. A ipak, ako želimo da vidimo stvari takvim kakve jesu, treba smoći u sebi snage i objektivno, bez mržnje gledati. Istina je, učio je Šeler, a posle njega ponavljali egzistencijalisti, da mržnja „otkriva“ neke aspekte omrznutog objekta koje je bez nje nemoguće videti, ali Šeler svoju tezu nikada ozbiljno nije dokazao, a čitavo ljudsko iskustvo go-

vori protiv nje, tvrdeći da mržnja, čak ako otkriva nešto, mnogo više i važnijih pojedinosti skriva, zaslepljujući onog koji mrzi. Ko želi da razume, mora hladno da gleda Sovjete, kao predmet, ne kao neprijatelja.

Recimo najpre da boljševizam nosi čak dva faktora slična našim. On je – to se suviše lako zaboravlja – proizvod ruske, dakle, hrišćanske duše; Istina, Lenjin nije bio hrišćanin i mrzeo je Boga. Ali, slično tome, mrzeli su Ga mnogi naši reformatori, koji su bili duboko potreseni nekim postulatima hrišćanskog morala. Ovaj jevanđeljski element je, dakle, prvi faktor koji čini da boljševizam može na nas da utiče, da među nama može da stiče pristalice. Postoji još nešto drugo. Sam marksizam je, istina, izopačen, varvarizovan, ali ipak marksizam. A marksizam je jednostavno jedan od tih paradoksalnih pokreta koji su, odbacivši hrišćansku veru, u moralnom pogledu vođeni hrišćanstvom. Osim toga, on je s nama neposredno povezan: publicistika i propaganda evropskih socijalista učinili su svoje – kad su u pitanju izvesne moralne parole, svi smo pod njegovim uticajem. On već spada u našu tekovinu. Boljševizam, izrastao iz hrišćanske ruske duše i oslonjen na marksizam, sadrži elemente koji uspevaju da do nas dopru. To nije samo čista teorija; iskustvo pokazuje da mnogo, isuviše mnogo mislećih Evropljana prihvata boljševizam. Naravno, može se tvrditi da čine to iz žudnje za vlašću, iz same mržnje ili prosto iz gluposti – ali, ja ne verujem da je tako. Veoma mnogo poštenih i moralno zdravih ljudi podleže draži boljševizma, ne verujem da bi tako moglo da bude.

Ti ljudi, ipak, prave grešku koja, ako se ne varam, proizlazi iz neke vrste provincijalizma. Naime, čini mi se da su svi narodi sveta upravo takvi u svojoj kulturnoj suštini kao i njihov narod; i kad nalaze u boljševičkoj propagandi parole na koje smo mi, Evropljani, zahvaljujući svojoj tradiciji i istoriji, poseb-

no osetljivi, čini im se da boljševizam nosi sa sobom napredak ka realizaciji naše ideje. To je, ipak, ogromna, neoprostiva greška. Boljševizam je možda progres za Ruse; za nas nije i ni u kakvim okolnostima ne može da bude.

Razmotrimo najpre stvar apriorno. Šta je Rusija? Čini mi se da se bez narušavanja objektivnosti o njoj može reći da je – kad je u pitanju demokratska ideja – ona zaostala zemlja. Kod nas se ova ideja formirala kroz poznate etape: rimsko pravo – širenje Jevanđelja – feudalizam – Renesansa – Francuska revolucija – pozitivizam – socijalizam. Rusija nije poznavala rimsko pravo. Rusija nije ozbiljno poznavala feudalizam; u njoj nije stvoren tip slobodnog čoveka. Rusija nije prošla ni Renesansu, ni Francusku revoluciju. Imala je u osnovi hrišćanstvo i dobila je na poklon od marksista fragmente našeg pozitivizma. S naše istorijske tačke gledišta, ona je siromašna zemlja sa siromašnom prošlošću. Nama je bilo potrebno dve hiljade godina takvih iskustava, takvih borbi da bismo došli do toga što smo sada; kako su oni mogli da preskoče sve to i da postanu u tom pogledu bolji od nas? Već *a priori* treba reći da ništa slično nije moglo da se dogodi i da Rusija u odnosu na nas ne može biti pogresivna zemlja.

Ako sada pogledamo činjenice, neće biti teško da konstatujemo da aprioni zaključci nalaze u njima punu potvrdu. Znam da je boljševizam uneo u tu zemlju nešto poput početnog demokratskog osećanja; znam da čežnja za životom u kome ne bi bilo gospodara i robova i tamo postoji. Ali ona se deli na gospodare i robove na način nerazumljiv i grozan za nas. Štaviše, mada u toj zemlji vlada opšte priznanje za „pravo“ ugnjetavanje čoveka, nema protivteže, nečega što bi podsećalo na naš srednjovekovni ideal viteza ili slobodnog seljaka, vekovima nije postojala i ne postoji kasta ljudi koji neće da budu robovi. Rusija je ne samo zemlja strašnih nejednakosti već i zemlja moralno

sankcionisanog ropstva. Spoljašnji vid ove činjenice je institucija ropskog rada koja obuhvata višemilionske mase i vladavinu terora, nama nepoznate. A to, što ruski moralni osećaj ne protestuje, dokaz je da nije demokratski zreo.

Ipak, to nije najvažnije. U prethodnim razmatranjima stalno sam stajao na stanovištu da se Sovjeti mogu porediti s Evropom, da se može određivati ko je otišao dalje tim istim putem. Ali, ta hipoteza ne oslanja se skoro ni na šta. Očigledna činjenica, koja pada u oči, jeste da Sovjeti čine poseban, veoma različit od našeg, kuturni krug, da mogu postojati između nas i njih dodirne tačke, ali verovatno sasvim slučajne – jer, reč je o dve suštinski različite razvojne linije. U tim uslovima pretpostavljanje da Sovjeti mogu da predstavljaju za nas uzor za podražavanje nije samo greška: to je prosto nonsens. Odrasli lav može da bude ideal laviću; ali to neće biti nikada odrasli krokodil, mada se može dogoditi da poseduje neke odlike i sa stanovišta lavlje prirode poželjne. Preuzimanje sovjetskih ideala utoliko nije napredak, to je jednostavno *metábasis eis állo génos*, prelazak na potpuno drugi plan, u drugu kulturu.

VI

Sovjeti su ovoga trenutka kod nas najveći oslonac reakcije. Njihov uticaj predstavlja najozbiljniju prepreku u realizaciji evropskih demokratskih ideala. Nije reč samo o tome da su Sovjeti sami reakcionarna zemlja u kojoj, u poređenju s našom, vladaju zaostala vrednovanja, a zajedno s vrednovanjima institucije suprotne našem osećanju. I ova pojedinost nije beznačajna, jer kad bi Sovjeti trebalo da zavladaju Evropom, pretila bi opasnost od slamanja naše razvojne linije, jednostavno, gušenje naše kulture stranim kulturnim krugom. Ali, Sovjeti koče

naš razvojni pokret čak i tamo gde njihova policija ne može da guši glas evropske savesti. Njihov uticaj predstavlja danas jednu od najstrašnijih opasnosti za demokratiju upravo tamo gde noga boljševičkog komesara još nije stupila.

Reč je o sledećem pitanju. Sovjeti nastupaju spolja s propagandom nekih parola evropske demokratije. Njihovi agenti neprestano ponavljaju da se bore s kapitalistima, s „boljim porodicama“ i tako dalje, da žele da donesu jednakost, slobodu, demokratiju. Neki među nama dozvoljavaju da budu zavedeni ovim praznim rečima. Ali, takvi su u manjini. Većina ljudi koji pripadaju progresivnim klasama Evrope nije slepa za sovjetske laži, ne uspeva da previdi očigledne činjenice, koje se protive rečima sovjetskih agenata i njihovih naivnih „saputnika“. Te činjenice zahtevaju antidemokratski duh i antidemokratske ustanove u Sovjetskom Savezu. Viču takođe snažnim glasom da su Sovjeti nama kulturno strani kontinent, da bi u slučaju da zavladaju Evropom to bilo možda jednako uništenju naše kulture.

Nije uopšte čudno što mnogo, previše ljudi hvata strah. Svestan svoje odgovornosti, Evropljanin mora, pred užasom boljševičke opasnosti, da postavi pitanje da li, u trenutku kad je reč o samom postojanju naše kulture, smemo da vršimo promene, makar najhitnije s moralne tačke gledišta – pošto te promene mogu da oslabe nas, jer svaka promena slabi? Ovo pitanje moraju da postavljaju pre ljudi odgovorni za sudbinu svojih zemalja, za sudbinu Evrope. I lako je shvatiti da sovjetski užas koči zamah demokratskih reformi, parališe volju za promenom čak i kod najsvesnijih Evropljana. Već u tom pogledu uticaj Sovjeta deluje usporavajuće na demokratizaciju Evrope.

Ipak, to nije sve. Spoljašnja sličnost između moralnih ideala evropske demokratije i parola, koje upotrebljava sovjetska propaganda, stvara moćno oružje u rukama reakcije. Šta je

lakše nego čoveka, koji poziva na ukidanje socijalne nepravde, koji protestuje protiv neevropskog kulta takozvanih „boljih“ ljudi, koji bi želeo bolji sistem, nove forme života – nazvati „boljševikom“? Na to što on ove parole doživljava kao moralne imperative, dok su za sovjetske agente to samo oprobana sredstva, niko ne obraća pažnju. Da je evropska demokratija u svojoj suštini hrišćanska, dakle, orijentisana na čoveka, dok boljševicima nije važan čovek, nego odvojena dijalektika, to branioci *ancien régime*-a ne vide i ne žele da vide. Rezultat je takav da su poborniku demokratizacije često vezane ruke.

Konačno, treba to s tugom konstatovati, sovjetski užas parališe jedne, sprečava delovanje drugih, a treće još upreže u antidemokratska kola neevropskog pitanja – najzad, neke prosto uteruje u tabor reakcije.

U posebno teškom položaju nalaze se oni koji, kao mi, Poljaci, nemaju nikakve mogućnosti da izvrše bilo kakve promene, jer ne vladaju svojom zemljom. Užas toga što se pod sovjetskom vladavinom događa tako je veliki da se, sasvim prirodno, naša misao usredsređuje na pitanje nezavisnosti, dakle, na stvari čisto negativne ili, ako neko više voli, čisto formalne. Pošto prazna forma, ipak, ne može biti ideal, pošto se ne može sanjati o „Poljskoj“ niti boriti za nju ne dajući joj nikakvu sadržinu – idemo linijom najmanjeg otpora i nezavisnu formu ispunjavamo najbolje nam poznatom sadržinom – time što je bilo kod nas pre rata. Ipak, još više od drugih ugroženi smo od strane Sovjeta, ubacivanjem u reakcionarni tabor.

Ali, Sovjeti to sigurno žele i možda svesno teže takvom glajhštaltovanju nas pod mrtvačkom zastavom umrle epohe. Ako bi im to uspelo, odneli bi veću pobjedu nego u Jalti: na trgu bi ostali sami, oko u oko s pravcem očigledno osuđenim na propast, lišenim dinamičnih moralnih snaga, koje ne predstavljaju ništa. A tada, iz snage tih fragmenata naših ideala, koje boljšev-

vizam, mimo svega, reprezentuje, mada ih je izopačio i utopio u masu neevropskih, protivdemokratskih vrednovanja i ideala – mogli bi da budu sigurni punog uspeha, jer bi zadobijali pobedu na moralnoj ravni.

VII

Zaključci mi izgledaju očigledni. Ne smemo da dozvolimo da nas uteraju u logor reakcije. Ne smemo da dozvolimo da prekinemo naš rad koji organski proizlazi iz celine evropske istorije. I pored strašnih opasnosti, pored ogromnih otpora, koje nam neprijatelj u nama samima stvara – a upravo pre zato što ta opasnost i ti otpori postoje – naša obaveza je da realizujemo to što smatramo ispravnim i pravednim. Ta obaveza nije laka. Mnogo ugodnije je grčevito se hvatati prostih „principijelnih“ formula: te koja glasi da sve treba da ostane tako kako je bilo, ili druge, tako čudesno jednostavne, boljševičke. Realizovati tako veliki i teški ideal na naš komplikovani, empirijski način znatno je teže. Znatno je teže utoliko pre što taj posao treba da obavimo držeći jednu ruku na maču, što je još gore, posvećujući znatan deo vremena kovanju oružja, bez kojeg moramo propasti. Ali, to je cena, koja se plaća za veličinu. Velika kultura ne realizuje se ugodnim sredstvima: gradi se u borbi, pred opasnošću, po cenu izlaganja svega što se ima i u čemu se jeste.

Kad je pak o nama Poljacima reč, ne samo da nemamo pravo da se povlačimo i izbegavamo taj rad, već u njemu imamo naročite obaveze. Pretpostavljam, naravno – to je drugi aspekt savremene moralne revolucije – da u duši niko od nas nije više samo Poljak već Evropljanin iz kantona Poljska. Situacija je sada takva da (izuzimajući moralnu stranu problema) slobodu možemo ponovo steći samo pod uslovom objedinjavanja Evro-

pe i njene pobjede i borbi sa sovjetskim molohom. Dakle, sve što Evropu jača, bez obzira na to kako ovaj ili onaj Evropljanin iz drugih kantona na naše kantonsko pitanje gleda, naš je lokalni, poljski interes. A među tim stvarima jeste odbrana od reakcionarnosti, koju je nametnula Rusija, i borba za uvođenje u život ideala, za koje se vredi boriti i ginuti. Imamo ne manje već više razloga od drugih da se od saradnje u toj oblasti ne povlačimo.

Ipak, imamo i drugi zadatak, koji, koliko mi je poznato, skoro uopšte ne izvršavamo: intelektualnu gradnju budućnosti Poljske. Čini mi se da nekakvo prokletstvo pada na našu političku misao, koja opstaje na nivou iz 1939. – ako ne i iz 1926. godine. Sigurno je teško misliti živeći tako daleko od realnog rada u svojoj zemlji. A ipak, treba misliti. Treba diskutovati, stvarati planove, graditi moralno osećanje, koje će nam omogućiti da se jednom vratimo u zemlju s nečim većim od ambicije ponovnog viđenja rodne zemlje i možda rodnog mesta za pisaćim stolom.

- © Copyright for the original text by Polska Prowincja Zakonu Kaznodziejskiego (OO. Dminikanie), 2024

Juzef Čapski. Egipat 1943. Fotografija iz Arhiva Književnog instituta Kultura.

Juzef Čapski U Berlinu o Ujedinjenoj Evropi

Uporedo s Festivalom komunističke omladine u Istočnom Berlinu na terenu Zapadnog Berlina organizovan je niz kontramanifestacija, na koje su, preko Kongresa za odbranu slobode kulture, pozvani predstavnici zemalja iza gvozdene zavese. Među pozvani ma bila je i Redakcija Kulture. Na dva demonstrativna sastanka u Titania Palace, koje je organizovala Kampfgruppe gegen die Unmenschlichkeit, posvećena pitanjima prijateljstva s narodima na Istoku, govorila su, pored Rusa, Rumuna, Mađara, Čeha i Nemaca, i dvojica Poljaka.

Na prvom sastanku održao je govor predsednik Saveza socijalističke omladine Lešek Talko. On je govorio o nužnosti građenja ujedinjene Evrope, kao i o nužnom pokretanju konkretnih razgovora između slobodnih Poljaka i slobodnih Nemaca. Na drugom sastanku govorio je Juzef Čapski, a njegov govor dajemo niže.

Gupa Kulture upoznala je u Berlinu čitavu lepezu nemačke političke misli. Tu se mogu letimično istaći dva glavna pravca. Prvi stav s akcentom na opšteevropsku federaciju, sa svesnim pokušajem nekorišćenja nacionalističkih elemenata za borbu s boljševizmom. Drugi stav, u kome glavnu struju čine upravo revizionizam i tradicionalni nacionalistički snovi, ne samo da je povezan s proruskim akcentom, već se ističe da sva pitanja iza Kerzonove linije nisu više evropska, već predstavljaju unutrašnje pitanje na-

roda SSSR-a – kako kažu jedni (tako je rekao gradonačelnik Berlina, Reuter, u svom govoru na prvoj konferenciji u Titania Palac) i zemalja Rusije – kako kažu drugi. Govor Juzeфа Čapskog predstavljao je polemiku s takvim stavom, kao i pokušaj formulisanja stava Kulture po tom pitanju.

*

U jednom od velikih zapadnih časopisa pročitao sam članak u kome je veoma poznati politički pisac, putnik i poznavalac dva-tri kontinenta konstatovao da je granica Elbe granica Evrope, u stvari, veoma zgodna, jer to je granica carstva Karla Velikog.

Nedavno sam sreo simpatičnu grupu mladih evropskih federalista, Belgijanca, Francuza i Švajcarca. Pričali su mi s iskrenim entuzijazmom kako su čupali granične stubove između Nemačke i Francuske, kako su ih u toj akciji podržavali neki ministri, kako je policija na to blagonaklono gledala. Tvrdili su mi da će tu akciju širiti kad god mogu i gde god mogu. Kad sam ih upitao šta misle o granici koja se popularno zove Gvozdena zavesa bili su iznenađeni i rekli mi da o toj granici nisu razmišljali. Da sam ih pitao šta misle o granicama na mesecu, sigurno bi imali ista takva začuđena lica.

Razumem da je moguće boriti se za Evropu, a o polovini Evrope ne govoriti iz taktičkih razloga ili zato što se sada toj drugoj Evropi ne može ni u čemu pomoći, ali kako je moguće o njoj uopšte ne misliti, to znači olako je se odricati, a istovremeno verovati u smisao evropske federacije i u vitalnost te koncepcije?

Zato sam sa zadovoljstvom saslušao govor gđe Buber Nojma¹³ na poslednjem sastanku konferencije u *Titania Palace* u Berlinu, jer je ona istakla prostu istinu da se Evropa ne završava na Elbi.

Spremnost s kojom mnogi ljudi na Zapadu pristaju na današnju podelu Evrope – neprihvatljiva ni za koga od nas koji potičemo iza Gvozdene zavese – verovatno pokazuje kako je Zapadna Evropa ugrožena ne samo od strane sovjetske pete kolone već iznutra, moralno: do koje mere mogu da je unište kruti elementi, sposobni samo za bojažljivu kratkotrajnu defanzivu, za stav koji u istoriji još nigde, nikada nije pobedio. To pokazuje kako propada svest o jedinstvu Evrope.

Još nedavno – ako se gleda iz istorijskog ugla, a jako davno, ako se setimo šta smo od tog vremena preživeli, u periodu koji nam izgleda praistorijski, od 1914. godine – kakvo je čvrsto osećanje sigurnosti davala evropska zajednica. Pamtim iz detinjstva veoma mnogo priča starijih, ne samo o Parizu, već i o Vajmaru, Minhenu ili Getingenu. Jer, postojala je tada politička borba. Mi, Poljaci, bili smo neprijatelji zemalja koje su nam oduzele nezavisnost, dakle, i Nemačke. Pa ipak, svi smo znali da pripadamo istom kulturnom stablu. To je bilo jasno ne samo u Varšavi ili Budimpešti već čak i u Odesi. Moj prijatelj koji je pohađao gimnaziju u tom gradu pričao mi je da su na dan kad je stizao novi broj *Mercure de France* pretplatnici ovoga časopisa, njih pedesetak, kružili kao gladni lavovi oko knjižare da bi dobili taj broj. Ko danas čita u Budimpešti ili Varšavi, a o Odesi da i ne govorim, *La Table Ronde* ili *Les Temps Modernes*, koji se donekle mogu smatrati ekvivalentom *Mercure de France*?

---

13 Magraret Buber-Nojman (1901–1989) – nemačka spisateljica. Kao starija članica Nemačke komunističke partije spasla se iz Gulaga, što ju je učinilo žestokom antikomunistkinjom.

Već sam dosta star da bih, ne na osnovu knjiga ili pripovedanja već na osnovu ličnih uspomena, konstatovao ne porast već slabljenje evropske svesti. Godine 1924. stigao sam s grupom krakovskih slikara u Pariz. U našoj grupi bili su Poljaci iz svih krajeva, dva Jevrejina, jedan Ukrajinac, a najtalentovaniji od svih nas bio je Poljak čak s Kavkaza. Ne iz Pariza, već s Kavkaza, upravo je doneo kult Manea, Van Goga i čak Pikasa. U to vreme isti takvi potoci omladine svih profesija, bez novca, često bez poznavanja jezika, stizali su na univerzitete i akademije Zapadne Evrope. Gladni znanja i kulture, stanovali su u hladnim ateljeima, kancelarijama i bednim hotelčićima, provodili večeri u kafanama i bili srećni što su u toj Meki sveta. Koliko samo susreta, koliko osvežavajućih i oživljavajućih ukrštanja pogleda najraznovrsnijih slojeva, najraznovrsnijih tradicija zemalja istočne i zapadne Evrope. Svako od tih mladih vraćao se kasnije u svoju zemlju, svom zanimanju, i do smrti bio, ili se bar starao da bude predstavnik evropske kulture, koja je te različite svetove povezivala.

Žirodu u jednoj od svojih knjiga srdačno, s prizvukom ironije, opisuje rumunsku studentkinju na pariskoj kaldrmi. Za nju je svaki advokat koji je odigrao malu ulogu u zaboravljenom političkom procesu XIX veka (nijedan Francuz ga se više nije sećao) bio ličnost poput Cicerona ili Demostena.

Kad sam se posle rata vratio u Evropu, u Pariz, otišao sam na stari Monparnas. Nisam poznao taj kvart, još pre petnaestak godina bio je preplavljen mladima iz naših zemalja. Pompeji. I danas se tamo nije mnogo promenilo – samo što je ponovo postao građanski kvart kao iz sna. Isto je i s univerzitetskim kvartom, koji se ne može prepoznati. Tamo su i dalje kretanje i živost, ali priliv nefrancuske omladine je mnogo više azijski, afrički nego evropski. Ima takođe emigranata iz naših zemalja, ali taj element je ipak manje dinamičan. Odvojeni od zemlje,

od svojih korena, sa zatvorenim pred sobom mogućnostima za posao, osim najtežeg, fizičkog, s dubokom svešću da su građani trećega reda, emigranati koji su svima dosadili, na koje se tako rado svaljuje odgovornost za sve teškoće, jer oni su stranci, ti emigranti se ili zatvaraju u svojim getima, u svojoj bedi, ili emigriraju što dalje od Evrope. Oni koji ne ulaze u život evropskih zemalja kao parije, izuzetak su koji potvrđuje pravilo.

Video sam svojim očima vozove s emigrantima IRO¹⁴ koji su odlazili u Argentinu i Kanadu, Sjedinjene Države i Australiju. „Kad bi Sjedinjene Države puštale sve koji hoće tamo da putuju, tamo bi emigriralo 30–40 miliona Evropljana“, rekao je veliki pisac, budno prateći život u Evropi. Ti vozovi, o kojima govorim, bili su prepuni Mađara, Balta, Poljaka, Čeha. Gledao sam te ljude iznurene, preplašene, s vrećama i zavežljajima, s mnoštvom dece i staraca. Svi gonjeni jednom mišlju – dalje, što dalje od sovjetske granice. Činilo mi se da vidim živu krv Evrope, koja iz njenih vena ističe. Ljudi Zapada gledali su te mase koje su odlazile sasvim ravnodušno, možda čak sa satisfakcijom: biće manje problema, dijalekata stranih jezika, manje ljudi za izdržavanje. A ja sam razmišljao – nije li to smrt Evrope.

Da – krv Evrope teče ka dalekim kontinentima, a ovde, u Evropi, kidaju se ne samo kulturne i ekonomske veze, događaju se važnije stvari – to su pokušaji sledećeg kidanja verskih veza, koje su vekovima povezivale široke mase našeg kontinenta. Kako se, ovde na Zapadu, malo zna o tako kapitalnoj činjenici kao što je uništenje grkokatoličke crkve u Ukrajini, u Rumuniji, Češkoj i Mađarkoj i isporučivanju naslednika iz Moskve u parohije, odakle su proterani sveštenici. Ozbiljni ukrajinski aktivista tvrdio je da je ogromna većina tih sveštenika poslatih u Ukrajinu identifikovana kao funkcioneri Narodnog komesari-

---

14 IRO (engL. International Refugee Organization) – Međunarodna organizacija UN za izbeglice.

jata unutrašnih poslova, čiji su se spiskovi nalazili u Pragu. A ta crkva, koja je postojala vekovima, bila je pokušaj sinteze Istoka sa Zapadom.

Na svakom području svesno prekidanje niti, kopanje rupa posred Evrope (već je objektivna ocena svakog dostignuća Zapada smatrana kontrarevolucijom), ali takođe biološko uništavanje jeste u planu. Bizmark je rekao da Poljaci moraju biti uništeni (*ausgerottet*), jer množe se kao kunići. Ali Bizmark još nije poznavao savremene metode. Kako nam samo danas izgleda „delikatan“. Danas je čitava Srednjoistočna Evropa pretvorena u teren uništavanih kunića. „Litvanija – rekao je, navodno, sovjetski komesar 1940. godine – Litvanija će postojati, ali bez Litvanaca“. Da li je posle hiljada transporata, ljudi deportovanih iz Baltičkih zemalja, ostalo tamo mnogo Litvanaca, Letonaca, Estonaca? Danas na mirovnim festivalima samo Sovjeti imaju zaista šansu na glasne fraze, pod šumom krila golubova mira da likvidiraju sve te zemlje s njihovom vekovnom istorijskom tradicijom i sposobnošću organskog razvoja.

A možemo li da verujemo da će zapadna Evropa, koja bi se ravnodušno odrekla zemalja s druge strane Elbe i samo defanzivom pokušavala da se spasava od smrtne presude, da će ta polovina Evrope biti u stanju da se odbrani kad naše zemlje budu već definitivno likvidirane i kad dođe red na zemlje koje se nalaze zapadno od Gvozdene zavese?

*

Ne želim da publiku zasipam pesimizmom. Ja lično nisam pesimista. Ali, moramo postaviti surovu dijagnozu, prihvatiti činjenicu da se nad nama nadnosi smrtna opasnost i tek onda ćemo moći da pronađemo put izlaska. Evropa nije prvi

put ugrožena i svako dete učilo je o najezdama Huna, Tatara i Turaka. Nije prvi put spas Evrope zavisio od nekoliko odlučnih osoba i od naroda koji nije hteo da umre. Važno je jedno: ne prestati misliti, ne prestati delati i ne podleći avetima straha, magijskim praksama, koje sovjetska propaganda pušta u svet, da bi Evropa pre svega izgubila osećanje smisla svog postojanja, svoju potencijalnu snagu. Kažem *magijske prakse*, jer kako drugačije da nazovem milionima puta ponavljane slogane, čiji su licemerje, neukost već davno konstatovane, a koji ne prestaju da utiču, jer su cinično utiskivani u pseudoreligijske forme uticaja.

Jedan strani novinar ovde, u Berlinu, objašnjavao mi je da se sigurno ništa ne može protiv te nadmoćne sile staljinističke magije svetske revolucije. „Kad se čekićem udara u glavu Crnca, ne može se razbiti – toliko je tvrda“, rekao je radi poređenja. To je defetistički apsurd. Jedna od odlika magije je to što njeno delovanje može da iščezne mnogo brže nego što je nastalo, da nestane zaista kao san, brže od košmara. Ne govorim to bez razloga. Lično sam dva puta video takve pojave: izbijanje revolucije 1917. godine. Ne zaboravimo da je magija moći carske Rusije, i njene policije „Obezbeđenja“, bila veoma jaka. Jačala je vekovima. Posle tri dana revolucije, siti, samouvereni policajci, pretvorili su se u masu pacova koji beže. Gledao sam to, ne verujući svojim očima. Ali, video sam više: u septembru 1941. godine, putujući nedelju dana železničkim vagonom iz Vologde u nadvoložanske stepe, gledao sam po drugi put taj isti fenomen nestajanja magije, ali tada već sovjetske, u svakom gradu, u svakom selu, kroz koje smo prolazili. Staljin je u to vreme ubacio na front većinu NKVD-a. Sovjetska armija se milionima predavala Nemcima. „Nemac? Neka dođe!!!“ – vikale su seljanke. „Svi naši iz sela, trista ljudi, otišli su na front. Stavili su krstove na vratove i svi će se predati“. „Napolje sa

Staljinom!“ – slušao sam svuda. Vidim još i danas prestrašeni pogled jednog enkavediste, koji nije smeo u prisustvu regruta da naliže vrelu vodu iz lokomotive da bi napravio čaj. Oči su mu bile kao oči policajaca iz „Obezbeđenja“ koji su bežali pred masom 1917. godine. Trebalo je živeti u Rusiji da bi se znalo kakav je to bio nagli psihički preokret. Ti ljudi su mrzeli Staljina, ali nisu znali šta ih čeka: zločinačka, nerazumna svirepost, koja će potamaniti milione ljudi, biće delo upravo tih koje su čekali kao izbavitelje. Tada je tek Hitler napravio najveću uslugu Staljinu: spasao je Staljina.

Kakav oportunistizam, kakav defetizam – taj nemoćni odnos Evropljana, poput mog korespodenta, prema magiji, već danas razvodnjenoj, demaskiranoj kao obično šarlatanstvo, ali još uvek širenoj na razne strane po Stokholmskim i Berlinskim kongresima.

Ta magija može, ipak, da se surva samo ukoliko se Evropa odvaži na koncepciju, za koju će se boriti zasad grupica ljudi iz svih zemalja i Zapadne i Istočne Evrope, šaćica svesna toga da Evropu treba organizovati u Federaciju slobodnih naroda na novim osnovama i da će te nove osnove zahtevati velike žrtve od svakoga. Nema politike bez obostranih žrtava.

Lava preлива stari kontinent. Jadni starci hoće da spasu trošni nameštaj i stare jastuke. Moramo reći da nije reč o starom nameštaju, već o nečemu daleko važnijem: stari revizionizmi, stari podgrevani nacionalizmi ne mogu biti polazište za obnovu Evrope. Ali, takođe, nisu dovoljne ni uopštene fraze o čovečanstvu. Mišle je plakao kad je u Parizu ugledao zastavu mlade Nemačke. Danas više nije dovoljna manifestacija sa zastavom Evrope da nam tera suze radosnice na oči. Svi dobro znamo da je uspostavljanje odnosa među narodima Evrope veoma teško i da, što dalje idemo na Istok, to je teže, to granice više podsećaju na rane koje krvare.

Sorel je rekao za Balkan da je to koš s krabama. Kada kuvarica unosi krabe da bi ih za trenutak sve ubacila u kipuću vodu – krabe se međusobno još bore, seku jedne drugima klešta. Ovo poređenje može se upotrebiti i za celu Istočnu Evropu. Poznavalac evropskih pitanja govorio mi je da, osim Gvozdene zavese, postoji još trideset osam graničnih sukoba. Za pomernije granica dva-tri kilometra mase ljudi spremne su da se ubijaju i umiru, uvek sigurne da je istorijska pravda, da je pravednost na njihovoj strani.

Optimistički može da misli samo onaj ko je u stanju da se suprotstavi fatamorganama sovjetskih šarlatana, koji konačno nose ropstvo i smrt, ne korpu s krabama, ne evropski kaos, gde će se svi međusobno klati u ime ovakvih ili onakvih revanšizama, već gde ćemo u okviru opšte evropske federacije biti odlučni da svoje međusobne sporove, u ime zajedničkih interesa, miroljubivo rešavamo.

Kako ćemo to uraditi? Evropska metoda – izabrati cilj i pravac, a potom radnju kontrolisati i korigovati praksom. Nепrestani pokušaji realizacije kompromisnim metodama, a ne nametnutim odozgo, krutih, apstraktnih „plantifikacija”.

Da moje reči ne bi zvučale previše uopšteno, hteo bih da odredim tri preduslova koja, čini mi se, svi moramo da prihvatimo.

Nacionalisti su ubedili ljude u mnogim zemljama da je zajednički život u jednoj zemlji ljudi raznih nacionalnosti i raznih religija nemoguć, da je najjednostavnije rešenje – prebacivanje stotine hiljada, ili čak miliona ljudi da bi se stvorile nacionalno jedinstvene države – najbolje, čak jedino rešenje. Kad gledam Nemce iseljene s Istoka, mislim da je njihova sudbina skoro podjednako tragična kao sudbina Poljaka, koje je Hitler, a potom Staljin iseljavao iz njihovih kuća i sela. Za nas, ljude iza Zavese, pitanje preseljavanja nije apstrakcija. Ogro-

man broj stanovnika tih zemalja ginuli su kao robovi u ratnim fabrikama i radnim logorima, razbacanim od Vladivostoka do Hamburga. Još i danas, odvojeni od svega što im je drago, po sovjetskim logorima umiru ili beznadežno vegetiraju u preostalim logorima IRO-a. Moramo danas konstatovati da nema goreg istorijskog zločina od prinudnog iskorenjavanja ljudi iz mesta gde žive pokolenjima, gde su grobovi njihovih predaka i gde rastu stare lipe i stari hrastovi, koje su ti prognani ljudi videli još očima detinjstva.

Ne smemo takođe da zaboravimo ni ljude, silom prebačene, koji su posle dve-tri godine očajničkog napora počeli da prihvataju novu zemlju kao svoju i mnogi među njima zavoleli su za njih novo nebo nad glavom, novo drveće. Ti ljudi takođe ne mogu biti osuđeni na još jedno prinudno prebacivanje, koje bi za mnoge od njih značilo smrt. Ne možemo dalje da primenjujemo ove metode kojima se čovek pretvara u broj, u robota pogodnog samo za ropski rad, za totalitarističke mitinge. I to sve zahvaljujući nametnutoj fikciji da ne možemo da živimo zajedno i zajedno volimo istu zemlju, kao da naše lične uspomene i lična iskustva nisu hiljadama puta razotkrivali laž te izmišljene teorije.

Druga pretpostavka koju bih hteo da istaknem: pitanje opšteevropske federacije ima pred sobom jednu psihološku prepreku. Bez obzira na čistotu naših namera, ruka ispružena narodu koji predlaže federaciju može ostati da lebdi u praznini. Jegjelonska ideja – Unija Poljske s Litvanijom – nije samo za Poljake uzor Unije slobodnih sa slobodnima (čak vaš pisac-pedagog Ferster piše o njoj s entuzijazmom). Ta ista Unija je za Litvance zastrašujući primer koji potvrđuje koliko zemlji pretila opasnost od utapanja u drugu razvijeniju kulturu. Litvanci, Ukrajinci imaju veliku podozrivost prema federalnim predlozima, kako poljskim tako i ruskim, jer u tome vide maskirani

imperijalizam. Mi, Poljaci, imamo iste reakcije podozrenja, istorijski takođe objašnjive, protiv imperijalizama Nemačke i Rusije. Rapalo,¹⁵ o kome je s takvim uvažavanjem pre dva-tri dana u svom intervjuu, u Istočnoj Nemačkoj, govorio Valter Ulbricht, kao i razgovor Ribentropa sa Staljinom, u kome su se ova gospoda za četvrt sata dogovorila o podeli Poljske, stvara kod nas uporno i podjednako razumljivo nepoverenje. Slična je i situacija u podunavskim zemljama. Kako izbeći ove traume?

Postoji samo još jedan put za prevazilaženje ovih nepoverenja: sporna pitanja moraju biti rešavana tek posle stvaranja evropske federacije, i ne na osnovu istorijskih ambicija pojedinih naroda već po načelu pravednosti i dobra evropske celine, kao i ekonomske i društvene ravnoteže među pojedinim članicama te federacije.

Želeo bih ovde da pokrenem treću tačku i time završim svoj govor. Starao sam se da obrazložim apsurd teze da je linija Elbe granica Evrope. Ipak, naišao sam ovde, u Berlinu, na drugu tvrdnju: da Kerzonova linija, to znači linija Ribentrop-Molotov, treba da bude linija federalnog sistema Evrope. Sve izvan nje je već pitanje ustrojstva naroda SSSR-a, a kako neki to nazivaju, „naroda Rusije“, od njih zavisi, u kojoj formi će međusobno, ali uvek međusobno, graditi svoju budućnost. Zar te zemlje ne pripadaju Evropi? Da li možemo dovoditi u pitanje evropejstvo Ukrajine, na primer? Kad govorim o ovome, nije mi uopšte stalo do raščlanjavanja Rusije, ali hteli bismo da čujemo jasan glas slobodnih Rusa, koji će garantovati narodima, koji sada ulaze u sastav Sovjetskog Saveza, ne samo autonomiju, ne samo pristajanje na unutrašnju federaciju naroda SSSR-a, već i na slobodu izbora, kako i s kim žele da se ujedinjuju. To pitanje nije unu-

---

15 Rapalo – italijanski grad, luka na obali Ligurskog mora; u Rapalu je 1922. godine sklopljen ugovor između sovjetske republike RSFSR i Nemačke, kojim su uspostavljeni diplomatski odnosi između dve države.

trašnje pitanje Rusije, ono se tiče cele Evrope, s kojima zemlje, kao upravo Ukrajina, imaju više istorijskih veza nego što to zna prosečni Evropljanin. Ovaj problem je ipak težak i bolan i za Poljaka i za Rusa, ali čini mi se da stav prema ovom pitanju može da bude najbolji kriterijum dobre federativne volje koja se ne povlači čak ni pred žrtvama.

Kako je lako govoriti o opštim pitanjima, o plemenitim snovima bratstva naroda, ne dotičući konkretne neuralgične tačke. Ali, svete se nepronicijive i nedorečene istine. Pre sto godina veliki poljski pesnik u pismu, punom gorkih zamerki svojim sunarodnicima, pisao je: „oni su spremni da proliju more krvi, ali nekoliko istinitih reči neće reći“, nekoliko istinitih reči, ako mogu da dotaknu meku osetljivost nekakvog javnog mnjenja. Ne bih se osećao pozvan ovde, u Berlinu, da govorim o najosetljivijim pitanjima, štedeći blagu osetljivost. Jer, upravo sam u Berlinu sreo ljude, i to pretežno među mladima, koji se dosledno bore, neprestano izlažući svoj život, ne u ime nacionalističkih, revizionističkih ideala, već u ime zajednice slobodnih Evropljana.

Berlin može da zahvali Hitleru što je za milione ljudi još nedavno bio simbol omrznute ideje *Herrenvolka* i nasilja naroda nad narodom i čoveka nad čovekom, ali Berlin je danas najugroženije područje slobodne Evrope, i zahvaljujući svom borbenom stavu, može da postane simbol slobode.

Julijuš Mjeroševski u uniformi. Jerusalim. Fotografija iz Arhiva Književnog instituta Kultura.

Julius Mjeroševski

O reformi „zaveta poljskosti“

Lude misli motaju se po glavama savremenih poljskih pisaca. U polemici s V. A. Zbiševskim,¹⁶ komentarišući svoj *Transatlantik*, Witold Gombrovič između ostalog piše:

„[...] ovo delo želi da brani Poljake od Poljske... da oslobodi Poljake od Poljske... da učini da se Poljak ne predaje pasivno svojoj poljskosti, već da je upravo tretira s visine“.

„[...] Nije li Poljak nasledno opterećen Poljskom, to znači, bolesnom prošlošću naroda i njegovim neprestanim umiranjem? Da li, prema tome, ako Poljak želi da bude punovredan čovek, sposoban da maksimalno napregne svu svoju energiju u tako prelomnom trenutku, kakav je sadašnji, trenutku našeg života, on ne treba da otkazuje službu toj ‘poljskosti’ koja ga danas određuje?“ (*Vjedomošći*, br. 304).

To su neverovatni pogledi. Poljaci su se tokom poslednjih 150 godina bunili protiv svih i svega upravo u ime ove „poljskosti“ koja ih određuje.

Ali, Gombrovič je u pravu – nešto se u nama slomilo. To slamanje manifestuje se dvojako. U masama, u biti naroda dominira instinkt preživljavanja. U zemlji svako zna i oseća da

---

¹⁶ Vaclav Alfred Zbiševski (1903–1985), novinar i publicista, posle 1939. godine živeo je u emigraciji.

ne može biti više Varšavskih ustanaka.¹⁷ Loše ili dobro – treba se prilagoditi, stišati se, preživeti, a ne ginuti.

Poljaci na Zapadu su se takođe promenili. Simbol naše emigracije nije Pulavski,¹⁸ već poručnik Virva. Ne tražimo sada načine za borbu protiv Sovjeta s oružjem u ruci. Kad sam u januarskom broju *Kulture* prošle godine objavio članak koji kritikuje stanovište poručnika Virve¹⁹ – na mene se osula paljba. Da je to bila 1914. godina, Virva bi bio osuđen. Danas mu je data opšta podrška. Pilsudski je putovao u Japan, ali danas bi Poljak koji se kao dobrovoljac bori protiv komunista u Koreji bio smatran ludakom. Nema sumnje da se nešto kod nas promenilo.

Ova promena obuhvatila je sve evropske narode. Verovatno da nema preterivanja u oceni jednoga od američkih publicista, koji je posle obilaska Zapadne Evrope konstatovao da kad bi američki konzulati izdavali vize bez ograničenja, danju i noću – trideset do četrdeset miliona Evropljana napustilo bi kontinent.

Ko su ti ljudi? To su ili ljudi koji su kao Francuzi doživeli trijumf ravan porazu Prvog svetskog rata i katastrofu Drugog svetskog rata, ili oni koji su, kao Nemci, u jednoj generaciji izgubili dva svetska rata. Nemač, Francuz ili Italijan vidi da su žrtve, ruševine, bojišta i groblja doveli na kraju do... predvorja Trećeg svetskog rata. Do ograničenja, skupoće, racioniranja hrane i novih naoružavanja. Tako zvuči epika evropskih nacionalizama i *Vive la France* i *Deutschland uber Alles* i *Giovinezza*. U poređenju s ovim lancem poraza, koji stvaraju nove poraze –

---

17 Varšavski ustanak 1944, oružani ustanak Zemaljske armije (Armia Krajowa), koji je podržalo stanovništvo Varšave, u cilju oslobođenja prestonice. Cilj ustanka nije postignut. Nemci su uništili oko 70% grada.

18 Zigmunt Pulavski (1901–1931), pilot, konstruktor lovačkih aviona. Poginuo je u avionskoj nesreći.

19 Virva – pseudonim Tadeuša Furgalskog (1890–1916), majora poljskih legija u Prvom svetskom ratu.

Sjedinjene Države izgledaju kao nešto fantastično. Zemlja koja nije izgubila nijedan rat, zemlja čija je istorija neprekidni tok uspeha i srećnih ishoda, zemlja blagostanja, sigurnosti i slobode. I sve to plaćeno je neznatnim žrtvama. Varšava je u pobijanim i nastradalima izgubila više ljudi nego američke armije na svim frontovima Drugog svetskog rata.

Nacionalizam je postao beznađna ljubav, neuzvrćena ljubav. Glorifikovanje žrtvi i herojstva (slatko je umirati za otadžbinu) – kult uniforme i oružja (topovi umesto maslaca) – ne mogu biti cilj sami po sebi, već sredstvo do cilja. Ako je ovaj cilj nedostižan, odnosno, ako stalno raste disproporcija između napora i žrtve i verovatnoće dostizanja cilja – dolazi do slova. Suština sadašnje evropske krize je činjenica da niko nema hrabrosti da odustane od cilja, mada niko više ne želi da snosi žrtve. Više niko ne želi topove umesto maslaca i većina sumnja u slast umiranja za otadžbinu. Zvanično se priznaju još nacionalistički ciljevi, mada niko više ne želi da snosi gorke, herojske žrtve, organski povezane s mitom krvi i gvožđa.

Ova kriza – u životu pojedinaca izražava se kao serija individualnih drama. Poznajem mnoge besprekorne Poljake koji su svoju decu upisali u engleske škole s prezimenima koja zvuče engleski. Ovi ljudi ne skrivaju da im je želja da ne prenose dalje bolesno nasleđstvo „nacionalnog umiranja“. Daleko sam od uopštavanja, ali činjenice su činjenice i o nečemu sveđoće. Da je Gombrović napisao citirani fragment u uvodu ovoga članka 1918. ili 1920. – kamenovali bi ga u Varšavi. A danas je poljski časopis bez protivljenja štampao ovu izjavu. Nešto se u nama menja i slama. I ne samo u nama, u celoj Evropi.

Ničemu ne vodi ni taj postšljahtinski romantizam u stilu („osuđen na veličinu“), niti ovo didaktičko „podizanje uvis“, naročito blisko predstavnicima nekadašnjeg glavnog poljskog

političkog tabora. Definisanje nekih pojava kao „beznačajnih“, a nekih ljudi kao „kapitulanata“ ili prosto „dezertera“ – takođe ništa ne objašnjava. Ovo pitanje ne rešava ni fraza da se „zdrava većina Poljaka u emigraciji skuplja oko legalne vlade“.

Pokušajmo da razmislimo o ovoj stvari do kraja.

Ako se pod nacionalizmom podrazumeva zavet ljubavi prema rodnoj zemlji, kodeks obaveza i zapovesti – onda ovaj zavet u poljskom izdanju treba smatrati institucijom koja zahteva radikalnu reformu. Pod pritiskom viševkovnog kompleksa ponavljamo nacionalistički *credo*, gluvi na iskustva poslednjih sto pedeset godina – najcrnijih u našoj hiljadugodišnjoj istoriji. U svemu tome oseća se danas laž. Jer, u suštini, nemamo više snage da i sledećih decenija služimo nacionalističkom zavetu krvi i gvožđa. U tome se oseća laž, pošto smo svi u suštini svesni da je naš suvereni zavet anahronizam – više volimo ipak da podržavamo veru u mit, nego da sadržinu mita podvrgnemo reviziji.

Vreme je da objasnim šta podrazumevam pod reformom zaveta poljskosti.

Reformu treba početi od smeje tvrdnje da su nacionalno-suvereni politički ciljevi, u čije su ime tokom poslednjih sto pedeset godina milioni Poljaka izgubili živote – u poslednjem istorijskom periodu dobili anahrone i utopijske odlike. Ovi ciljevi održavaju se veštački na tabeli zapovesti nacionalnog zaveta, identifikujući „slobodu“ sa „suverenom nezavisnošću“. Međutim, slobodu nećemo izboriti restauracijim suverene države, jer je u ovoj eposi suverenost malih i srednjih država fikcija. Poljskost ne može da bude zavet utopijske vere. *Reformisani zavet dužan je da, s jedne strane, sadrži perspektivu velikog nacionalnog cilja, a s druge pak da definiše poljski stil života, tj. stvaralaštva* u najpunijem i najraznovrsnijem značenju te reči. Ovaj cilj ili nacionalni ciljevi mogu da budu teški i daleki, ipak,

moraju da budu dostižni u okvirima realnih mogućnosti savremenog sveta, jer nemamo razloga da se nadamo da će nas vel-sovski²⁰ vremenski torped vratiti u XVIII vek.

Izražavanje podaničke vernosti anahronim i utopijskim ciljevima stvorilo je kod nas nesumnjivo japanski kult smrti za otadžbinu, uz potpuno omalovažavanje korisnosti i celishodnosti žrtve.

Ako posmatramo izvestan zamor, a kod malobrojnih pojedinaca slom – to je tipična reakcija na utopijski anahronizam naše nacionalne ideologije. Realno predstavljanje naših ciljeva i njihovo povezivanje sa strujom reorganizacije Evrope – spasonosno bi uticalo na psihi Poljaka na Zapadu. Politički cilj, ako treba da privlači srca i umove, mora biti snažno ukorenjen u stvarnosti. Mora da sadrži u sebi koncepciju, to znači, novi plan rešavanja kritičnih problema. Dok nema koncepcije – i po-red glorifikovanja prošlosti – traje klima poraza i izgubljenosti.

Anahronizam zaveta poljskosti programski je utvrđen među vernicima.

U Kairu, za vreme rata, video sam sliku koju je izradio zaslužni pukovnik V.P., koja predstavlja poljske ulane kako jurišaju s kopljima na kolonu nemačkih tenkova. Ispod slike je pisalo: „Uvek oni...“.

To je klasični primer anahronog ropskog divljenja. Ulani koji srednjovekovnim kopljem napadaju tenkove bili su zaista junaci, jer su za odbranu svoje zemlje išli sa štapovima na brda gvožđa. Pa ipak, ovakva situacija je apsurdna, kompromitujuća i glorifikovanje ove epizode jednako je glorifikovanju naše nesposobnosti za odbranu, a ova koplja su samo mera toga koliko je taj zadatak prevazilazio naše snage i mogućnosti.

---

20 Herbert Džordž Vels (1866–1946), engleski književnik. Napisao je poznatu *Istoriju sveta*, kao i veliki broj naučnih, popularno-naučnih, istorijskih i fantastičnih romana.

Ali, slika je primer još nečega. Na ovom primeru vidimo da je herojstvo u hijerarhiji vrednosti zauzelo u zavetu poljskosti mesto koje pripada realnom dostignuću, odnosno pobedi.

U svim opisima Varšavskog ustanka, bez izuzetka, nailazimo na isto prevrednovanje. To je razumljivo – toj patnji, krvi i smrti treba suprotstaviti nekakvu vrednost, nekakvu veličinu druge dimenzije. Ta vrednost je čisto herojstvo, lišeno svih funkcijskih upotreba. S tim je povezana emocionalna vera koja obavezuje Poljake da *non omnis moriar*, da je svaki pali prečaga na lestvama po kojima će narod ući u bolju budućnost, da niko ne umire za otadžbinu uzalud.

Sve to je metafizika, ali nije politika. Stotine hiljada Poljaka umiralo je sasvim uzalud, ne približavajući svojom smrću dan pobeđe niti oslobođenja ni za sat. (Ponekad akcija može da bude štetna. Ako gine vojnik koji u njoj učestvuje, gine junačkom smrću. Ipak, njegova smrt, kao i čitava akcija, uzaludna je i na kraju krajeva štetna. Primer: partizanska i junačka smrt majora Hubale.)²¹

Uopšte uzev, smatram da je reforma zaveta poljskosti dužna da obuhvati iskorenjenje idolopoklonstva anahronizmu. Dakle, treba jednom završiti s tim kompromitujućim „eks“ u zavetu poljskosti. Mi smo eks moćni *Commonwealth* naroda, eks-velesila, eks zaglavnik Evrope, eks bedem hrišćanstva itd. Te „ekseve“ ostavimo drugima za koje je to čitavo bogatstvo.

Kad bismo polovinu svojih istorijskih sklonosti pretvorili u interesovanja i studije sadašnjosti – perspektive poljske političke misli doživele bi čudnovato ozdravljenje. Istorijska metoda nosi sa sobom podmukli falsifikat. Istoričar traži geneze, veze, i sadašnju situaciju uvek pokušava da poveže s poslednjom karikom istorijskog kontinuiteta. Međutim, kontinuitet

---

21 Henrik Dobžanjski (pseudonim Hubala; 1896–1940), od 1918. godine konjanik, olimpijac u poljskoj armiji.

je fikcija, veštačka kreacija, pomoćni instrument, koji ponekad olakšava, a ponekad otežava shvatanje izvesnih istorijskih procesa. Istoričara zabrinjavaju pojave bez presedana, pojave koje je nemoguće nanizati na nit istorijskog kontinuiteta. Traženje presedana za činjenice bez presedana jedan je od glavnih delova istorijskog proučavanja. Otuda se narodi i političari, opterećeni historicizmom, opiru prihvatanju misli o radu „iznova“ – ipak, spremni su na najveća žrtvovanja samo da i ovoga puta krenu od samog početka.

Međutim, ovaj kompleks istorijskog straha potpuno je neosnovan. Ako, odbacujući historicizam, počnemo „iznova“, organizujući federativni savez – možemo biti mirni povodom toga da će nam istoričari već u sledećem pokolenju izraditi genealoško stablo, pronaći presedane i uključiti nas u legitimizam istorijske tradicije.

Prođubimo u sebi samima osećanje istorijske krize, oslobodimo se tradicionalizma i počnimo „iznova“ bez presedana. *Narod koji gubi sposobnost prihvatanja odluka bez presedana je stari narod.*

Ali, to nije sve. Prekid s anahronim idolopoklonstvom mora da obuhvata i reviziju našeg palanačkog tumačenja nacionalne istorije. Drugim rečima, moramo da počnemo da razmatramo poljsku istoriju kao fragment istorije Evrope, jer do sada je bilo obratno – istoriju Evrope razmatrali smo uvek s tačke gledišta poljskih partikularnih interesa. Naša istorijska literatura roji se od tvrdnji i majstorskih izlaganja da je Poljska kamen temeljac Evrope, da Evropa ne može da postoji bez jake Poljske, da smo stub i uslov, sine qua non evropskog poretka.

U stvarnosti, to je palanačko *wishful-thinking* i tužno *elefantiasis* regionalnog osećanja. Divna Evropa XIX veka, Evropa procvata i ekspanzije, Evropa bez pasoša i ograničenja,

Evropa izvrsnog slikarstva i književnosti, Evropa politička vladarica sveta i bankar zemaljske kugle – mogla je bez nezavisne Poljske. Ne samo da je mogla, već je cvetala.

Završimo najzad s tim anahronizmom „kamena temeljca i bedema“. Pomirimo se s faktičkim stanjem stvari da Poljska sa svojom istorijom predstavlja fragment Evrope i nje-ne istorije, a ne obratno.

Pokrećem pitanje revizije poljskog istorijskog pogleda, jer istorijski pogled je uvek „polazna osnova“ političke delatnosti. Istorija vrši neposredan uticaj na politiku.

Ako ne dođe do evropske federacije, to će biti samo zato što zainteresovani narodi neće smoci snage za reviziju svojih anahronih istorijskih pogleda. Ako naše inicijative u pravcu pripremanja federativnog saveza Srednjoistočne Evrope do sada nisu dale nikakav rezultat, onda je to u velikoj meri zato što naša sadašnja „istorijska polazna baza“ isključuje evoluciju u pravcu federacije.

Politički problem koji imamo pred sobom je sledeći:

Protraćili smo dvanaest godina (prva federativna inicijativa Srednjoistočne Evrope datira iz 1940. godine) i dočekali smo restauraciju Nemačke. Sa svojim eventualnim partnerima nismo umeli da nađemo zajednički jezik – mada nije trebalo da budemo proroci kako bismo predvideli da će se s trenutkom povratka Nemačke na međunarodnu scenu – situacija nas, kao inicijatora federativnog saveza, neizmerno pogoršati. Danas naši eventualni partneri razgovaraju s Nemcima. Mi, pak – zbog novooslobođenih krajeva zapadne Poljske, počinjemo da predstavljamo politički tabu za sve kojima je stalo do dobrih odnosa s budućom Nemačkom. I na toj tački vraćamo se u Evropu koja je, nažalost, nemačka kvadratura kruga. Nemačko pitanje je podjednako značajno za francusku federativnu misao, kao i

za poljsku federativnu misao. Nemci su najbrojniji i u odnosu na sve druge narode Evrope imaju najcentralniji položaj, bilo bi besmisleno ne ceniti njihovu ulogu.

U okviru anahronog, ali do danas zvanično važećeg poljskog pogleda, gorepomenuti istorijski problem je nerešiv. U okviru suvereno-državne politike možemo samo da kažemo da nećemo baš ništa da damo i na silu ćemo odgovoriti silom.

Ako evropski narodi, a među njima i Poljaci, ne revidiraju svoje prepotopske poglede i ne odvažaju se na jedino ispravnu i savremenu tačku gledišta: EVROPA PRE SVEGA! – treba očekivati potpunu katastrofu.

Evropa neujedinjena u federaciju biće ili ruska ili nemačka. Ako se Amerikanci povuku s kontinenta – doći će Rusi. Ako Sjedinjene Države ostanu s namerom da brane Evropu – onda, u slučaju propasti federativnih planova i slabosti zapadnoevropskih zemalja, jedina realna sila može da postane nemačka armija.

Političari malih i srednjih naroda, sledbenici anahronih pogleda jesu u svojoj nesposobnosti za politiku izdajice Evrope. Jer, imamo pred sobom samo dve mogućnosti: federalističku Evropu ili satelitsku Evropu. Evropa „šahovnica“ malih i srednjih država je nerealni mit prošlosti. Treba stvar postaviti jasno:

Ako nam problem novooslobođenih krajeva zapadne Poljske onemogućuje vođenje federativne politike, onda treba ispitati mogućnost uklanjanja te smetnje. Ako bi zbog tog problema trebalo da se razbije federacija Srednjoistočne Evrope, bila bi to – u budućnosti – pobeda posle Staljinove smrti.

Moramo postati svesni da je najjači argument koji govori u prilog održavanja novooslobođenih zapadnih krajeva u Poljskoj činjenica, da je ta oblast potrebna budućoj federaciji zemalja srednjoistočne Evrope. U prethodnim člancima o federaciji starao sam se da slikovito predstavim proces privrednog

srastanja srednjoistočne Evrope. U tom procesu objedinjavanja novooslobođeni krajevi igraju kapitalnu i glavnu ulogu. Čitav Šljonsk i novooslobođeni krajevi moraju da predstavljaju repliku Šumanovog plana,²² ako istočnoevropska federacija treba da bude uspešna.

Ako odustanemo od ovog argumenta, bojim se da nećemo odbraniti novooslobođene krajeve Poljske. Jer, treba pošteno konstatovati, ako bi diskusija na temu ovih krajeva trebalo da spadne iz sfere federativnih nadržavnih problema i dobije formu dvostranog nacionalnog spora – u tom slučaju argumenti, koje bi u svoju korist mogli da navedu Nemci, nisu beznačajni. Međutim, ako naša argumentacija pođe federativnom linijom – ako pokažemo da bi odvajanje novooslobođenih zapadnih krajeva od Poljske bilo jednako uništenju već postojećeg privrednog ujedinjenja zemalja srednjoistočne Evrope, a što bi u budućnosti učinilo zavisnim taj predeo Evrope u celini od Nemačke – u tom slučaju naši argumenti biće povezani s problemom reorganizacije Evrope kao celine.

Pitanje novooslobođenih krajeva je funkcionalno povezano s našom federativnom politikom. Sada moramo da prevladamo krizu, čija je suština nemački problem. Apsurdno je isključiti Nemce iz federativnih razgovora, makar i zbog toga što je jedan od ciljeva srednjoistočne evropske federacije harmonično normalizovanje odnosa među zemljama koje će ući u sastav federacije i nemačke teritorije. Međutim, naš cilj nije postavljanje „gvozdene zavese“ oko Nemačke.

Razgovore s Nemcima treba započeti odmah iz sledećih razloga:

---

22 Rober Šuman (1886–1963), francuski političar i državnik, jedan od osnivača katoličke političke stranke Narodnorepublanski pokret. Tvorac je tzv. Šumanovog plana.

Regulisanje tih pitanja nalazi se u našem interesu, jer dok traje sadašnja situacija Česi, Mađari ili Rumuni boje se povezivanja s nama. Svaki od tih naroda ima svoj sopstveni nemački problem i ne želi da se opterećuje još i poljsko-nemačkim problemom, koji svojim formatom i razmerama nadmašuje sve druge.

Šta treba Nemcima reći?

U poljsko-nemačkim razgovorima dužni smo da se oslonimo na tezu koju je u ime *Kulture* formulisao Juzef Čapski za vreme svog nastupa u *Titania Palace*, prošle godine u Berlinu. Po toj tezi, političke reprezentacije naroda srednjoistočne Evrope treba još danas da potpišu zajedničku obavezu, u kojoj bi izjavile da će sporna teritorijalna pitanja biti rešena posle stvaranja evropske federacije i ne na osnovu istorijskih ambicija pojedinih naroda već po načelima pravednosti i dobra evropske celine, kao i privredne ravnoteže među posebnim članicama federacije.

Ako bi Nemci odbili razgovore na ovu temu, ako bi i pored naše volje da nađemo racionalno rešenje pitanja – odbili da potpišu ovu vrstu deklaracije, mogli bismo, ali tek tada, da ih optužimo da svojim revizionističkim planovima sprečavaju pripremanje ujedinjenja srednjoistočne Evrope. Naš stav prema Amerikancima bio bi u takvoj situaciji sasvim drugačiji nego danas.

Dužni smo da primoramo Bon na jasno postavljanje pitanja.

Moramo da kažemo Nemcima i Anglosaksoncima da su novooslobođeni zapadni krajevi Poljske potrebni budućoj federaciji srednjoistočne Evrope koja, lišena te teritorije, ne bi predstavljala privredno jedinstvenu celinu sposobnu za život. Dužni smo da istaknemo da ne razmatramo ovo pitanje s posebne tačke gledišta poljsko-nemačkih graničnih odnosa, jer

buduća Poljska i buduća Nemačka neće biti suverene države kao do 1939. godine. Obe države ući će u sastav federativnih saveza buduće Evrope.

Istina, Bon može stati na stanovište da će pitanje novooslobođenih krajeva zapadne Poljske definitivno biti rešeno u okviru mirovnog ugovora s Nemačkom – onda mi, ipak, već danas imamo pravo da zahtevamo od Nemaca priznavanje federativnog načela koje je obavezujuće i u odnosu prema srednjoistočnoj Evropi, pošto je to načelo prihvaćeno na Zapadu.

Moramo reći Amerikancima da su novooslobođeni zapadni krajevi neophodan uslov u realizaciji srednjoistočne federacije Evrope. Moramo im reći da, ako bi Zapad podlegao pritisku Nemačke – makar zasad na papiru – Amerikanci bi mogli istoga dana da otpišu kao čistu štetu izdatke za *Voice of America*, *Free Europe* i tome slično. Tada bi trebalo takođe smatrati nespornim da će se armija Rokosovskog²³ boriti s uverenjem na drugoj strani barikade protiv Nemaca.

Međutim, Nemcima moramo reći da je sasvim apsurdno primenjivanje dvostrukih merila za Evropu. Federativnih načela na Zapadu – i politiku „novog poretka“ (*Drang nach Osten?*) na Istoku Evrope. Poljaci, Česi, Mađari ili Rumuni žele u istoj meri kao Francuzi mirovnu saradnju s Nemcima, u okviru federalizovane Evrope. Ali, suprotstavljaju se svim pokušajima restauriranja nacionalističke osvajačke Nemačke. Nemačka hegemonija u Evropi neizbežno bi vodila Trećem svetskom ratu. Ako Treći svetski rat može da bude u bilo čijem interesu, onda nikako nije u interesu Nemačke. Posle Trećeg svetskog rata Nemačka bi mogla da prestane uopšte da predstavlja problem...

Zaista, postoji nešto makabrično u tom bezdušnom, besmislenom, marionetskom plesu emigrantskih politika ze-

---

23 Konstanti Rokosovski (1896–1968), sovjetski i poljski maršal za vreme sovjetsko-nemačkog rata; u periodu 1949–1956. godine ministar odbrane u Poljskoj.

malja srednjoistočne Evrope. Da smo tokom prošlih dvanaest godina, umesto da duvamo u trombon velikodržavnosti, stvorili zajedničku političku srednjoistočno-evropsku reprezentaciju, naša argumentacija, kako s Nemcima, tako i Anglosaksoncima, imala bi danas drugačiji značaj. Ali, mi ni s kim ne razgovaramo, mi ostajemo na istom mestu. Međutim, Nemci razgovaraju i trude se (ne bez uspeha) da nas izoluju i odseku od budućih saveznika i partnera. Gubimo bitku s Nemcima po drugi put!

Nije uopšte prekasno preduzimanje poljske kontraofanzive. Ali, treba početi od revizije ličnih političkih pogleda, od odbacivanja anahronizama – od formulisanja savremene poljske političke koncepcije.

Pseudo-velikodržavnost i pseudosuverenost predstavljaju propalu koncepciju, koja vodi usamljenosti i porazu.

Treba da postanemo potpuno svesni da u sadašnjoj situaciji nije reč samo o novooslobođenim zapadnim teritorijama Poljske. Reč je o daleko važnijoj stvari! *Jednostavno, reč je o budućoj ulozi i značaju Varšave u srednjoistočnoj Evropi.*

Julijuš Mjeroševski. Fotografija iz Arhiva Književnog instituta Kultura.

Juzef Majeovski, *Pismo Redakciji*,
Kultura 1952, br. 11, str. 157–158.

Poštovani Gospodine Uredniče,

Prvog juna ove godine održan je Kongres Američke polonije u Atlantik Sitiju, Nju Džerzi, na koji je doputovalo oko osamsto delegata, iz raznih poljsko-iseljeničkih organizacija u Sjedinjenim Državama i Kanadi, kao i brojni emigrantski predstavnici u zapadnoj Evropi. Između ostalih, Kongres su svojim prisustvom udostojila dvojica biskupa poljskog porekla: J. E. A. M. Zalevski i J. E. H. T. Klonovski. Drago nam je bilo da konstatujemo da polonija iz Amerike ne zaboravlja svoju ulogu i privrženost prema staroj otadžbini Poljskoj, manifestujući ih na ovakvim ili drugačijim kongresima. Sve to izgleda veoma lepo, ali mnogi Poljaci, gledajući sadašnja poljska pitanja u svetu, s međunarodne tačke gledišta, kada analiziraju bezbrojne govore, referate i deklaracije, koji obično pljušte kao kiša iz usta delegata ili diplomata, teško će moći da stvore jedinstven pogled na te stvari. I tako su na Kongresu u Atlantik Sitiju (Nju Džerzi) govore držali gospoda dr T. Bjelecki, K. Baginjski, S. Pizjik, Šnajder i mnogi drugi. Ova gospoda su podsetila zapadni politički svet na Sibir i Katinj, pozvali američke vlasti da učine kraj sovjetskoj okupaciji u srednjoistočnoj Evropi, obodri i Poljake u Zemlji i dali im nadu, upozoravajući ih da zasad ne preduzimaju nikakve antikomunističke akcije, jer bi takav korak pre dopri-

neo potpunom gubitku i ovo malo dosadašnje slobode. Potom je bilo reči o poljskim granicama, čiji karakteristični fragment navodim. „Tražimo priznanje granica Odre i Lužičke Nise na zapadu, a liniju Riškog ugovora²⁴ s Lavovom i Viljnosom na istoku, kao i celim Istočnim Prusima i Krulevcem na severu”.

Nisu li to snovi pogubljenih? I možda je Čerčil bio u pravu kad je 1915. godine rekao: *Poles have every virtue, except political sense*. Mi smo verovatno jedini narod koji živi od uspomena na prošlost i gledamo sadašnju stvarnost kroz stakla XIX veka, kad su reči Žečpospolita Poljska značile Kraljevinu Poljsku, Litvaniju i staru Rusiju. Sadašnje granice su najkorisnije za Poljsku. Novooslobođeni krajevi zapadne Poljske su naša svojina, o čijem poljskom karakteru ne govore samo istorijske činjenice, već o njima svedoče čak praistorijska otkrića. Dakle, čuvajmo naše granice na zapadu; uverimo svet da imamo puno pravo na novooslobođene krajeve zapadne Poljske.

Poljaci vole da traže pravdu i znaju kako da je ocene, ali, kad treba da presudimo drugima, primenjujemo jedva dovoljnu i, ko zna, možda lažnu meru. Skoro tri četvrtine Poljaka koji se nalaze u emigraciji potiče iz tzv. pograničnih istočnih oblasti. Znatan deo nastanio se na Volinju, Polesju i Podolu kao poljski „kolonisti“ posle agrarne reforme, drugi su potomci vekovima ovde nastanjenih poljskih porodica – stare šljahte. Istočna pograničja, zajedno s nekoliko miliona Rusina (Ukrajinaca), Belorusa i Litvanaca, pripali su preporođenoj Poljskoj kao rezultat Riškog traktata. Viljnos na severu, Lavov na jugu – ti tako „čisto poljski“ gradovi napravili su nam najviše problema i stvorili neprijatelje. Kao što mi Poljaci imamo pravo na Vroclav, Ščećin i Gdanjsk, tako su Litvanci u pravu kad traže

---

24 Riški mirovni traktat potpisale su u Rigi 18. 3. 1921. Poljska, sovjetska Rusija, sovjetska Ukrajina: ovim traktatom završen je poljsko-boljševički rat 1919–1921. godine.

Viljnos, a Ukrajinci Lavov. Istorijiska svedočanstva pokazuju da ti gradovi nikada nisu bili autohtono poljski. Mada je činjenica da je većina stanovnika Lavova i Viljnusa smatrala sebe Poljacima pre 1989. godine, ipak greši onaj ko smatra da ovi gradovi jednom moraju da budu vraćeni Poljskoj. Litvanci nikada neće zaboraviti Viljnos i, dok ne bude sloge među nama, dotle im nećemo vratiti Viljnos. S druge pak strane, Ukrajinci nam neće oprostiti Lavov. Po završetku poslednjeg rata istočni krajevi „očišćeni su“ od Poljaka. Kad dođe do Trećeg svetskog rata i do eventualnog poraza Sovjetske Rusije, apetite na Lavov i Viljnos morali bismo već potpuno da izgubimo. Neka se Litvanci, koji proživljavaju goru sudbinu nego mi, raduju svom Viljnusu, a u Lavovu neka se vijori plavo-žuta zastava. Mi ćemo pak okrenuti pogled prema Vroclavu, Gdanjsku i Ščećinu i gradićemo Poljsku na njenoj sopstvenoj zemlji. Tada će nam sigurno naši susedi s istoka i severa pokloniti poverenje. Uz saradnju Ukrajine i Litvanije Evropska srednjoistočna federacija postaće svršeni čin.

Šaljem vam izraze svog dubokog poštovanja.

Sveštenik Juzef Z. Majeovski
St. John Vianney's Seminary, Pretorija, Južna Afrika

Ježi Gjedroć u svom kabinetu u prizemlju kuće u Mezon-Lafitu. Fotografija iz Arhiva Književnog instituta Kultura.

Nesporazum ili jeftin patriotizam?

NOTA REDAKCIJE

U vezi s pismom sveštenika Juzefa Z. Majeuskog i serijom izjava naših Čitalaca, izazvanih tim pismom, koje ćemo štampati kasnije – želimo da istaknemo sledeće:

1. Rubrika Pisma Redakciji je „slobodna tribina“ i pogledi izražavani u pismima izraz su privatnih mišljenja čitalaca, a ne Redakcije KULTURE. Dovoljno je letimično pregledati taj odeljak pa konstatovati da tu objavljujemo pretežno pisma koja izražavaju kritiku naših pogleda, odnosno predstavljaju stav drugačiji od onog koji o datom pitanju zauzima Kolektiv KULTURE. Ne objavljujemo pisma s pohvalama i komplimentima, jer smatramo da je šteta da zauzimaju mesto.

2. Što se tiče merituma pitanja, želimo da podsetimo naše Čitaoce da smo pogled Kolektiva KULTURE na pitanje istočnih oblasti formulisali nekoliko puta, razmatrajući ih u člancima J. Lobodovskog i J. Mjeroševskog. U cilju izbegavanja nesporazuma ponovo definišemo svoj stav:

Poljska može da stekne i održi nezavisnost samo u okviru federalizovane cele Evrope. Tvrdimo da pravo učešća u budućem evropskom federativnom savezu imaju ne samo narodi koji su stvarali nezavisnu državu 1939. godine već i Ukrajinci i Belorusi. S obzirom na opasnost ruskog imperijalizma, sadašnju i buduću, nastanak nezavisne Ukrajine i njeno učešće u evropskom federativnom savezu – za Poljsku je pitanje od prvorazrednog značaja.

Besmislena je i zla volja svakoga ko nastoji da ispravi tragični splet poljsko-ukrajinskih odnosa, da spočitava izdajstvo i trgovanje oblastima Žečpospolite. U emigraciji niko nije ovlašćen da preuzima bilo kakve obaveze koje se tiču promene granica. To nas ipak ne oslobađa obaveze da smeramo stvaranju novih formi i koncepcija – naročito zato što su od 1939. godine izvršene velike promene, i restauracija predratne situacije u istočnim oblastima izgleda nam kako nemoguća tako i nepoželjna.

Polazeći od takvih pretpostavki, članak J. Lobodovskog „Protiv utvara prošlosti“ (Kultura br. 2/52 – 3/53) propratili smo beleškom redakcije s napomenom da se pogled autora po tom pitanju podudara s mišljenjem izdavačkog Kolektiva KULTURE.

Nažalost, postoji veliki deo društva, poljskih političara i publicista u emigraciji, koji smatraju da obnova Poljske obuhvata i održavanje poljsko-ukrajinskog spora, i po njihovom shvatanju svaki korak ka sporazumevanju Poljaka s Ukrajincima predstavlja državnu izdaju i zločin.

Poljsko-ukrajinsku situaciju iz 1939. godine ni u političkom ni u teritorijalnom pogledu ne smatramo idealom, koji treba restaurirati bez promena. Upravo suprotno. Pošto danas postoji više od trideset graničnih sukoba u istočnoj i srednjoistočnoj Evropi, nema sumnje da, kada dođe do organizovanja novog evropskog sistema, mnoge granice – uključujući i istočnu granicu Poljske iz 1939. godine – moraju biti revidirane. U tom problemu je bitno samo jedno pitanje, naime, da eventualne promene ili korekcije ne budu nametnute ili diktirane, već da se zasnivaju na slobodno donetoj odluci poljskog i ukrajinskog naroda. Pristalice smo promena, ali pristalice smo samo takvih promena za koje će se izjasniti u budućnosti opunomoćeni predstavnici poljskog i ukrajinskog naroda.

Međutim, smatramo da je ovde, u emigraciji, naša obaveza da u prijateljskoj atmosferi prodiskutujemo o svim tim pitanji-

ma u nadi da ćemo izraditi koncepciju koja bi mogla da posluži u budućnosti za osnovu poljsko-ukrajinskih razgovora.

Kolektiv KULTURE

Ježi Stempovski. Fotografija iz Arhiva Književnog instituta Kultura.

Pavel Hostovjec [Ježi Stempovski] Esej za Kasandru

Senima L. R.

Kod starih grčkih autora Kasandra je simbolična ličnost koja predstavlja unutrašnju dramu i nemoć proroka.

U *Ilijadi* Kasandrin lik jedva da je skiciran. U homerovskom svetu, u kome bogovi vode junake za ruke ka slavi i pogibiji, nema mesta za dijalog proroka s njegovim narodom. Takav dijalog pripada republikanskom svetu. Tek tamo se javlja razlika između onoga koji vidi i njegovog slepog okruženja.

Tragični Kasandrin lik je proizvod atinske mašte, koja raste i dopunjuje se u demokratiji. U sačuvanim književnim spomenicima, o Kasandri nam najviše govore Eshil u *Agamnonu* i Euripid u *Trojankama*.

Kasandru, Prijamovu ćerku, naučio je da predskazuje Apolon, zaljubljen u nju. „Borio se za moju ljubav”, kaže za nje-ga Kasandra. Bog sa svetlim kovrdžama, ipak, nije bio srećan u ljubavi. Kasandra ga je zavodila obećanjima. I pored razočaranja, mladi bog je ispoštovao njenu sklonost ka devičanstvu i nije joj oduzeo dar proricanja. Prema Euripidu, Kasandra je ostala Apolonova sveštenica sve do rušenja Troje. Pošto nije održala obećenje dato mladom bogu, niko više nije verovao njenim rečima.

Od trenutka dolaska u Prijamov grad lepe Jelene, koja je napustila kralja Sparte zbog Parisa, i konflikta koji je zbog toga izbio između Troje i Grčke, Kasandra je uzalud upozoravala na propast koja preči Troji i Prijamovim ljudima. O ovom delu njenog predskazanja znamo malo, jer nam Homer, glavni pesnik Trojanskog rata, nije preneo te pojedinosti.

Posle osvajanja i rušenja Troje pobednički Grci pobili su sve muškarce iz Prijamovog roda i međusobno podelili žene. Kasandra se tada sakrila u hram Palade Atine, koja je za vreme rata bila na strani Grka. Ajas ju je na silu odvuкао s oltara i priključio grupi Trojanki koje su čekale na poziv. Jedna lepa grčka vaza u Luvru predstavlja tu scenu.

Profanacija atinskog hrama i ostavljanje tela poginulih Trojanaca bez pogreba postali su prekretnica u sudbini grčke vojske, koju su otada čekali sami porazi. Ovde citirani grčki autori preneli su nam ondašnji pojam o ratnom običaju i sreći. U *Agamemnonu*, na vest o propasti Troje, Klitemnestra govori o osvajačima grada: „Ako budu poštovali bogove pobeđene zemlje i njihove hramove, ne treba da se boje da će od pobednika postati pobeđeni”. Euripid stavlja sličnu misao u Posejdonova usta: „Samo budala pustoši i pljačka gradove s njihovim hramovima i grobovima, poštovanim kao domovi pokojnika, jer stvara oko sebe pustinju i sam gine u njoj”.

Uvređena Atina okreće se protiv Grka i topi u moru deo armije koja se vraća iz Troje. Prilikom podele žena, Kasandra pripada Agamemnonu, kralju Argosa i vođi grčke armije. Njegov brod srećno stiže u zemlju, ali pobednički kralj se vraća i ubija ga njegova žena Klitemnestra. Ona se sveti za smrt ćerke Ifigenije, koju je otac već žrtvovao bogovima radi osiguranja uspeha grčke vojske. S Agamemnonom stiže u Argos Kasandra, koja će takođe biti pogubljena Klitemnestrinom rukom.

Ovde se završava legendarni trojanski deo Kasandrine istorije i počinje grčki deo. Od trenutka rušenja Troje i Atininog gneva, Kasandra ne prestaje da proriče smrt vođe Grka i poraze koji će pogoditi njegov dom. Ovaj deo Kasandrine istorije, sačuvan kod Eshila, realistička je slika, prilagođena pojmovima i uslovima atinske demokratije. Proročanstva Prijamove ćerke i refleksije slušalaca zauzimaju u njoj jednaka mesta.

Najdramatičniji deo *Agamemnona* jeste dugi dijalog između Kasandre i hora koji čine građani grada Argos. Hor predstavlja mišljenje većine, zdrav razum, mišljenje racionalnih građana. Dijalog se uspostavlja u trenutku kad Agamemnon, koji se vraća iz Troje, ulazi u palatu, gde će biti ubijen u kupatilu. Kasandra, koja je trebalo da pogine zajedno s njim, primećuje pred vratima bistu Apolona putnika i obraća se žalbom: „Teško meni, bogovi! Apolone, Apolone!... Čuvaru puteva, gde si me doveo? U kakav dom?”.

Hor na to odgovara da posmrtnе žalbe ne pripadaju Apolonovom kultu. Kasandrino ponašanje građanima izgleda netaktično. Njena proročka slava poznata im je, ali smatraju da su u njihovom gradu proroci suvišni.

Kasandra im priča o zločinu koji se priprema ovoga trenutka u palati. Njene reči nisu odvojene od neposredne stvarnosti, već se pozivaju na prethodne okolnosti, poznate stanovnicima grada. Hor ne poriče njeno rezonovanje, ali odnosi se neprijateljski prema njoj: „Jesu li ikada proročanstva običnim smrtnicima donela dobru novost?”

S razvijanjem dijaloga građani ispoljavaju čak izvesno saosećanje prema Kasandri i interesovanje za nju. Pitaju je ko ju je i kada naučio da pedskazuje budućnost. Taj Apolon, kažu, mada bog, mora da je bio mnogo zaljubljen. Pitaju je da li je živela s njim kao s mužem. Prijamova ćerka odgovara da bi se

ranije stidela da o tome priča. Ah, gord je onaj ko živi u raskoši, primećuje na to korifej.

Dijalog se na trenutke udaljava od najvažnije stvari, kao da građani žele da odvuku pogled u lice stvarnosti. Kada se žale na nejasnoću proročanstava, Kasandra im otvoreno kaže da će videti Agamemnonovu smrt.

„Ćuti, nesrećnice!“ – odgovara korifej. „Neka nas bogovi brane od toga“. Na to Kasandra: „Ti izražavaš želje; oni pripremaju ubistvo“. Ali, i te reči izgledaju građanima nejasne. Želeli bi da vide kako ubice nameravaju da ostvare svoju zamisao.

Osećajući da se bliži čas smrti, Kasandra ustaje i približava se vratima palate. Građani Argosa nisu bezdušni i savetuju joj da pobjegne. „Ništa ne može da me spase“, kaže Kasandra. „Šta ću imati od još jednog sata?“ „Poslednji sat ima najveću cenu“, odgovara sentenciozno hor. Okružena stanovnicima grada, Kasandra ne očekuje od njih nikakvu pomoć. Među njima je usamljena pred sudbinom. Broj ovde nema značaj. Ova misao kao da prožima poslednju scenu drame.

Uostalom, hor ostaje i dalje skeptičan. Kasandra se povlači od vrata palate. Oseća tamo miris zločina i sveže prolivene krvi. Koreuti smatraju da je to sigurno miris žrtava prinetih bogovima u tremu palate. Kasandra se oprašta od njih, moleći ih da svedoče o njenoj patnji i smrti, posle čega ulazi u palatu.

Posle Kasandrinog odlaska, hor za trenutak žali zbog ljudske sudbine, dok se iz dubine palate čuje krik Agamemnona koji viče da umire ubijen. I tu se ipak građani povlače, ne želeći da prime na znanje tu činjenicu. Dotle jedinstven u svom skeptičnom stavu i pun iščekivanja, hor se razbija na petnaestak glasova:

Zločin je izvršen. Kraljev glas ne ostavlja sumnju. Prijatelji, okupimo se da se posavetujemo... Ja sam mišljenja da treba da pozovemo građane: „Svi u pomoć! U dvor!“ Potrčimo odmah u palatu

da bismo uhvatili ubice na delu!... I ja tako mislim: pođimo odmah, ne treba da odugovlačimo... Čekajmo i gledajmo: to je tek početak koji najavljuje tiransku vladu u našem gradu... To je zato što odugovlačimo i dozvoljavamo im da čine... Ni sam ne znam šta da savetujem. Čak i onaj ko želi nešto da učini mora o tome da razmisli.. I ja tako mislim. Rećima nećemo više probuditi mrtvacu... Kako to? Za produženje ništavnog života treba da se pokoravamo vladarima koji beščaste naš dvor?... Sramota! Bolje je propasti nego podnositi tiraniju!... Da, ali jedan krik ne daje nam sigurnost da naš kralj nije živ... Buniti se vredno je tek onda kad se sigurno zna, a mi se bavimo pretpostavkama... Hteo bih da podržim to mišljenje. Najpre moramo da tačno saznamo šta se dogodilo s kraljem...

Razdiran protivurečnim mišljenjima, hor se ne pomera s mesta. Na vratima se pojavljuje Klitemestra s mačem u ruci, saopštavajući da su Agamemnon i Kasandra mrtvi. Hor protestuje. Poziva je da napusti grad. Klitemestra se brani, izvlačeći razne argumente. Hor čak priznaje da su donekle ispravni. Diskusija traje izvesno vreme. Najzad, na scenu stupa kraljičin ljubavnik, Algistos, s nekoliko naoružanih vojnika, najavljujući da će okovi i zatvorska hrana uskoro izlečiti građane Argosa od jezičavosti. Drama se završava ovom pretnjom.

Atinska verzija Kasandrine drame je racionalna, lišena legendarnih i natprirodnih elemenata. Kasandrina vraćanja nisu Kazoteove²⁵ vizije već tačnije prepoznavanje poznatih elemenata situacije i njihovih najverovatnijih posledica. Nepoverljiv i sumnjičav odnos građana prema njima za Eshila nisu posledica Apolonove osvete, već svojstvo svakog okupljanja Grka. Ovu misao autor dosledno provodi, jer nalaže horu da s istom sumnjom prima Kasandrina predskazanja kao najočiglednije činjenice.

---

²⁵ Žak Kazot (1719–1792), francuski pisac fantastičnih priča i herojsko-komičnih pesama.

Ovako predstavljena, Kasandra je jedna od stalno aktuelnih, ponavljanih komponenti naše civilizacije, zavisnih od mehaničkih uslova vladavine naroda.

Otuda kod Eshila nalazimo toliko poznanika preobraćenih u Grke. U sceni pitanja hor predstavlja grčku „olhokrati-ju“, neverovatno sličnu besmislenim i svirepim masama kojih su pune naše prestonice. Ova scena bi mogla da bude uzor Dostojevskom.

Još bliže našem vremenu je savetovanje hora posle Agamemnonovog ubistva. Kad bismo odenući Eshilove koreute u maske sadašnjih olhokrata s njihovim nosevima, brkovima, naočarima i frizurama, „razni glasovi“ građana Argosa učinili bi nam se kao stari poznanici. Skoro tim istim rečima sadašnji horovi demokrata odgovarali su na izveštaje iz koncentracionih logora i na vesti o opasnim pripremama diktatora. Nedostajali su među njima samo koreuti koji zahtevaju da se smesta beži u dvor.

II

Antički svet ostavio nam je u nasleđe dve koncepcije vražbina i predskazanja: jednu, oslonjenu na veru u natprirodne sile raznih stepena i vrsta, koje imaju pristup budućim pitanjima i sprema su za malu nadoknadu da podele zainteresovanima korisna uputstva; drugu, racionalističku oslonjenu na okolnosti procesa prirode i naše pretpostavljene sposobnosti da predviđamo posledice koje mogu da proisteknu iz dela i situacije.

Prvu vrstu vraćanja u antici su mnogo eksploatisali na razne načine posvećeni, koji su služili u hramovima i drugim mestima pogodnim za natprirodne sile. Ova vrsta vraćanja nije se ugasila i do danas donosi zaradu mnogim vračarama, gatara-

ma, vidovnjacima i astrolozima. Postoje čak automati koji daju vražbine. Jedan od njih video sam pre više godina na Ajfelovoj kuli. Moja drugarica ubacila je u njega bakarnu monetu. Iz automata je izašla ružičasta ceduljica s natpisom: „*Tu seras toujours follement aimée*“.

Ovoj vrsti vraćanja pribegavalo se, kako nekada tako i danas, uglavnom u privatnim stvarima, ređe u javnim ili onim opšte prirode. Stvar je u tome što u ličnim pitanjima naša sposobnost predviđanja izgleda najnepouzdanija. Merljivost budućih događaja smanjuje se s porastom mogućnosti ingerencije onoga ko u njih gleda. Pomračenje meseca može se predvideti s najvećom preciznošću. Ingerencija onoga ko gleda u tom slučaju je jednaka nuli. Opšti broj automobilskih nesrećnih slučajeva – uz poznatu potrošnju benzina i alkohola – moguće je, takođe, dosta precizno izračunati za budućnost, mada manje precizno nego pomračenje meseca. Međutim, onaj ko izračunava nije u stanju da predvidi kad će ga pregaziti automobil. Kad bi uspeo da taj datum sazna, preležao bi čitavog dana u krevetu, a njegovo predviđanje ispostavilo bi se pogrešno. U nekim bolestima može se s izvesnom verovatnoćom predvideti vreme bolesnikove smrti, ali to je moguće samo u slučaju neizlečive bolesti, koja ne podleže lekarskim intervencijama. Privatni život ima – osim termina plaćanja menica – tako malo izračunljivih komponenti, da su se oni koji žele da upoznaju budućnost u toj oblasti za sva vremena s opravdanim razlogom obraćali vračarama i gatarama.

Politička pitanja kao objekat predviđanja predstavljaju posredni teren koji je moguće približno predvideti. U republikama najvažniji stalni i izmerljiv faktor jesu inercija i nedostatak inicijative kolektivnih tela. U njima je, u svakoj situaciji, moguće s velikom dozom verovatnoće predviđati da izbori i parlamenti neće doneti nikakvu neočekivanu odluku i da se,

kao posledica toga, neće dogoditi nikakvi neobični slučajevi i sve će ostati kao i pre. Takva postojanost i kontinuitet odnosa izvor su bogatstva i kulture republika. Ipak, s obzirom na glavni uzrok tog kontinuiteta, može se predvideti da će republike biti malo otporne na događaje koji dolaze spolja.

Diktatorovi potezi su naizgled poznati, kao potezi koji u većoj meri podležu ličnoj inicijativi jednoga čoveka. Ipak, to je najčešće iluzija. Diktator je zatočenik mehanizma apsolutističke vlasti, koji radi s velikom preciznošću. Diktatorovi lični ukusi i ideje igraju u tom sistemu najmanju ulogu.

Položaj proroka u republici pun je unutrašnjih protivurečnosti. Njegova sposobnost tačnog predviđanja je utoliko veća ukoliko u datoj političkoj konjunkturi veću ulogu igraju mehanički elementi, nezavisno od inicijative zainteresovanih, dakle, lakše izmerljivi. Drugim rečima, utoliko je lakše predvideti budućnost koja dolazi ukoliko su građani sami u stanju da prepoznaju posledice svojih dela i svojih situacija i ukoliko je time manja njihova interferencija u tok događaja. Ispravnost njegovih predviđanja je na neki način proporcionalno obrnuta poslušnosti, koja se može pronaći kod sugrađana. Upetljan u ovu protivurečnost, prorok stoji pred svojim narodom bespomoćan, često očajan. Što je sigurnije njegovo poznavanje budućih stvari, to je veća njegova usamljenost.

Pod vladavinom diktatora, svest o budućim porazima je veoma rasprostranjena i prorok najčešće nema ništa novo da kaže svojim slušaocima. Svejedno je, takođe, da li će uspeti i da ih uveri, jer znanje većine nema značaja. Čak i najtačnija predviđanja posledica date situacije ovde su bez koristi, jer za promenu daljeg toka događaja je već prekasno.

III

Sposobnost predviđanja budućih političkih događaja ne mora da bude retka, jer u međuratnom periodu čuo sam mnoga predviđanja koja su se potpuno ostvarila. Ova predviđanja nikada nisu izlazila iz usta osoba koje su zauzimale visoke položaje, imale sve materijalne dokaze za ispravnu ocenu situacije i koje su na neki način bile pozvane da gledaju u budućnost. Mišljenje da sudovi eksperata, koji iscrpljuju dokumentaciju, mogu da pomrače čak i najjasnije stvari nije bezrazložno. Gledajući sada, izdaleka to vreme, imam utisak da je u međuratnom periodu sposobnost predviđanja bila smetnja svakoj političkoj karijeri. Ova pojava mi čak i danas izgleda razumljiva. Budućnost Evrope bila je mračna i ko god ju je ispravno cenio bio je pesimista koji gleda sve crno, koga niko rado ne sluša. Dobro vaspitani ljudi izbegavali su bilo kakva ispovedanja o ovim temama. Tragično u ovoj situaciji bilo je to što je godina ma čak i mali napor ljudi dobre volje mogao da promeni katastrofu našega kontinenta.

Pominjući ondašnje proroke koji su govorili o propasti, na prvom mestu treba navesti Šimona Askenazija.

Period stvaralačkog rada i slave Šimona Askenazij²⁶ pripada njegovoj mladosti, godinama koje su prethodile Prvom svetskom ratu. Kao Julijan Klačko,²⁷ i on poticao je iz rabin-ske viljnuske porodice i bio oženjen imućnom Varšavljanom. Askenazi je dugo bio profesor novovekovne istorije na Lavovskom univerzitetu. Imao je tamo stotine slušalaca; u njegovom seminaru radilo je do osamdesetoro studenata koji su po profesorovim uputstvima pretresali arhive čitave Evrope. Skoro

---

26 Šimon Askenazi (1867–1937), poljski istoričar jevrejskog porekla.

27 Julijan Klačko (pravo ime: Jehuda Lejb, 1825–1906), poljski književni kritičar, istoričar umetnosti i publicista.

svake godine pojavljivala se neka nova Askenazijeva senzacionalna knjiga: *Knez Juzef, Lukašinjski*, mnogi tomovi istorijskih rasprava i skica. Već tada započeo je u Evropi sumrak istoricizma koji je odlikovao prethodni vek. Najpoznatiji zapadni istoričari, Fransoa Alfons Olar, Nikola Šuket²⁸ ili Ferero,²⁹ nisu pronalazili veći auditorijum i zadovoljavali su se u najboljem slučaju malom grupom učenika. U poređenju s njima, Askenazi je ličio na velikog šefa škole, kormilara čamca koji vozi vatrenu i učenu omladinu. Tek kasnije postalo je jasno da je ovaj pozni poljski istoricizam bio u znatnoj meri konjunkturalna i slučajna pojava. Mladi ljudi, koji bi u slobodnoj zemlji sanjali o diplomatskim, generalskim ili bankarskim karijerama, u periodu posle podele Poljske studirali su istoriju ili pisali sonete.

Godine 1914. Askenazi je otputovao u inostranstvo. Po povratku u zemlju, na preporođenom Varšavskom univerzitetu, s potrebnim kvalifikacijama, pretendovao je na Katedru za istoriju. Probuđena Poljska, koja je stupila u novi život, bila je ipak mlada, rasipna i kapriciozna. Godine 1920. akademski senat je odbacio Askenazijevu kandidaturu. Ubrzo postavljen na položaj delegata Lige naroda, Askenazi je napustio zemlju na dve godine. Pošto je 1922. godine podneo ostavku, vratio se u Varšavu i ostao u njoj sve do svoje smrti 1935. godine.

Zbližio sam se njim u periodu 1928–1932. U svom stanu, u ulici Čackog, Askenazi je živeo u to vreme usamljeno i pasivno. Potpuno je napustio naučni rad. Brojni rukopisi, neki skoro gotovi za štampanje, stajali su na polici. Kad mu je 1932. godine Varšavski univerzitet ponudio posao na katedri Prvnog fakulteta, Askenazi je odbio ponudu. „Imao sam dvanaest godina vremena da razmislim šta da im kažem“, rekao je delegatima

---

28 Nikola Šuket (1445–1488), francuski matematičar.

29 Guljemo Ferero (1871–1942), italijanski istoričar i esejista; protivnik fašizma, živeo je i umro u emigraciji.

akademskeg senata kad su ga posetili. „Poljubite me u d..., rekao sam im samo tri puta“. Njegova odluka izgledala je ispravna. Već više godina univerzitetski nivo je opao zbog zahteva sve brojnije omladine koja je očekivala od studija neposrednu korist, pre svega, diplome Auditorija, kakve je Askenazi nekada imao u Lavovu. Više ih nije bilo ni u Poljskoj niti bilo gde drugde.

Askenazi kao da je bio živi svedok dubokih promena, nastalih u ono vreme, promena koje niko nije hteo da vidi. Bio je visok, užasno mršav, s velikom glavom, veoma dugim nosom i parom tamnih, bistrih i neblagonaklonih očiju. Njegov jezik i sud bili su oštri kao nož. Vremenom su ga sve ređe posećivali. Poslednjih godina života bio je potpuno usamljen.

Možda zato što se moje misli u ono vreme nisu mnogo razlikovale od njegovih, Askenazi me je bolje podnosio nego druge. Dolazio sam kod njega obično u rano poslepodne. Sat ili dva pričao je anegdote iz života Adama Čartorskog, ponekad čitao kakav fragmenat odbačenog rukopisa. Naš put je obično vodio ulicom Krakovske Pšedmješće, Mjodovom, preko trga Bankovi. Ispred svake stare kuće Askenazi sa zaustavljao i pričao šta se u toj kući odigravalo u Novembarskoj noći,³⁰ koje su ličnosti bile tamo okupljene i o čemu se govorilo.

Usmena verzija ove istorije ponekad se znatno razlikovala od one koju je ostavio u *Lukasinjskom*. Iz pripovedanih fragmenata pojavljivala se polako slika haosa, protivurečnih i besramnih interesa, neumešnosti. Junaštvo je išlo u korak s besmislenim egoizmom i provokacijom. Senka završnog poraza kao da je pritiskala ustanak od prvog dana. *Istoriju* – pričao je – *pisao sam u znatnoj meri ad usum Delphini za mlade, koje sam*

---

30 Novembarska noć – Novembarski ustanak 1830–1831, poljski ustanak protiv Rusije, počeo je 29. novembra 1830. godine u Varšavi, napadom na Belveder; završen je porazom ustanika i padom Varšave novembra 1831. godine; veliki broj učesnika je emigrirao (Velika emigracija), nastale su represije, progonstva...

nastojao da vaspitam, da ih moralno priprelim za nove borbe za nezavisnost. Danas bi se to očigledno moglo ponovo ispričati, drugačije, ali kome? Ko se za to interesuje? Kome takva mladost može da bude potrebna?

Jednog lepog letnjeg dana 1932, pošto smo obišli uobičajenim putem stariji deo grada, izašli smo u aleju Trećega maja i seli na klupu. Naspram nas upravo je postavljan temelj za nekakvu veliku zgradu. *Šta tu nameravaju da grade?* – upita Askenazi. *Čuo sam, Narodni muzej. Čudno da ljudi imaju zdravlje i volju da podižu tako skupe zgrade u gradu namenjenom uništenju. Zašto uništenju?* – upitah. *Dok tako s vama sedim na klupi, skoro da vidim Nemce kako se voze u avionima i bacaju bombe na grad.* I na moju skeptičnu primedbu o proročanstvima, živo je uzviknuo: *Kako, Vi to ne vidite? Kako možete to da ne vidite? Razmislite trenutak! Može li biti drugačije?* Poznao sam u to vreme prilično dobro nemačka pitanja i njegovo dalje izlaganje učinilo mi se veoma verovatnim.

Međutim, Askenazi je razvijao dalje svoju viziju budućnosti:

Samo sasvim naivni mogu da zamišljaju da Poljska može da vodi drugačije rat nego na dva fronta. Nemci ne mogu da pređu granicu kod Zbonšinja pre nego što je Rusi pređu sa svoje strane kraj Baranoviča. Treba računati na najprostije mehanizme takvih slučajeva. Pre napada na Poljsku Nemci će okupiti najveće sile i osigurati sebi neutralnost ili pasivnost zapadnih velesila. Dakle, veoma je verovatno da će pre ili kasnije zauzeti zemlju i da će doći čak do Baranoviča. Mogu li Rusi da čekaju Nemce da dođu do njihove granice? Ne. Elementarna opreznost nalaze im još da pre toga pređu granicu i zauzmu što stignu da bi mogli da imaju nešto u ruci prilikom pregovora s Nemcima i, u slučaju mogućeg konflikta, da ih drže što dalje od svojih granica. Da li će toga dana Sovjetska

unija biti u savezu s Nemačkom ili pak Engleskom i Francuskom ili čak s nama, to će zavisiti od igre saveznika toga dana, ali se neće baš ništa promeniti. Prelazak granice i zauzimanje istočnog dela Poljske biće tada za Rusiju mnogo preče pitanje od igre saveznika.

I posle trenutka razmišljanja:

Isti mehanizam deluje u slučaju mirovnog toka događaja. Ako zbog nečega Poljska bude morala da cedira Rusiji Viljnos i Lavov, sledećeg dana moraće da ustupi Nemcima Šljonsk i Pomeraniju. Posle ustupanja Lavova i Viljnusa dalja egzistencija Poljske bila bi moguća samo pod zaštitom Rusije, koja bi u zamenu za to zatražila Lavov i Viljnos. Uostalom, posle takve okrnjenosti ne bi bilo više ni govora o nekakvoj nezavisnosti. Za zapadne velesile Poljska je samo pion za šahiranje ili Nemačke ili Rusije, a posle smanjenja teritorije ne bi predstavljala nikakvu vrednost.

Tri godine posle ovog razgovora Šimon Askenazi je umro, navodno od bolesti bubrega. U stvari, ubile su ga vlastite misli, svest o događajima koji nailaze, koje niko, osim njega, nije video. Njegova žena umrla je 1940. u varšavskoj bolnici, a ćerku jedinicu ubili su Nemci.

*

Naravno, nikome ni na pamet neće pasti da traži tačna predviđanja kod novinara. Fabrikante efemernih pojava, važnih samo za tekući dan i koji se odmah pretvaraju u makulaturu čim se pojavi sledeći broj novina. Odavno je već štampa izgubila ambiciju informisanja, zadovoljavajući se pružanjem čitaocu zabave za zaslađivanje neizbežne u novinama svakodnevne bezvredne zvanične vesti. I pored toga, video sam i novinare koji za ličnu upotrebu prave tačna predviđanja. Mogućnost ličnog upoznavanja političkih i parlamentarnih sredina u zemlja-

ma, gde su se pripremali budući događaji, često im je davala pretpostavke za ispravnu ocenu najbliže budućnosti.

Iz međuratnog perioda ostalo mi je u sećanju nekoliko razgovora s Robertom Delom, jednim od poslednjih nezavisnih novinara.

Novembra 1922. sreo sam ga u Diseldorfu. Francuska vojska upravo je zauzela okrug Rura. Već nekoliko nedelja između Francuske i Engleske postojalo je stanje koje danas nazivamo hladni rat. Englezi su se starali da obezvrede frank i stvore Francuskoj finansijske teškoće. Niko nije znao kako će se ponašati nemačko stanovništvo u Ruru. Komandant nevelike okupacijske armije, general Šarl Manžen, otpočeo je razgovore s Karolom Radakom, u to vreme šefom politike nemačke Kominterne, koji je doputovao u Rur. Pol-Pridan Penlve, koga sam posetio prethodne nedelje u Parizu, prekinuo je čitanje Ajnštajna da bi rekao da je situacija strašna i okupacija Rura čini mu se – s tačke kako vojnog tako i političkog gledišta – neobično rizična. Nemir je obuzeo i saveznike Francuske. Sudetski Nemci, računajući da će moći da nađu oslonac u Engleskoj, koja teži ka slabljenju Francuske, kao i od Češke, počeli su da traže kontakte u Londonu.

U holu hotela koji je izgradio Hugo Štines napravili smo kratak pregled tih događaja. Del je bio ozbiljan i bled. Kao da je osećao zajedničku odgovornost za ludila velikih ovoga sveta.

Politički sistem koji su odredili pobednici 1919. – rekao je – leži već u ruševinama. Amerika je povukla svoj potpis. Engleska i Francuska su toliko zavađene da se njihovi uticaji međusobno neutrališu. Rusija još nije gotova za preuzimanje njihovog nasleđa. Nema nikoga za koga bi se branio mir iz 1919. Nemačka je zasad u stanju haosa, ali put je za nju otvoren. Engleska ne želi, Francuska sama neće moći da brani sadašnji poredak. To kakva će biti Evropa zavisi od unutrašnje evolucije Nemačke.

Ono što sam video tokom sledećih dana u Nemačkoj samo me je uverilo u ispravnost ove prognoze i ispunilo lošim predosećanjima. Gledajući u budućnost, video sam tek ruševine svega na šta se od Vestfalskog mira nastojao da osloni složni zajednički život Evropljana. Krajem decembra kupio sam u Parizu pregršt zlatnih dolara, koje sam sačuvao do 1939. godine, i zahvaljujući kojima sam mogao da pobegnem iz okupirane Poljske.

Dela sam ponovo sreo kasno u jesen 1936. u Ženevi. Španski rat bio je u punom jeku i Engleska je stigla da nametne Francuskoj, razdiranoj unutrašnjom krizom, politiku neintervencije. Uloge su, dakle, bile već podeljene: italijanske oklopne divizije i nemačka avijacija napadale su špansku republiku, sistem neintervencije držao vezanih ruku one koji su mogli da joj dođu u pomoć. Moskva još nije donela odluku, i njena štampa svakoga dana ocrnjivala je špansku republiku.

Del je bio veoma tužan. Njegova nezavisna publicistika donela mu je sama razočaranja: isteran je iz Nemačke i iz Francuske. Živeći u Ženevi, pisao je korespondenciju iz Lige naroda, o kojoj nije bilo mnogo šta da se kaže. Kad smo ostali sami, počeo je da govori:

Iz Evrope, u kojoj sam odrastao i kojoj sam bio jako privržen, nije mi ostalo više ništa. Jedini za mene logičan izlaz iz ove situacije bilo bi samoubistvo. Ako, i pored toga, i dalje živim, to ima dva razloga: kao Englez imam odvratnost prema radikalnim potezima, drugo, imam šezdeset sedam godina i u tom dobu samoubistvo bi bilo izvaljivanje otvorenih vrata.

Trudio sam se da ga utešim kako sam znao, ali uzalud. Želeći da skrenem njegove misli na drugi kolosek, počeo sam da govorim o političkoj situaciji. Del me je prekinuo:

U stvari, nema više o čemu da se govori. Situacija je jasna. U toku poslednjih petnaestak godina glavni cilj engleske politike

bilo je sprovođenje Francuske u red Portugalije, i taj cilj je sada postignut. Lišavajući se jedinog mogućeg saveznika u Evropi, Engleska otad u kontinentalnim pitanjima neće imati nijedan glas. Na taj način i sudbina Poljske je presuđena. Na francusku Portugaliju Poljska ne može da se oslanja, a Engleska se već odrekla glasa.

Videvši ga u sve tužnijem raspoloženju, počeo sam da razvijam maštovitu teoriju o suprotnosti generacija. Mladi, vaspitani u disciplini totalitarnih država, moraće najpre tajno, potom javno, da čeznu za nekakvim novim liberalizmom. Citirao sam primere takvih preokreta iz raznih epoha i završio otprilike ovakvom slikom budućnosti:

Za deset ili petnaest godina nas dvojica ćemo biti pozvani u Berlin na otkrivanje Dikensovog spomenika na Nolendorfplacu. Povodom tog događaja pruski ministar Prosvete preporučiće Goldvinova dela kao školsku lektiru. Uveče, u Kajzerdorfu, održaće se banket u čast Garisona-Vilara. Jorgovani će cvetati na svim skverovima Šarlotenburga. Pićemo svetlo pivo s malinovim sokom, u veselom i uzvišenom raspoloženju, jer oko nas će biti sami Nemci, srdačni i liberalni.

Žmirkajući očima, Del me je slušao s osmehom, kao čovek koji se hvata za svaki pretekst za odvajanje od sopstvenih misli. Potom se ponovo snuždio:

Kao svi Englezi moje generacije, čitavog života bio sam pomalo germanofil. Poslednje godine izlečile su me od te slabosti. Mira u Evropi neće biti sve dotle dok vatra ne padne s neba i ne spali mesta koja se zovu Germani.

Te večeri Del mora da je bio – kako se kaže za proroke – „inspirisan“, jer se čak kasnije ispostavilo da je „vatra koja pada s neba“, koja mi se tada činila samo biblijskom metaforom, stvarnost.

Čak u haosu ratnih događaja, gde sve izgleda moguće i ne postoje polazišta za bilo kakve verodostojne kalkulacije, čuo sam zapanjujuće tačna predviđanja. U leto 1940. mnogo se govorilo o neizbežnom i bliskom konfliktu između nemačke armije i diktatora. U slučaju pobeđe, rezonovano je, Hitler će pobiti generale kao nepotrebne, a u slučaju poraza – pri nemačkom načinu vođenja rata – pobiće ih pobednici. Dok stoje na čelu pobedničke vojske, treba da koriste situaciju, koja se kasnije neće vratiti.

U to vreme sreo sam višeg oficira neobične inteligencije, koji je, zahvaljujući porodičnim vezama i obrazovanju, imao savršeno poznavanje nemačkog generaliteta. Na moje pitanje odgovorio je:

Ne zanosite se tim glupostima. Vođe nemačke vojske su ovoga trenutka najbolji tehničari vojnog zanata i mogu čak zahvaljujući tome da pobeđe u ratu. Obaranje diktature zahteva ipak sasvim drugačije kvalifikacije, pre svega, karakter, koji niko od njih nema. Dakle, ništa od toga neće biti. Međutim, to da će završiti obešeni čini mi se veoma verovatnim.

Kad danas razmišljam o ovom razgovoru, najviše me pogađa reč „obešeni“. Godine 1940. niko još nije upotrebljavao ovu reč, govoreći o vojnim licima, koja su po starom običaju streljana. Čak je Tuhačevski ubijen streljanjem. Reč „obešeni“ sadrži u sebi konkretnost vizije koja izlazi iz okvira teoretske kalkulacije.

*

U međuratnom periodu postojala su pisana proročanstva. Njihovi primeri mogu se naći u nadrealističkoj književnosti. Pravi smisao, pomračen kritikom, izmakao je pažnji čitalaca. U periodu 1939–1940. godine, gledajući u raznim zemljama mase izbeglica, zbijene na obalama voda, prepoznavao sam u njima klimu romana Ribemon-Desenja *Les frontitières humaines*. Slika automobila koji idu u kolonama, pokrivenih u ono vreme modernim madracima, podsećala me je na reči nadrealističkog manifesta: „*Partez sur les routes. Semez les enfants au coin du bois*”.

*

U predviđanjima koja imaju takvu preciznost i konkretnost često zaprepašćuju prostota, suvoća i skoro siromaštvo pretpostavki rezonovanja, izdvojenih iz haosa stvarnosti. Ovde mi pada na pamet misao proročanstva ostvarenog tek upola, koju sam čuo 1923. od Mahmuda Tarzija.

Njegova ličnost zahteva kratko objašnjenje. Avganistan je planinska zemlja koja se graniči s jedne strane s Indijom, s druge s ruskim Turkestanom. Abdurahman, poslednji emir iz prvog perioda nezavisnosti, govorio je o toj situaciji. „Mi smo kao labud koji pliva po potoku. Po jednoj strani obale potoka ide bengalski tigar, a po drugoj sibirski medved, a ja plivam po sredini, i voda je veoma plitka“. Kad mu je 1882. godine peterburška vlada predložila rektifikaciju granice na Pamiru, emir se toliko uplašio da je odustao od nezavisnosti i primio britanski protektorat. Godine 1917. dvojica Avganistanca, Veli Han i Mahmud Tarzi, otputovali su u Moskvu i godinu i po pratili tok

revolucije na mestu. Pošto su se uverili da u toku najbližih godina Avganistanu ništa ne pretilo sa severa, vratili su se u zemlju, svrgnuli ondašnjeg emira i doveli na presto kasnije čuvenog Amanulaha, koji je odmah proglasio nezavisnost Avganistana, objavio rat Velikoj Britaniji i kao rezultat toga ponovo postigao priznanje nezavisnosti zemlje. Ubrzo posle toga emir se oženio ćerkom Mahmuda Tarzija. Otada su Veli Han i on naizmenično komandovali armijom i delili mesto predsednika civilne vlade. Godine 1923. Mahmud Tarzi otputovao je u Evropu i, posle temeljnog razgledanja Italije, Francuske i Engleske, nastanio se u Parizu kao diplomatski predstavnik svoje zemlje. Tamo sam ga posetio nekoliko puta u društvu muslimanskih prijatelja.

Veli Han bio je malog rasta, lica okruglog kao mesec koje izražava zadovoljstvo. Mahmud Tarzi bio je viši, tanji, lice mu je bilo tamno kao čađ, imao je crnu bradu, gledao je najčešće u zemlju i izgledalo je da ne predviđa ništa dobro. Jednoga dana objasnio mi je razliku između svog izgleda i izgleda svog znamenitog kolege.

Da li ste razgovarali nekada s Veli Hanom u četiri oka, da li ste ga viđali u društvu drugih Avganistanaca?

Odgovorio sam da ga nikada nisam video posebno.

U četiri oka izgledao bi vam manje blažen. Osmeh i zadovoljstvo su kod nas ljubaznost, koju je onaj koji vrši vlast dužan svojim podanicima. Da bi jedan mogao da trijumfuje, svi moraju dati prilog u novcu, poniženjima i izlaganju neprijatnostima. Bili biste, dakle, neprijatno začuđeni ako biste videli da je emir nezadovoljan i njihova žrtvovanja uzaludna.

Tu je izvadio iz fioke fotografiju Veli Hana, okruženog grupom od petnaestak Avganistanaca, i nastavio:

Gledajući ovu grupu, možete odmah da prepoznate rang svake osobe. Lica onih koji stoje na najnižem stepenu izražavaju koncentrisanu pažnju i spremnost za usluge. Lica onih koji stoje

više izražavaju spremnost na usluge i uverenje da će njihove usluge biti valjano ocenjene. Onaj koji stoji na samom vrhu gleda pomalo iznad glava drugih i ima takav izraz lica kao da izbliza već vidi Muhamedov raj.

Mahmud Tarzi bio je ne samo iskusan čovek već i naviknut da razmatra ljudska pitanja u njihovim velikim aspektima. Koristeći njegovo vedro raspoloženje, upitao sam ga kakve utiske nosi sa svog obilaska Evrope i šta misli o njenoj budućnosti.

Ništa dobro – odgovorio je – da se Evropljani, kao mi, bave napasanjem koza i nemaju druge probleme, možda bi vedro gledali u bućnost. Upravljanje tako velikim bogatstvima i komplikovanim preduzećima zahteva ipak izvesnu inteligenciju, koju tu nigde ne mogu da vidim. Zato mislim da se Evropa nalazi na pragu besprimerne katastrofe i da ćete svi vi izginuti uzaludno, neslavno kao životinje koje pokorno idu pod nož. I odmah zatim dodao je: Najviše su mi se ipak dopali Englezi. Nisu pametniji od drugih, ali zasad još uvek imaju više novca.

Od tog vremena prošlo je mnogo godina. Reči Mahmuda Tarzija sećao sam se često, kad god sam gledao začuđujuću disciplinu ljudskih mravinjaka. Pod komandom ludih diktatora ili ništa manje neprisebnih demokratskih vlada, čitavi narodi išli su u „kaznenim redovima“ u neizbežne i iz daljine vidljive katastrofe. Niko nije pokušavao da misli samostalno, niko čak nije bežao, verovatno obuzet slepim oponašanjem. Promene do kojih je došlo u Evropi, nekada centralnoj laboratoriji kritičke misli, toliko su duboke da skoro ni sami čak više ne zapažamo grotesknost svog ponašanja, koje je ispunjavalo čuđenjem gorštaka iz Avganistana.

IV

Počev od Jakuba Burkharta,³¹ svi koji su u poslednjim decenijama jasno videli buduće stvari bili su tužni. Pritiskali su ih usamljenost i beskorisnost njihovog znanja. U vreme moje mladosti, iz ispravnog predviđanja mogle su se izvući izvesne skromne lične koristi. Danas ni te mogućnosti ne postoje. S mesta, u koje treba da udari grom, privid nalaže da se beži. Ali, kuda? Rat i kaos mogu da počnu svuda. Poslednji rat započeo je u Španiji koja se nalazi sa strane. Diktatori su takođe razmotrili započinjanje rata u Južnoj Americi. Nema gde da se beži. Malobrojne mirnije zemlje čuvaju svoje privilegije za svoje stanovništvo i zatvaraju granice za strance. Uostalom, savremena država sa svojom preciznom reglamentacijom života ne daje strancima nikakav azil vredan truda. Nema se kuda ni za šta bežati.

Sposobnost predviđanja nije potrebna sugrađanima koji joj ne pripisuju nikakav značaj. Nije potrebna ni onome ko predviđa, ko u sadašnjoj društvenoj organizaciji ne može iz nje da izvuče nikakvu korist. Ona je nepodnošljiv teret, danas teži za podnošenje nego bilo kada.

Dakle, zašto predviđati? Jedan od prijatelja koji se bavi politikom rekao mi je nedavno:

Posle četrdeset godina iskustva postao sam siguran da najveći hendikep našega života predstavlja razum i razmišljanje.

Da li će zbog njene potpune beskorisnosti sposobnost za viđenje budućih stvari još obuzimati izabrane?

Ovo pitanje podseća na davni razgovor u laboratoriji, u koju sam kao mladi student doneo u ono vreme novu knjigu Blaringama o naglim mutacijama biljaka i životinja. Šef labora-

---

³¹ Jakob Burkhart (1818–1897), švajcarski istoričar kulture i umetnosti, esejista; pisao je na nemačkom jeziku.

torije, učeni fiziolog i član mnogih naučnih društava, zainteresovao sa za ovu knjigu i čitao ju je cele večeri. Sledećeg dana, ujutru, pitao je:

Da li ste pre toga studirali istoriju; nisu li po vašem mišljenju istorijske civilizacije bile rezultat mutacija sličnih onima koje opisuje Blaringam? Sve, o čemu znamo, izgleda da na to ukazuje. Svaka nova civilizacija bila je delo dva-tri pokolenja koja su – nailazeći na povoljne okolnosti – ispoljavala dotle nepoznate sposobnosti. Isto mi pada na pamet kad gledam razvoj prirodnih nauka. Sposobnosti potrebne za to što sada radimo u našim laboratorijama razvile su se tek u poslednja dva-tri pokolenja i nema nikakvog dokaza da su postojale pre toga.

Tu je uzdahnuo i dodao:

Iz toga izvlačim zaključke, veoma nepovoljne za sve nas. Vrste zasnovane na mutacijama su nepostojane i sigurno podležu takođe nagloj regresiji. Dakle, možemo se jednoga dana probuditi usred kretena nesposobnih da uopšte razumeju to u šta smo uložili toliko rada i pameti.

Ove reči su se u izvesnom smislu ostvarile, jer deset godina kasnije, prilikom političkih čistki u Nemačkoj, izbačen je s univerziteta i lišen mogućnosti naučnog rada.

Od prethodno navedenih autora predviđanja skoro niko nije živ. Sposobnosti takođe ne pogoduju dugovečnosti. Čak ni meni, koji sam ih ćuteći slušao, to nije izašlo na dobro. Međutim, jasno je da disciplina i strpljivost danas nisu dovoljne. Ako Evropa, ruinirana tolikim ludilom, treba da izbegne propast, njeni stanovnici moraju da nauče da bolje predviđaju posledice svojih dela i ne mogu više da potcenjuju one koji to uspeju. Starijima je to skoro već svejedno. Ovde mislim na mlade koji imaju čitav život pred sobom. Ko će od njih poželeti da obuče ogrtač, za koji Kasandra kaže Apolonu: „U tom ogrtaču proroka izložio si me ruglu svojih neprijatelja“?

Juzef Čapski. Portret Vitolda Gombroviča, 1964. Iz Arhiva Književnog instituta Kultura.

[Ježi Stempovski] Pavel Hostovjec **Beleške putnika kome se ne žuri**

Split

Kad razmišljam o danima provedenim u Splitu, u mojim sećanjima na prvo mesto izbija Dioklecijanova palata. Ni na jednom drugom mestu istorijski kontinuitet se ne nameće s tako snažnom maštom. Prolazile su civilizacije, menjali se jezici, ali naziv grada čuvao je identitet: Grci su ga nazivali *Aspbatbos*, Rimljani *Spalatum*, Venecijanci *Spalato* i Hrvati *Split*.

Podignuta i utvrđena poslednjih godina III veka, Dioklecijanova palata je pravougaonik površine 211x180 metara. Južna fasada izlazila je nekada na more, ostatak palate bio je okružen zidinama sa šesnaest kula.

Krajem III veka rimsko carstvo bilo je suviše prostrano i suviše ugroženo da bi se njime moglo vladati u staroj prestonici. Promenljive situacije zahtevale su brze odluke. Dioklecijan je podelio državu na četiri teritorije, kojima je upravljalo toliko careva. Zadržavajući vrhovnu vlast, pristupio je gradnji svoje glavne rezidencije, koja se nalazi u centru države i ne mnogo daleko od najugroženije severne granice.

Rimljani dugo nisu videli da im nailazi kraj. Jedan od Dioklecijanovih prethodnika, Aurelijan, osvajač Palmire, predviđajući pojavljivanje varvara u južnoj Italiji, opasao je Rim zidom, zvanim *muro aureliano*, koji tamo postoji sve dosad. Ipak, nikakvi zidovi nisu mogli da odbrane grad, čije milionsko sta-

novništvo nije želelo ni po koju cenu da ratuje. U tim okolnostima Dioklecijan je izabrao za svoju rezidenciju, nedaleko od rodne Salone (današnjeg Solina), mesto bez civilnog stanovništva, gde je podigao palatu namenjenu dvoru i pretorijancima. Tamo je trebalo da se sastaju morske i kopnene saobraćajne linije.

Po uzoru na vojni logor, dve ulice presecale su palatu kao krst: jedna – zvana *cardo* – sa severa na jug, druga – zvana *decumanus* – s istoka na zapad. U južnom delu koji izlazi na more nalazili su se apartmani cara i dvorana, a u severnom kasarne pretorijanaca. Na raskršću glavnih ulica nalazio se najprostraniji peristil, do danas sačuvan, sala za prijeme impozantnih dimenzija, i mauzolej, u kome je trebalo da budu sahranjeni posmrtni ostaci cara.

Pokazalo se da su Dioklecijanovi planovi ispravni. Zapadno carstvo raspalo se na komade, Rim je bio nekoliko puta osvajan i pljačkan, međutim, utvrđena palata u Spalatumu držala se i dalje. Hiljadu godina odupirala se invazijama raznih naroda, zajedno s Tatarima u XIII veku. Zahvaljujući tim okolnostima sačuvala se do naših dana, dok su slavne carske palate na Palatinu pretvorene u ruševine. Poslednjih godina XV veka Janus Vitalis Panormitanus, gledajući Tibar koji teče između ruševina, melanholično je zabeležio: Zgrade se rasipaju u prah, a vode večno ostaju. U Splitu se vidi obrnuti proces: more se povuklo nekoliko desetina koraka od južne fasade palate, ona je ostala velebnost, na starom mestu. Promene su joj došle s druge strane, uporedo s pojavom civilnog stanovništva u njenim zidinama.

Dioklecijanova palata bila je samo careva rezidencija, dok je prestonica Ilirije bila susedna Salona. Godine 615. doživela je surovu sudbinu. Avari su osvojili i opustošili grad, čije je stanovništvo pobešlo na ostrva ili tražilo sklonište u utvrđenoj Dioklecijanovoj palati. Careva više nije bilo i palata koja je nominalno pripadala bivšoj državi bila je u stvari bez gospodara.

Izbeglice su se tiskale u prostranim podzemljima palate, a potom su počele da prepravljaju careve apartmane i pretorijanske kasarne u stanove. Tako je u okviru zidina nastao grad od tri do četiri hiljade stanovnika.

Ukratko, prolaženje sledećih vekova vidi se najbolje u carevom mauzoleju, po uzoru na rimski Panteon, pretvoren u crkvu. Dioklecijanovi posmrtni ostaci nestali su bez traga; car je bio paganski bog i pao je kao žrtva ekskluzivnosti i netolerantnosti nove vere. Prazan mauzolej ispunili su polako oltari, sarkofazi, propovedaonice, horske klupe, svećnjaci i ukrasi, koji nose obeležja svih sledećih stilova od ranog srednjeg veka do kasnog baroka.

Slične promene odvijale su se na celom prostoru stare palate. Na njene jake zidine oslanjale su se male stambene zgrade, podignute na svim slobodnim mestima. Davni *cardo* i *decumanus* pretvoreni su u uske prolaze između kuća; ipak, iznad svih dominiraju sve dosad stare zidine, stubovi i svodovi prvobitne palate.

Pada mi na pamet da naše zgrade od armiranog betona nisu planirane da traju duže od svog amortizacijskog perioda i da niko sigurno neće hteti da ih konzervira.

U srednjim vekovima mora da je bilo strašno u Dioklecijanovoj palati. O tome svedoče dve skulpture, čuvane u gradskom muzeju, koje predstavljaju čudovišta slična košmar-nim snovima. Jedno od njih drži u kandžama mladu ženu, koju poput životinja telesno poseduje. Stidljive ruke ublažile su izražajnost te slike, vadeći iz nje najrealističnije kamenje. Ova skulptura dobija razmere simbola. Nago telo žene je još grčko, puno aluzija na boginje Olimpa, *obscenitas* pripada takođe antičkom svetu, međutim, čudovište, čini se, predstavlja zlu savez pokolenja koja pamte grešne lepote prethodnog vremena i nedoraslog zahtevima nove vere.

Izvor strahova i zlih snova izgleda da je mesto gde se nalazila davna Salona. To je zelena, talasasta ravnica isečena zidinama na male pravougaone vrtove. Nevidljive zidine, odmah ispod zelenila povijuša, zidovi su kuća stare Salone. Tako su sigurno izgledali Frankfurt i Keln kad ih je stanovništvo napustilo 1945. godine. U tužnim ostacima Salone ne nedostaju ni nove aveti. Skrivena u šiprazima nevelikog uzvišenja, prolazniku se iznenada pojavljuje odvratna ravna betonska olupina, nemački bunker iz poslednjeg rata.

Izvan dioklecijanskih zidina Split – tada *Spalato* – podignut je u venecijanskom vremenu. Od njega je ostao sadašnji Trg Republike, otvoren prema moru veliki pravougaonik arkada i zidina boje zvane *rosso veneziano*.

Stari Split nema izgled niti tišinu muzeja. U dioklecijanskim zidinama život stalno teče brzo. Nedeljom i za praznike skromno, ali lepo obučeni mladi ispunjavaju vrevom i smehom uske uličice staroga grada.

U venecijansko vreme ova omladina sigurno je veselo praznovala karneval i govorila, bar delimično, italijanski. Danas je italijanski potpuno nestao s ulica grada. Razumeju ga donekle samo stariji, mladi ga uopšte ne znaju. To je fragment većeg procesa pomeranja granica u Evropi. Italijanski se povukao na zapadnu obalu Jadranskog mora, kao nemački iza Odre i poljski iza Buga i Sana. Najzad, francuski, koji su nekada poznavali svi obrazovani, postao je razumljiv jedino studentima romanistike.

Meštrović

Ivan Meštrović, koji je umro pre nekoliko godina, možda najveći monumentalni vajar XX veka, rođen je u seljačkoj porodici u najbližoj okolini Splita. Slobodni sati provedeni u

Dioklecijanovoj palati u slušanju nejasnog daha vekova morali su da ostave nezaboravne uspomene. Zapadno vajarstvo potiče iz muzejske Grčke; otuda njegova školska umerenost, učena opreznost. Meštrović je imao pred sobom drugačiju verziju antičkog sveta. U njegovom religijskom vajarstvu i portretima majke mogu se opaziti vizantijske uspomene. Čak njegova neumerenost ima antičke presedane. Stojeći kraj spomenika Gruru Ninskom i gledajući njegovu petu veličine konjskih sapi, prisećam se Memnona, rodoskog kolosa, i Fidijinih gigantskih statua, koje pominju grčki memoaristi.

U umetničkim akademijama i kod majstora koji su ga učili zanatu, nije našao izražajna sredstva za ono što je poneo iz rodnog Splita. Čitavog života Meštrović je lutao po manirizmima secesije i ekspresionizma. Slabostima toga vremena suprotstavljao je svoju opsesiju veličinom, prostor vazduha i prostora. Ove uslove imao je samo njegov spomenik pobednika u Beogradu koji je smešten na visokom stenovitom klinu koji deli vode Dunava i Save i, u manjoj meri, mauzolej *Neznanom junaku* na Avali. Drugim spomenicima, čak na većim površinama, nedostaje prostor.

Posle dugih putovanja, ovenčan slavom, Meštrović se vratio u Split i ubrzo, pre poslednjeg rata, sagradio za sebe dom nekoliko kilometara udaljen od grada. Ovaj dom, zvani takođe palata, najmanje liči na mesto za stanovanje: široka terasa koja se spušta ka moru, stepenice, stubovi, iza njih dva sprata atrijuma, prestonih i krunidbenih sala. Sada se tamo nalazi Meštrovićev muzej.

Čak i u takvom okruženju mnogim skulpturama nedostaje vazduh. Persefona stoji ispred muzeja na travnjaku, ali za divnu boginju, koja podiže ruke i lice prema nebu, i taj prostor izgleda tesan. *Kiklop* se skriva u susednim čestaru, na potpuno neodgovarajućem mestu za njegovu kiklopsku anatomiju. Im-

pozantna žena na obali mora leži okružena žbunovima, nedostaju joj otvoreni prostor i žubor talasa. Portretska i religijska skulptura očigledno bolje podnose zatvorenost. Ipak, nekima je i u prestonim dvoranama tesno. Glomazne figure koje sede lica okrenutih ka nebu, kao Jov, suviše su visoke. Njihovo približavanje gledaocu zahtevalo bi okruženje podijumom visine 30–50 centimetara ili postavljanje ispod nivoa galerije.

Iz muzeja iznosim utisak da je Meštrovićev genije prešao granicu prostora, namenjenog vajarstvu naše civilizacije. U gradovima, u kojima kvadratni metar terena košta bar hiljadu dolara, nema mesta za monumentalnu skulpturu.

Perspektive „liberalizacije“

Pre petnaestak godina Jugoslavija se odvojila od istočnog bloka, zadržavajući samo njegov političko-privredni sistem i popuštajući samo njegovu surovu disciplinu. Nezavisni jugoslovenski komunizam izgledao je tada kao jeres i jednoglasno su ga osudile sve komunističke partije. Ipak, danas se u čitavom istočnom bloku govori o „liberalizaciji“ sistema, o popuštanju njegove doktrinarne krutosti i prilagođavanju potrebama stanovništva. Na tom putu Jugoslavija za deset godina pretiče ostale komunističke zemlje. Jugoslovenski eksperiment izaziva kod njih razumljivo interesovanje. Kakve koristi su postignute? Kakva iskustva su sakupljena? Dokle se može „liberalizovati“ komunizam, a da se ne izloži smrtnoj opasnosti? Ova pitanja, manje interesantna za Zapad, naviru na usta Poljacima, Česima, Mađarima, Rumunima, a sigurno i Rusima koji dolaze u Jugoslaviju.

U poslednje vreme ova pitanja postala su aktuelnija nego ikad. Stvar je u tome što su, i pored znatne finansijske

pomoći Sjedinjenih Država, privredne teškoće Jugoslavije sada ušle u kritični stadijum. Posle nedavne devalvacije dinara, prethodno skromne zarade Jugoslovena pale su još za 15%. Novčani problemi su svuda predmet razgovora. „Moram da tražim prekovremeni posao, jer sadašnja zarada mi nije dovoljna za život“. Ovu rečenicu slušao sam čak od slučajnih sagovornika. U Splitu dopunski rad pružao je turizam, ali sezona se bližila kraju i svi su zabrinuto gledali na nadolazeću zimu.

Istovremeno, politička klima počela je takođe da se menja. Jugoslavija se približila Rusiji, novine su podsećale na našu *Tribunu Ludu*, počele su represije protiv neposlušnih pisaca. Jugosloveni, razgovorni kao Poljaci, govorili su čak o mogućnosti povratka na staljinizam.

Staljinizam? Ta strašna reč pojavila se ponovo posle deset godina iskustva s jugoslovenskom vrstom komunizma. Naime, ispostavilo se da je razvodnjen, meki i „liberalizovani“ jugoslovenski komunizam doneo iste rezultate kao integralni komunizam: privredne neuspehe i pad životnog standarda. Zbog nepostojanja izgleda na zadovoljenje stanovništva partija mora da razmišlja o držanju u poslušnosti nezadovoljnih. Tako bi izgledao jedan izlaz iz sadašnje situacije.

Govorilo se ipak i o drugom izlazu, naime, daljoj liberalizaciji i unapređenju sistema. To što je u toj meri učinjeno dotle nije dovoljno: potrebni su dalji, radikalniji koraci. Na tom putu svakako stoji prepreka koju je teško prevazići. Stvar je u tome što pobedničke revolucije posle kratkog vremena vode stvaranju novog privilegovanog sloja, koji ćemo radi jednostavnosti nazvati profiterima. To su oni koji su osvojili vlast s oružjem u ruci i oni koji su uspeli da se na vreme priključe pobednicima. Profiteri revolucije zauzimaju sve rukovodeće položaje, sva bolja nameštenja. Što su sumnjiviji njihove titule i posedovanja, to je veća odbojnost prema bilo kakvim promenama. „Uzeli smo

vlast oružjem u ruci i nećemo je predati tek tako“. Bolji je povratak gvozdenoj ruci nego bilo kakvo ograničenje prerogativa i stanja posedovanja.

Da li će živim snagama Jugoslavija uspeti da savlada otpor krutog profiterstva? To ćemo saznati možda tokom sledeće godine. Sadašnja privredna kriza ne dozvoljava da se predugo odlaže odluka. Izbor, koji će napraviti Jugoslavija, biće pokazatelj sudbine „liberalizacije“ u drugim zemljama.

Zadar

U venecijansko vreme Zadar se nazivao *Zara* i bio je čuven po *maraschino di Zara*, likeru s mirisom ruže, proizvedenom od lokalne vrste trešnje. *Maraschino* je stalna tačka u promenljivoj sudbini ovoga grada, jer se tamo proizvodi skoro pola veka – otkada ga se sećam, ima taj isti fini miris ruža.

Istorijski kontinuitet ovde ima drugačiji karakter nego u Splitu. Nije izražen toliko u trajnosti zidina i kulturnim spomenicima grada koliko u njegovom stalnom preporađanju iz ruševina. Tome je pogodovao izuzetan položaj Zadra na poluostrvu okruženom morem, koje tek uska prevlaka povezuje s kopnom. Ovakva konfiguracija obećavala je stanovnicima sigurnost i koristi koje su proizlazile od savršene luke.

Stari deo grada opkoljen je zidinama, gradskim vratima i utvrđenjima iz raznih epoha. U njegovom centru se vidi rimski forum i nedavno otkopani stambeni kvart. Sudeći po njegovom skromnom izgledu, rimski Zadar je bio siromašan gradić koji je imao – kako se često događalo u vreme kasnije carevine – više javnih zgrada koje su podigli imućni građani, a koji su na taj način izbegavali poreze. Od Rimljana sačuvana je u Zadru mermerna statua Avgusta i malo interesantnih skulptura.

Za vreme Karla Velikog srušeni su paganski hramovi i peristili, a oboreni stubovi upotrebljeni su za temelje crkve San Donato imponantnih razmera. Venecijanci su pak ostavili nekoliko lepih zgrada. I tu je ipak italijanski jezik nestao s ulica i povukao se na zapadnu obalu Jadrana.

Za vreme poslednjeg rata Zadar je bio više puta bombardovan. Na mestu uništenih kuća podignuti su savremeni ružni stambeni blokovi. Nekoliko prednjih zgrada, okrenutih prema moru, ima lep položaj, usred slikovitih istorijskih spomenika. – Ko tamo stanuje? – upitao sam portira. – Visoki funkcioneri, visoki činovnici, članovi partije. Brojnost profitera objašnjava se sigurno time što je posle pada Salone 615. godine Zadar postao prestonica vizantijske Dalmacije i sve do sadašnjeg vremena bio važan administrativni centar.

Iza grada, s obe strane zaliva pružaju se plaže, stoje prazni u ovo vreme hoteli. Zadar se ozbiljno pripremao za priliv turista. Grad i okolina puni su zelenila. Tišina je tu tako velika da čujem blago kucanje svog sata. Odvikao sam se od tog zvuka, jer gde god sam stanovao tokom poslednjih godina, svuda su ga činili nečujnim automobili koji su prolazili ispod prozora. Ovde su najbolji uslovi za rad i odmor.

Zadar ima univerzitet. Srećne okolnosti omogućile su mi da upoznam nekoliko mladih profesora tog univerziteta. Sati provedeni s njima bili su izvrsna dopuna mojih arheoloških šetnji i ostavili su mi najlepše uspomene. Nije me začudila njihova velika načitanost, koja obuhvata hiljade tomova, od Aristotela do poslednjih izdanih novina. Tome bih mogao i da se nadam, jer gde bi novosti Zapada trebalo da budu ozbiljnije shvatane? Međutim, sveža i okrepljujuća stvar bila je neograničena apsorpcija i sposobnost sređivanja njihovih umova, neiskvarenih još skepticizmom. Slušajući ih, mogao sam da zaboravim slabost, koja mi je ostala posle posete frankfurtskog

Buchmesse, u vidu straha od novih knjiga, koje treba pročitati. Ne sumnjam uopšte da na svojim sadašnjim istočnim krajevima Evropa poseduje nepriznate rezerve inteligencije.

Mihajlo Mihajlov

U Zadru stanuje Mihajlo Mihajlov, koji je za nekoliko meseci od nepoznatog jugoslovenskog rusiste postao čuveni autor, preveden na brojne jezike i čitan na obe Zemljine polulopte.

U leto 1964, u okviru kulturne razmene, Mihajlov je proveo mesec dana u Moskvi i Lenjingradu, gde je posetio brojne ruske pisce i naučnike. Razgovore i utiske opisao je kasnije u knjizi pod naslovom *Moskovsko leto*.

U posete je odlazio u društvu vodiča, pasioniranog fotografa koji je pravio snimke u svakoj prilici. Fotografski aparati u Rusiji ne izazivaju poverenje. Čim ih vide, prolaznici se okeću, neki čak glasno protestuju. Zato se može pretpostaviti da pisci, fotografisani u društvu Mihajlova, nisu rekli nijednu suvišnu reč.

Razgovori su imali optimističan ton. Svi pisci su se slagali u tome da je sve bolje, da je cenzura ublažena i da su počele da se sve više objavljuju knjige čije je štampanje još nedavno bilo nezamislivo. Nije u tome sigurno bilo ništa novo. Sam Staljin je govorio da *žit' stalo legče i viesieleje*. Mihajlov je takođe optimista, ali svoja predviđanja ne zasniva samo na tvrdnjama fotografisanih pisaca. Uzima u obzir i stavove univerzitetske omladine, širenje kontakata sa Zapadom itd. Pišući o susretima s piscima, iznosi ukratko i to što je sam govorio, dajući time sliku veoma slobodnog razgovora.

Da se Mihajlov ograničio na svetle boje, u njegovoj knjizi ne bi se videlo ništa loše. Plastičnost njegove slike proizlazi ipak iz spoja svetlosti i senki. Tako saznajemo i za stroge cenzure i druge metode pritiska na one koji pišu, kao što su odnekuda poznata nam štednja papira i smanjivanje zarada. Mihajlov ne skriva ni glavne prepreke koje usporavaju „liberalizaciju“ odnosa. To su, pre svega, pasivnost, nedostatak kritičnosti i „plebejski mentalitet“ građana.

Može se pretpostaviti da je uzrok nezadovoljstva u knjizi Mihajlova bilo ne toliko nabranje poznatih činjenica koliko autorov moralni stav i njegov dubok, ljudski ton, nov u sovjeto-loškoj literaturi. Protestujući u Beogradu protiv uvrede svoje zemlje od strane Mihajlova, sovjetski ambasador je navodno rekao da nijedan američki diplomata nije izrekao o Sovjetskom Savezu takav negativan sud. U ovoj rečenici ima nečeg tačnog. Mihajlov nije stranac koji sleže ramenima kad vidi sovjetske odnose. On daje sud čoveka vaspitanog na knjigama Solovjeva, Saltikova-Ščedrina, Šestova, sud duhovnog naslednika stare ruske inteligencije. U njegovoj knjizi nalazimo sledeće razmišljanje: „Poredeći neke časopise iz druge polovine XIX veka sa sadašnjim, doživljavamo šok kad vidimo pad duhovne i intelektualne snage...“ Stari *tolstije žurnali* za njega su istovremeno mera za poređenje sa sadašnjim vremenom i najdublji izvor optimizma. Zemlja koja je izdala tu književnost ne može dugo da truli u „plebejstvu duha“. To nisu misli neprijatelja, već svoga jeretika. Sovjetski čitaoci, ako knjiga Mihajlova nekada dospe u njihove ruke, prepoznaće bez kolebanja u njemu prijatelja. Zato je izgledala nemoralnija od tomova američkih sovjetologa.

Ubrzo posle sovjetskog protesta Tito je javno osudio Mihajlova za klevetanje Oktobarske revolucije, javni tužilac pokrenuo je protiv njega sudski proces, a univerzitet je požurio da

ga liši *veniam legendi*. Marta prošle godine Mihajlov je uhapšen u Zadru i proveo je četrdeset osam dana u tamošnjem zatvoru. (Moj hotel bio je u najbližem susedstvu tog zatvora, često sam prolazio kraj njegovih zidina. To je jedna od najvećih zgada u Zadru, sasvim nova, u njoj se nalazila i policijska uprava.)

Kad sam doputovao u Zadar, naravno, hteo sam da posetim Mihajlova. Znao sam da stanuje u ulici Save Kovačevića, ali ipak niko nije mogao da mi pokaže gde je, pre nego što sam je u birou *Putnik* našao na planu grada. Nalazila se na kraju starog kvarta, na mestu gde su kuće bile u zelenilu drveća i travnjaka. Pošto u Zadru na uglovima ulica nema naziva, a na kućama nema brojeva, obratio sam se trima ljupkim ženama koje su razgovarale na trotoaru: – Da li je to ulica Save Kovačevića? Žene su se pogledale i počele da se smeju. Najzad je jedna rekla: – Nazivi ulica menjani su već tri puta i niko ih više ne zna. Pošao sam odlučno stepenicama prve kuće i na prvom spratu ugledao traženo prezime. Mihajlo Mihajlov mi je otvorio vrata. Kao svi *Zadrani* imao je na sebi belu košulju i tamne pantalone. Trideset jedna godina mu je, ali izgleda mlađi. Crte njegovog lica podsećale su me na nekoga iz davnih vremena. Više slovenski i sitan, ličio je malo na Karla fon Osjeckog. Ovakve sličnosti imaju možda dublji smisao.

Lišen docenture, mogućnosti da objavljuje i pasoša za putovanje u inostranstvo, Mihajlov se nalazi u teškoj situaciji. Ne želi ipak da napušta Zadar, gde ima najbolje uslove za rad. Dotadašnje publikacije, pisane u brzini, smatra probnim stvaranjem. Želeo bi da ima nekoliko godina vremena za radove dobro promišljene i pisane u boljoj formi. Ne znam da li bi bilo gde drugde imao tako dobre uslove. Na Zapadu bi ga opsedali novinari i fotoreporteri, telefon bi neprestano zvonio.

Da bi živeo i radio u Zadru, Mihajlov bi morao da računa na honorare inostranih izdavača. Ipak, ovi računi mogu

se ispostaviti varljivi. *Moskovsko leto* objavljeno je u celini ili fragmentarno na nekoliko jezika, ali samo je švajcarski izdavač platio autoru honorar. Najgore se poneo američki „New Leader“: objavio je *Leto* u časopisu, potom kao knjigu, zadržavajući za sebe *copyright* u Sjedinjenim Državama i Kanadi i obavještavajući autora da ne namerava ništa da mu plati, jer Sjedinjene Države nisu potpisale Bernsku konvenciju o autorskim pravima. Sve se to događalo u za Mihajlova najtežem periodu. Sigurno bi se u Americi mogle naći stipendije i pomoć, ali Mihajlov se ne prodaje za novac, niti je sklon književnom riziku koji grabi svaku priliku. On je mladi naučnik, naslednik izvesnih tradicija, koje zaslužuju isto poštovanje kao dolari. Za njegovu sudbinu interesuju se ovoga trenutka hiljade čitalaca, i Amerikanci moraju da paze da zbog bezobzirnosti svojih izdavača ne izgube dobar glas u Evropi.

S Mihajlovom sam odmah uspostavio dobar odnos kad me je upitao da li imam neku knjigu Lava Šestova. S kijevskim filozofom, kasnije emigrantom, bio sam veoma blizak i imao sam nekada u biblioteci sva njegova štampana dela. Ipak, nikada pre toga – čak ni onda kad su Šestova počeli da smatraju pretečom egzistencijalista – nisam video nekoga ko bi njegove knjige čitao.

Kad sam se nekoliko dana kasnije opraštao od Mihajlova u luci, imao sam utisak da se opraštam od starog prijatelja. Da nije postojala razlika u godinama, mogao bi da bude moj drug iz ruske gimnazije. Mihajlo Mihajlov je nesumnjivo istaknuta ličnost i sigurno ćemo često o njemu slušati.

Za turiste

Moj izveštaj s putovanja ne bi bio kompletan bez nekoliko reči o turističkim lepotama Dalmacije. O moru, plažama, ostrvima, planinama i slikovitim pejzažima govore prospekti turističkih agencija. Tome bih želeo da dodam nekoliko praktičnih obaveštenja.

Jugoslovenski konzulati izdanju vize odmah, za nekoliko minuta. Policija ne prati turiste u stopu i ne poziva ih na saslušavanje, kako se to praktikuje u Poljskoj.

Dalmacija je privlačila strance još u austrijsko vreme i bila je za to pripremljena. Obnavljanje turizma zahtevalo je tek čišćenje hotela i njihovo ponovno krećenje. U njima često nema tople vode, ali u letnjoj sezoni može se s tim pomiriti. Cene u dobrim hotelima iznose svuda oko dva i četvrt dolara za sobu. Ručak u restoranu košta od jednog do jednog i po dolara. Boravak košta za trećinu manje nego u Italiji. Ovo je važno za sve koji putuju individualno. Učesnici kolektivnih putovanja koriste velike popuste. Železnička mreža je malo razvijena, ali posedovanje automobila nije neophodno. Dalmacija ima razgranatu autobusku mrežu.

Preći ću sada na istorijske spomenike Dalmacije.

Za one koji se interesuju antičkim svetom ova zemlja je neiscrpni izvor otkrića i iznenađenja. Antički spomenici su tamo veoma brojni, dobro očuvani i malo drugačiji nego negde drugde. Stvar je u tome što se naše školsko poznavanje rimskih autora i rimske istorije ograničava na tzv. zlatni vek. Uostalom, niko ne podstiče na izlaženje izvan tog začaranog kruga. Profesor Mjodonski, kome sam zahvalan za prvi kontakt s autorima IV i V veka, bio je izuzetak. Svako ponešto zna o Forum Romanum, ali kad se počelo s raskopavanjem susednog brda Palatina i ispod čestara i korova pojavili se skeleti palata, niko nije

odmah mogao da ih prepozna. Istorijski spomenici Dalmacije izvode nas u manje poznat, pomalo tajanstveni svet kasnog i najkasnijeg carstva, u vreme *Lica meseca* Teodora Parnjickog. Tamo, na pograničju Rima i Vizantije, počeli su da se pojavljuju novi narodi. Mnogi tamošnji Vizantinci, koji su sebe nazivali *romanoi*, Rimljani, govorili su kod kuće slovenski. U tim uslovima nastala je velika ideja Ćirila i Metodija. U Raveni prelazak od Rima u Vizantiju vidi se kratko, u dramatičnom suprotstavljanju dve susedne zgrade: mauzoleja Gale Placidije i crkve San Vitale. U Dalmaciji posmatramo taj prelazak korak po korak u bezbrojnim pojedinostima.

Slavisti će tamo naći sceneriju u kojoj su se prvi put pojavili slovenski narodi. Oni koji čitaju srpskohrvatski pronaći će na tom mestu opširnu dokumentaciju.

Italijanisti će prvi put ugledati slavu i sumrak Venecijanske republike, odražene kao u ogledalu u spomenicima dalmatinske obale.

Onaj koga privlači Napoleonova epopeja tražiće tragove Marmonta, kneza Raguze i fantastičnog Ilirskog kraljevstva. Šarl Nodje bio je njegov činovnik. Na kući, u kojoj je stanovao u Zagrebu, nalazi se spomen-ploča. Iz službovanja u efemernoj Napoleonovoj tvorevini Nodje je dobio temu za svoj roman *Žan Zbogor*.

Hteo bih najzad da istaknem nekoliko aspekata života u vezi s jugoslovenskim komunizmom.

Prema mišljenju Erenburga, komunizam ne prija kulinarskoj umetnosti. U nedavno u *Kulturi* objavljenom izveštaju o putovanju Hans Zbinden se žali na lošu kuhinju u sadašnjoj Poljskoj. Pošto nisam poznavalac predmeta reći ću samo da su restorani u Dalmaciji samo malo gori od onih koje sam upoznao u Beogradu 1940. Dakle, nije tako loše. Centralno kulinarsko planiranje može se videti jedino u jelovnicima, štam-

panim za čitav grad ili čak provinciju. Pojedini restorani ističu jela, koja se mogu kod njih zaista dobiti, ostavljajući ostatak *in blanco*. Usluga, na koju se Zbinden u Poljskoj najviše žalio, okretna je i brza, mada su u obe zemlje kelneri državni činovnici. Objašnjeno mi je da kelnerski kolektivi koji vode restorane dele profit među članovima, dakle, svi su zainteresovani za prosperiranje preduzeća.

Rezultati planiranja vide se i u načinu oblačenja. Svi u Dalmaciji nose odela istog, uostalom, dobrog i modernog kroja. Državnoj fabrici gotove odeće posao je olakšan time što su Dalmatinci oba pola svi mršavi i zgodni. Objašnjeno mi je da je njihov izgled takođe sporedni rezultat planske privrede, naime, veoma skromne ishrane, kao i morskih kupanja dostupnih svima.

Devojke, veoma skromne, ali ukusno obučene, bile su sve zgodne i lepe. Izgledale su takođe lepo vaspitane. Ovaj detalj zaslužuje pažnju, jer većina onih koje sam video na ulicama gradova poticala je sa sela. Dakle, svoje gradske manire nisu donele iz kuće. To je sigurno lično dostignuće.

Zbignjev Bžezinjski, Ježi Gjedrojć, o. Juzef Sadik. Mezon-Lafit. Uskrs 1963.
Fot. Henrik Gjedrojć. Iz Arhiva Književnog instituta Kultura.

Julius Mieroševski

ABC politike *Kulture*

„Šta treba podrazumevati pod pravom poljskom politikom?“ – pita me jedan od naših čitalaca u Sjedinjenim Državama. I dodaje: „da li se može dati jednoznačan odgovor na prethodno postavljeno pitanje?“.

Teoretski odgovor ne stvara teškoće. Pod pravom poljskom politikom treba podrazumevati politiku koja u datoj situaciji najbolje (istinski) služi poljskim interesima.

Pod „poljskim interesima“ treba podrazumevati položaj poljske države u Evropi i svetu. Lično smatram da bi poljski interesi, za razliku od sistemskih pitanja – trebalo da budu razmatrani u natpartijskoj perspektivi i cenjeni strogo pragmatičnim kriterijumima. Poljaci, suprotno od Anglosaklonaca – nemaju natpartijsku inostranu politiku. Kod nas svaka partija ili grupacija ima svoju sopstvenu inostranu politiku.

Uprkos tradiciji, moramo da naučimo da političkim pitanjima prilazimo slobodno i s natpartijskim stavom. Poljska je nešto neuporedivo veće i značajnije od svih naših istorijskih i neistorijskih partija. Nisam protivnik demokratskih političkih partija; ipak, smatram da veoma malobrojne od onih koje su predstavljane u emigraciji – imaju šansu za preporod u budućoj Poljskoj. Partije u emigraciji samo su, u najboljem slučaju, depozitari tradicija i zato ne privlače mlade. Teško je

očekivati od dvadesetogodišnjeg mladića, vaspitanog i obrazovanog u Londonu, koji poljskoga seljaka u životu nije video i ne razlikuje raž od pšenice – da se upiše u jedan od ogranaka narodne stranke. Isto se odnosi i na druge stranke. Predstavništvo Poljaka u inostranstvu sasvim sigurno biće promenjeno, jer političke stranke, koje ulaze u sastav Saveta nacionalnog jedinstva, nestaće sa scene. Već danas se Poljaci u emigraciji mogu podeliti na dve grupe: prorežimske i antirežimske. Sve ostale podele su beznačajne.

Mada na svakom koraku ističemo svoje zapadnjaštvo, pragmatizam nikada nije predstavljao našu jaku stranu. I pored sve mržnje prema Istoku, ispoljavamo neodoljivu sklonost ka operisanju ideološkim kriterijumima – što je tipično istočna odlika.

Za političara koji pragmatično misli samo interesi države i naroda predstavljaju stalni i nepromenljivi elemenat. Sve drugo zavisi od situacije i podleže promenama.

Ilustrujmo ovu tačku konkretnim primerima. U januarском broju *Exprit* citiran je moj članak objavljen u martovskom broju *Kulture* 1964. godine. U tom članku izrazio sam mišljenje da bi, kad bi Rusija napravila sporazum s Nemačkom, Poljska tada morala da traži približavanje Pekinga.

Iz razloga o kojima će još biti reći lično sam pristalica poljsko-ruskog sporazuma, koji bi trebalo da zameni satelitski status. Ako bi, ipak, Rusi jednom prihvatili politiku zbližavanja s Nemcima, tada bi svaki nepomirljivi neprijatelj Rusije automatski postao naš saveznik. Kineski komunizam je još totalitarniji i odvratniji od sovjetskog komunizma. Zato, u tom slučaju, nemaju značaj ni simpatije ni antipatije, jer važan bi bio samo jedan element, to znači, antirusko raspoloženje.

Kao pragmatičari, mi u *Kulturi* nismo ni proruski ni antiruski – ni pronemački ni antinemački – trudimo se jedino da budemo dosledno poljski.

Za vreme rata u Koreji, nisu naši patentirani „nesalomivi“ već je *Kultura* dala sugestiju za stvaranje simbolične poljske vojne jedinice. U to vreme *roll-back policy* imala je sve prihode konkretnog programa. Nisam verovao u svetski rat, ali bio sam ubeđen da izrazita demonstracija sile Sjedinjenih Država može u znatnoj meri da promeni poredak u Istočnoj Evropi.

Danas ne nagovaramo nikoga da ide u Vijetnam da se bori s komunistima. Znači li to da smo promenili svoje uverenje? Ne, promenili smo samo svoju politiku i taktiku, jer međunarodna politika podleže radikalnoj promeni.

Izabrao sam dva izrazita primera da bih pokazao u čemu se sastoje „cik-cak“ političke promene *Kulture*. Da smo kao naši „nesalomivi“ doktrinarni antikomunisti – stalno bismo ponavljali jedno te isto već dvadeset godina. U našoj politici ne bi bilo političkih promena, ali ne bi bilo ni smisla.

Mi smo odlučni protivnici ocena nacionalnih interesa ideološkim kriterijumima, bez obzira na to da li je data ideologija komunizam ili antikomunizam. Ocena ideološkim kriterijumima neizbežno vodi identifikaciji ideoloških interesa s državnim interesima – što praktično znači podređivanje državnog interesa ideološkom interesu.

Zastupamo stav da je poljski državni interes suveren i nadređen u odnosu na svaku ideologiju. Oni koji proklamuju primat ideoloških postulata, za koje je razbijanje Sovjeta i likvidiranje komunizma važnije od poljskih sadašnjih i budućih interesa – trebalo bi da traže sporazum s Nemcima, jer su oni najjači i najviše antikomunistički narod u Evropi. Ima među nama onih koji tako misle, a od koketiranja s Nemcima zadržava ih samo strah od javnog mnjenja.

Pošto po pitanju Odre i Nise *Kultura* zauzima identičan stav kao poljska komunistička štampa – *Deutscher Ost-Dienst* od 20. 1. ove godine nazvao me je *ein nichtkommunistischer „Go-*

mulkist“ (nekomunistički „gomulkovac“). Za gospodu iz *Deutscher Ost-Dienst* svaki Poljak koji brani granicu na Odri i Nisi je kolaborant koji saraduje s komunističkim režimom. U očima urednika *Deutscher Ost-Dienst* – postao bih antikomunista tek onda kad bih otvoreno izjavio da predeli kraj Odre pripadaju Nemcima.

Mi smo protivnici komunizma – što se lako može videti na stranicama Kulture – ali i po tom pitanju smo pragmatični. Amerikaci su u suštini takođe pragmatični antikomunista. Od „*roll-back policy*“ preko „*containment*“ do izdiferencirane „koezistencije“ – zaista je teško naći više cikcakastu liniju grafikona. Amerikanci se bore i ginu u Vijetnamu – mada bi slobodni izbori u toj zemlji skoro sigurno dali većinu komunistima. Međutim, nisu pružili pomoć Budimpešti – mada bi slobodni izbori u Mađarskoj dali ogromnu većinu protivnicima komunizma. Američki predsednik Džonson ceni da se odbrana južnog Vijetnama nalazi u interesu Amerike – međutim, predsednik Ajzenhauer je smatrao da bi američka intervencija za vreme Mađarskog ustanka ugrozila interese Sjedinjenih Država u Evropi. S citiranim odlukama možemo se slagati ili ne slagati – oceniti ih kao pozitivne ili negativne – pa ipak, u oba slučaja predsednici su se rukovodili isključivo pragmatično shvatanim interesima Sjedinjenih Država.

U ocenama interesa može se napraviti greška. Ali, pragmatičar – pošto ne gleda kroz ideološku prizmu – ima veću šansu od doktrinara da na vreme vidi grešku i političke promene. Nužnost menjanja politike na nekom području ne užasava pragmatičara, jer on zna da u toj igri jedino stalnu tačku predstavljaju nacionalno-državni interesi. Sve drugo može da bude promenljivo i pokretno – zavisno od situacije razvoja – jer samo na taj način nacionalno-državni interesi mogu da budu valjano zadovoljeni i osigurani.

Da bih izbegao zamerku da propagiram načelo *right or wrong – my country*, „cilj opravdava sredstva“ i tome slično, dozvoliću sebi da primetim da etika i moralisanje ne ulaze u oblast politike. Moralne argumente mobilisu uvek oni koji su doživeli poraz. Pobjednici o moralu i etici govore veoma retko. Treba takođe istaći da etički kriterijumi, čak starih, stabilnih religija, podležu velikim promenama. Harlamp³² je smatrao da je pan Volodijovski, usmrivši toliko jeretika, time udovoljio Gospodu Isusu više nego sveštenik propovedima. U to vreme bilo je to uobičajeno gledanje. Kad bi pan Volodijovski ustao iz groba, smatrao bi da treba organizovati krstaški rat protiv bezbožnih komunističkih moćnika. Čekala bi ga velika razočaranost, jer prvi čovek koji bi se usprotivao tom planu – bio bi papa.

Cilj politike je definisanje državno-nacionalnih interesa i traženje puteva za njihovo maksimalno zadovoljenje i osiguranje. Mešanje političkih i etičkih normi ne koristi ni politici ni etici. Međutim, građani imaju pravo da zahtevaju odgovarajući moralno-etički nivo od svojih političkih predstavnika. U zemljama s demokratskim uređenjem etički nivo političara uglavnom odgovara prosečnom nivou datog društva. Što je prosečni nivo viši, to je i nivo političkih predstavnika viši. Zemlja u kojoj cvetaju podmitljivost, korupcija i nepoštovanje zakonitosti – ne može da očekuje da će je slobodni i demokratski izbori naglo obdariti vladom pravednih i poštenih političara.

Pre više godina Pavel Hostovjec, u jednom od prvih fragmenata *Beleške putnika kome se ne žuri* – opisujući svoje putovanje po Nemačkoj neposredno posle kapitulacije – zabeležio je među preživelim nemačkom inteligencijom renesansu Ili-

---

32 Harlamp – epizodni junak Sjenkjevičevog romana *Potop*; vođa dragona kneza Januša Rađivila i njegov verni sluga.

jade. Usred ruševina stare Evrope nemački intelektualci želeli su da posegnu za izvorima i učvrste se u osećanju kontinuiteta zapadnoevropske kulture.

Fizička sposobnost prilagođavanja čoveka je začuđujuća. Ali, taj isti čovek, koji se s lakoćom prilagođava bestežinskom stanju u kosmičkom brodu – kad se tradicionalno-društveni pogled, u kome je vaspitan, sruši – posegnuće za *Ilijadom* ili *Biblijom*, a ako je Poljak za *Knjigama hadžiluka*³³, a čak i za delom Kraševskog³⁴.

Kultura ne predstavlja u tom pogledu nikakav izuzetak. Kad danas pregledam godišta našeg časopisa, čini se da smo reagovali sporo, da nismo previše često već naprotiv – previše retko menjali političke forme, da intelektualno nismo uvek stizali situaciju koja se munjevito menjala i više smo voleli da posegnemo za poljskim *Ilijadama* nego da napravimo planove, oslanjajući se na analizu teške stvarnosti.

Pri kraju Drugog svetskog rata doslovno smo dospeli do dna sveta, u kome su prva i druga Žečpospolita predstavljale jedna za drugom sastavni deo. Konceptije Dmovskog³⁵ i Pilsudskog – da ne govorim o ranijim koncepcijama – izgubile su sistem odnosa, postale su istorija zatvorenog perioda. Postoje Nemačka i Rusija, kao i nekada, ali obe ove države ušle su u sastav potpuno promenjenog evropskog i svetskog sistema.

Sistem odnosa za svaku poljsku političku koncepciju bila je Evropa. Čak i onda kad nismo postojali na mapi – sistem odnosa svih naših postupaka uvek je bila Evropa. Nažalost, Evrope naših vođa, političara i mislilaca – nema. Berlinski zid

---

33 *Knjiga poljskoga naroda i poljskoga hadžiluka*, knjiga u prozi Adama Mickjeviča, objavljena je u Parizu 1832. god. Predstavlja neku vrstu jevanđelja. Posvećena je Poljacima u emigraciji.

34 Jufef Ignaci Kraševski (1812–1887), veoma plodan pripovedač i romanopisac.

35 Roman Dmovski (1864–1939), političar i pisac, čelni ideolog poljskog nacionalizma.

odvaja američke vojnike od sovjetskih, koji simbolišu okupaciju pretvorenu u sistem.

Mnogi Poljaci nisu svesni činjenice da, u želji da vrate smisao sasvim nedavnim poljskim političkim koncepcijama, treba najpre ponovo da izgrade evropski sistem odnosa, to znači, da evakuišu Amerikance i Ruse i vrate situaciju od pre trideset godina. To je zadatak koji prevazilazi snage Evropljana. Naši superpartneri, to znači Rusija i Sjedinjene Države, ne ispoljavaju ni najmanju želju da restauriraju samostalnu Evropu bez granica iz 1939. godine.

Istovremeno, osa svetskog konflikta pomera se iz Evrope u Aziju. Sklon sam da verujem da nas u najbližim godinama čeka serija azijskih, a ne evropskih ratova.

Hteo bih još jednom da istaknem izuzetnost situacije u kojoj je našoj generaciji pripalo da živi. Izgubili smo ne samo nezavisnost – već smo izgubili i Evropu u okviru koje smo mogli da se izborimo i da ponovo izgradimo svoju nezavisnost. Sve poljske koncepcije i političke doktrine postale su anahronizam, ne zato što su bile lažne – već zato što su izgubile sistem odnosa koji je predstavljao njihovu osnovu.

Uveren sam da će Poljska i zemlje Istočne Evrope u izvesnoj meri ponovo steći slobodu, međutim, ne verujem da će se naš kontinent vratiti u situaciju koja bi se mogla porediti sa sistemom iz 1939. godine. Na kraju krajeva, ne verujem u primenljivost bilo kakvih poljskih doktrina ili političkih koncepcija koje imaju svoj izvor u sistemu pre septembra 1939. godine.

Nismo se samo mi našli u takvoj situaciji. Engleska, istina, nije izgubila nezavisnost već je propao sistem odnosa njene tradicionalne politike, zajedno sa svetom koji je prestao da postoji septembra 1939. godine. U engleskoj politici sukobljavaju se tradicionalni anahroni pogledi s pokušajem traženja

novih rešenja. Engleska nije još pronašla ni svoje mesto, niti novi kurs na mapi posleratne epohe.

U istorijskom i političkom razmišljanju neobično je teško izvući se iz začaranog kruga uspomena i analogija. Za većinu Poljaka u emigraciji eventualna propast Sovjeta evocira sliku situacije iz 1918. godine. Sovjeti okupiraju celu istočnu Evropu – na kraju krajeva pad tog džina-zavojevača, u jednom ili drugom vidu – mogao bi da donese oslobođenje i nezavisnost.

Nažalost, između pada ili raspada današnje Sovjetske Rusije i situacije koja se pojavila krajem Prvog svetskog rata ne postoji uopšte nikakva analogija. Godina 1918. u poljskoj perspektivi značila je ne samo raspad carske Rusije – već i vojni poraz carske Nemačke i carske Austrije. Istovremenost pada tri naša okupatora stvorila je ovu izuzetnu konjukturu.

Teško je zamisliti situaciju koja bi u izvesnoj meri bila analogna 1918. godini. Čak ako bi došlo do rata protiv Sovjeta i Kine – tada bi se Nemačka našla na pravoj strani fronta kao glavni evropski saveznik Sjedinjenih Država.

Zašto je rat protiv Sovjeta u Evropi malo verovatan? Desetog januara ove godine pojavile su se fotografije potpisane s „U. S. Navy”. Ove zvanične fotografije ratne mornarice, koje su napravili izviđački avioni ratne mornarice Sjedinjenih Država – predstavljaju sovjetske atomske podmornice koje stalno patroliraju duž istočnih i zapadnih obala Amerike. Kako proizlazi iz objavljenih informacija, sovjetske podmornice snabdevene su s tri do šest nuklearnih projektila dometa od trista pedeset milja. U depešama i fotografijama iz vijetnamskog ratnog teatra pret hodna vest nije izazvala ni odjeke ni komentare. To je povratak „kubanskoj” situaciji iz oktobra 1962. godine. Jer, Sjedinjene Države našle su se ponovo, i ovoga puta, pod stalnom paljbom sovjetskih atomskih projektila srednjeg dometa. U praksi to ta kođe znači da, ako bi Sjedinjene Države prve udarile i na sovjets-

skoj teritoriji uništile katapult interkontinentalnih projektila, aerodrome, luke itd. – ni tako ne bi izbegle sovjetsku atomsku odmazdu. Na taj način šanse bi bile izjednačene.

Na evropskom terenu Rusi – prema mom mišljenju – ne bi prvi upotrebili atomsko oružje. Kakvu korist bi imali od Evrope pretvorene u radioaktivne ruševine? U odnosu na zapadnoevropske države Sovjeti raspolažu znatnom prevagom u konvencionalnim snagama i računali bi na pobjedu bez totalnog razaranja.

Ne mogu da zamislim da bi predsednik Sjedinjenih Država – (svejedno ko bi bio u datoj situaciji) – izdao naređenje za atomsko bombardovanje Sovjeta u cilju zaustavljanja agresije u Evropi, konvencionalnim snagama. Takva odluka, koja bi izazvala momentalnu osvetu i konačno razaranje američkih gradova, može se doneti samo u dva slučaja: u odnosu na protivnika nesposobnog za revanš atomskim naoružanjem (Kina) ili u odnosu na Ruse, ako bi prvi upotrebili atomske projekte. Uopšte uzev, evropska sigurnost zasniva se ne samo i ne toliko na američkom atomskom „kišobranu” – već se u prvom redu oslanja na autentičnu miroljubivost Sovjeta na tom frontu. Sovjeti ne nameravaju da okupiraju Francusku, Belgiju ili Holandiju. Imaju dovoljno problema s istočnom Evropom i stav Moskve prema Zapadu na evropskom području je čisto defanzivan. Od svih ratnih konflikata najverovatniji je oružani američko-kineski konflikt. Poraz Ameriknaca u Vijetnamu može ovaj konflikt samo da ubrza. Amerikanci bitku za Vijetnam neće izgubiti u Vijetnamu – već, ako je izgube, izgubiće je u svojoj zemlji, kod kuće. Poraz u Vijetnamu, a pre svega, posledice ovoga poraza, koje bi krenule kao lavina – uverile bi javno mnjenje u Sjedinjenim Državama da su važni životni interesi i sigurnost Amerike. Francuzi bi mogli da se povuku iz Indokine, a čak i iz Alžira. Amerikanci ne mogu da se povuku s Pacifika. Alternativa američkoj globalnoj politici je samo haos.

Kad bi jednom došlo do američko-kineskog oružanog konflikta, direktnog ili indirektnog – Sovjeti bi, prema mom mišljenju, *de facto* zadržali neutralnost. Radi propagande osudili bi američku „agresiju” – ponudili bi Kini tehničku pomoć, pod uslovima teškim za Peking, i na tome bi se završilo.

Rusi bi iskoristili angažovanost Amerike u Aziji kako bi učvrstili svoj položaj u Evropi. Možda bi u poverljivim kontaktima, kao uslov *de facto* neutralnosti, uputili Vašingtonu zahtev za konačnim priznanjem *status quo* u Evropi s predavanjem zaboravu pitanja ujedinjenja dve Nemačke. Što bi angažovanost i teškoće Amerikanaca u Aziji bile veće – to bi cena za sovjetsku *de facto* neutralnost bila viša. Nema sumnje da, bogato pomažući Kini, Sovjeti ništa ne bi dobili – dok bi im neutralnost *de facto* donela veliku korist.

Cilj gorenavedenih razmatranja jeste da pokaže da se u Evropi ne sprema ni rat, niti demonstracija sila, niti bilo kakva akcija usmerena na slabljenje sovjetskih pozicija. Jaltanski *status quo* u Evropi simbolizuje „nemačko pitanje”. Svi zapadni saveznici Nemačke, zajedno s Amerikom, žale zbog podele Nemačke – ali niko neće rizikovati ni deset dolara da bi ovo stanje promenio. Slično, svi žale zbog satelitskog položaja istočne Evrope – ali u praksi niko neće ni prstom maći da bi ovo stanje promenio. Provizorijum se pretvorio u sistem, koji u očima velikih sila ima tu prednost što se može bez rizika nastaviti. Svaki drugi sistem trebalo bi izgraditi, a možda izboriti.

Ako je predstavljena analiza ispravna – prepušteni smo isključivo sopstvenim snagama, i to kako danas tako i u najbližoj budućnosti. Program evolucionizma, koji je *Kultura* iznela pre dve godine, poticao je iz analogne ocene situacije.

U kojoj meri su se ostvarila naša ondašnja predviđanja i očekivanja?

Situacija u Sovjetima nije ni evolutivna ni revolucionarna, samo krizna. Nije evolutivna, jer nema zajedničke ciljeve društva i rukovodstva – i nije revolucionarna, jer je pritisak još suviše slab i suviše društveno ograničenih proporcija prema sredstvima nasilja kojima raspolaže partija. Opšte nezadovoljstvo i veliki nemiri u intelektualnom (čak tehničkom) sloju – bili bi dovoljni za stvaranje revolucionarne situacije u okviru carske Rusije. Ali, savremena komunistička diktatura je problem drugačije kategorije.

Hruščov je u svom tajnom referatu, održanom na XX kongresu, citirao sledeću izjavu Vorošilova: „Kad god bi me Staljin pozvao na ručak, nikada nisam bio siguran da li ću se vratiti kući ili otići u zatvor”.

Povratak staljinizmu značio bi opasnost po život, ne samo za Sinjavske i Danjelove, već takođe za Kosigine i Podgurne. Daleko istaknutiji i mnogo zaslužniji komunisti od Kosigina i Podgurnog ginuli su u kazamatima staljinističke NKVD. Teror staljinističke vrste mora biti totalni – mora podjednako da se tiče čistača ulica kao i člana Centralnog komiteta. Kad bi bilo moguće stvoriti apsolutni teror u odnosu na građane druge klase, a istovremeno osigurati bezbednost elite – Sovjetska Rusija bi već odavno imala takvu vrstu sistema. Ali, to nije moguće. Apsolutni teror može da ostvari samo vladar apsolutista – samodržac, diktator.

Destaljinizacija nije bila izraz brige o tzv. „sivom čoveku” – već ju je diktirao interes vladajuće elite. Gospoda Hruščov, Vorošilov, Kosigin i drugi hteli su da budu sigurni da će se – govoreći slikovito – s ručkova i prijema vratiti kućama, a ne otići u zatvor. Udaljavanje od apsolutne individualne diktature značilo je odustajanje od totalnog terora. Sovjeti su policijska država, ali danas niko nije vlastan da se ponaša kao Staljin.

Sušтина sovjetske krize je u činjenici da su sile društvenog pritiska još previše slabe da bi izazvale odlučujuću promenu, a aparat nasilja, kojim raspolaže vladajuća elita, previše slab da bi likvidirao nemire i zatvorio usta oponentima.

Partijske vođe smatraju da je moguće imati polovično pragmatičnu ekonomiju i istovremeno potpuno doktrinarnu sociologiju. Smatram takođe da se u industrijakoj privredi može delimično rehabilitovati motiv profita i tržišni mehanizam i istovremeno voditi čisto doktrinarna poljoprivreda.

Tamo gde su oponenti slabi i malobrojni da bi mogli da izvrše konkretne promene – a vladajuća elita suviše slaba da bi likvidirala nemire i opoziciju – ni evolucija ni revolucija nisu realan predlog. Jedini rezultat takve situacije mogu biti samo sve dublja kriza, opšte rasulo i kaos. Za potpuniju sliku treba dodati nacionalni problem i sve veću izolaciju Rusije. Sudski postupk i osuđujuća presuda u procesu Sinjavskog i Danjela naišli su na kritičku ocenu zapadnih komunističkih partija. Prvi put u istoriji sva levica na Zapadu, zajedno s komunistima, solidarno je istupila protiv sovjetskog sistema. To je bila katastrofalna greška Sovjeta – ne samo zločin. Savremeni sovjetski model nije ni kineski ni evropski model. U stvari, to je mešavina protivurečnosti, koja u svojoj sadašnjoj formi ne može dugo da traje.

Raspad Sovjetskog Saveza usled sve većih unutrašnjih teškoća – stvorio bi sličnu situaciju kao 1918. godine, ali za nas ovaj raspad ne bi nagoveštavao ništa dobro.

Ekstremni nacionalizam, revizionizam, neohitlerizam danas su u Nemačkoj nerealne doktrine i usled toga malo popularne. Raspad Sovjetskog Saveza izazvao bi kaos u čitavoj istočnoj Evropi. Pred nemačkim nacionalizmom, revizionizmom, a čak neohitlerizmom, naglo bi se otvorile realne i konkretne perspektive. Izgubili bismo ne samo novooslobođene zapadne krajeve već i nešto znatno više.

Svestan sam da pogled koji nameravam da formulišem podilazi tradicionalnom mišljenju većine Poljaka. Ali, većina nigde nema monopol na ispravnost.

Sve naše političke koncepcije izgubile bi svoj sistem odnosa i postale bi beskorisne. U sadašnjem svetskom sistemu, koji se radikalno razlikuje od sistema pre 1939. godine – poljska nezavisna politika mora biti ponovo definisana.

„Velikodržavna” shema – to znači ni s Rusijom ni s Nemačkom – kako sada tako i u budućnosti, koja se može predvideti, nerealna je. Poslednji eho koncepcije „između Rusije i Nemačke, ali ni s Rusijom ni s Nemačkom” bio bi *disengagement* i projekat neutralnog pojasa u srednjoistočnoj Evropi. Podržavali smo ovaj projekat dok je postojala makar jedna na hiljadu šansi njegove realizacije.

Ideja poljsko-čehoslovačko-mađarske federacije, koju je *Kultura* uvek podržavala i koju i dalje podržava – postaje sve manje realna usled nemačke politike. Ni Čehoslovačka ni Mađarska neće hteti da se vežu s Poljskom koja ima konflikt s Nemačkom. Federalna Republika Nemačka morala bi zvanično da prizna granice na Odri i Nisi i liši se svih revizionističkih pretenzija da bi ideja o poljsko-čehoslovačko-mađarskoj federaciji mogla da se pretvori u realni projekat.

Mislim da će u najbližim godinama vojna i privredna angažovanost Amerike u Aziji rasti, bez obzira na rezultat rata u Vijetnamu. Podela sveta na siromašne i bogate ne određuje samo politiku siromašnih već i *bogatih*. Sovjetska Rusija i Sjedinjene Države, kao visoko industrijalizovane velesile, poseduju zajednički faktor koji determiniše njihovu politiku – i ovaj faktor je jači elemenat od ideoloških podela. Moćni – u konfrontaciji sa siromašnima i slabima – imaju uvek u nekim oblastima zajedničku liniju postupanja, bez obzira na zastavu i ideologiju. Kinezi to savršeno razume-

ju. Samo poljskim političarima u zemlji i emigraciji to je ne-shvatljivo.

U svetu kojim upravljaju bogate i moćne Sjedinjene Države bilo bi mesta za bogatu i moćnu Sovjetsku Rusiju. U svetu kojim vladaju Kinezi Sovjetska Rusija pala bi na tabeli velesila na drugorazredno mesto, a sudbina Rusa bila bi nezavidna.

Teško je tražiti od Rusa evoluciju, liberalizaciju, demokratizaciju – ako mi, njihovi najbliži susedi, ne pokazujemo ni najmanju želju za napuštanjem predrasuda i promenu svog tradicionalnog stava. Džon Grig, jedan od najinteligentnijih publicista *The Guardian*-a, raspravljajući nedavno o britansko-američkim odnosima, napisao je: „Veličina Sjedinjenih Država i psihologija Amerikanaca uzrok su tome što tzv. specijalni odnos (*special relationship*) može da bude samo odnos gospodara prema slugi”.

Grigova definicija je puna gorčine i neobjektivna. Ipak, mislim da, mada je geopolitička situacija Poljske jedna od najtežih u svetu – Poljska ima mnoge konkretne mogućnosti da svoj *special relationship* s Rusijom izgradi na drugačijoj osnovi nego što je ona sluge prema gospodaru. Najveći smo slovenski narod s latinskom i zapadnom kulturom. U izvesnoj meri, potencijalno – u najmanje stranom, bratskom izdanju – predstavljamo to što Rusima nedostaje.

Nismo umeli da izgradimo *special relationship* ni s Rusijom ni sa Zapadom. Odnos Narodne republike Poljske prema Rusiji je tipičan odnos sluge prema gospodaru. Odnosi Narodne Republike Poljske sa Zapadom jednostavno ne postoje.

Naš neizmerno težak geopolitički položaj iskoristili bismo potpuno u svoju korist samo onda kad bismo u budućnosti uverili Ruse da možemo da budemo glavni posrednik između Moskve i Zapada. Istovremeno, morali bismo da uverimo Zapad da je Poljska ključ za Rusiju.

Terc, Aržak i mnogi drugi, za koje nije vreme da pominjem njihova imena – obratili su nam se po izboru, a ne slučajno. Ti ljudi su čestiti Rusi i nisu hteli da izvrše izdaju. Nisu je izvršili. Obraćajući nam se, znali su dobro da se ne obraćaju neprijateljima Rusije i ruskog naroda – već, naprotiv, bili su sigurni da uspostavljaju kontakt sa slobodarskom poljskom institucijom, koja propagira ideje poljsko-ruskog zbližavanja i sporazumevanja. Ovo sporazumevanje postaće realni predlog kad znatan deo Poljaka bude priznao ispravnost pogleda *Kulture* po tom pitanju, a većina Rusa prizna ispravnost stava svojih antistaljinističkih pisaca i ilegalnih aktivista.

U dubini duše sam pragmatičar i zato tvrdim da to nisu neostvarive želje. Čak u drugoj polovini XX veka, uza sve sputnjike i hidrogenske bombe, glavni instrument političke aktivnosti jeste *reč*. Objavljujući Terca i Aržaka, približavajući njihova dela celom svetu – u čisto političkom smislu, učinili smo više nego sve poljske emigrantske institucije tokom proteklih dvadeset pet godina.

Reč je glavni instrument političke aktivnosti, jer u konačnom računu pobediti ne znači pokoriti već pridobiti. A pridobiti znači ubediti. Za pravu saradnju neko se može samo pridobiti, ne i primorati.

Ne smemo nikako zaboraviti da je ruski komunizam specijalno pitanje. Ruski intelektualci, čak i najkritičnije usmereni prema komunizmu, prihvataju kao očiglednu istinu „kapitalističko okruženje” i uvereni su da su svi napadi na Rusiju dolazili od Zapada.

Valter Laker³⁶ u svojoj izvrsnoj knjizi *Russia and Germany – a Century of Conflict* (Rusija i Nemačka – vek sukoba) piše da je jednoga dana za vreme boravka u Sovjetima, vozeći

---

36 Valter Laker (1921–2018), američki istoričar i publicista. Rođen je u Vroclavu.

se kroz jedno od predgrađa Moskve, primetio mali stub. Zaintrigiran, upitao je saputnika šta ovaj spomenik znači? On mu je odgovorio da ovaj stub znači najdalju tačku do koje su stigli Nemci novembra 1941. godine.

Nemci su bili takođe antikomunisti i to su i danas, po-državajući revizionističke pretenzije. Antikomunizam, koji je istoznačan s programom parcelisanja Rusije i njenog velikog oslabljenja *vis à vis* Nemačke – ne samo da ne produbljuje nemir u Sovjetima već ga intenzivno guši. Ne može se biti anti-komunista ako je antikomunizam jednoznačan s izdajom, ne ideoloških, već nacionalnih interesa. Tom linijom ide sovjetska propaganda, a oni među nama koji proklamuju nužnost razbi-janja Sovjetskog Saveza – ne idu na ruku Aržacima i Tercima već njihovim susedima i tužiocima. Sovjetska Rusija mora biti pretvorena u pravi federalni savez ili labaviji *commonwealth* – ali to neće izvršiti Kosiginovo pokolenje. U sadašnjem trenutku borba se ne vodi za reorganizaciju Sovjetskog Saveza već za re-organizaciju komunizma, to znači, za potpunu destaljinizaciju. Komunizam nesumnjivo evoluirao, ali sve dosad u okvirima dok-trine. U Staljinovo vreme – Terc³⁷ i Aržak³⁸ bili bi streljani, a zapadne komunističke partije nadmetale bi se u ocrnjivanju oba nesrećna pisca. Promenilo se mnogo i treba ceniti to, jer za ljude koji žive u istočnom bloku to su promene od velikog zna-čaja. Ali, na pitanje da li je komunizam sposoban za evoluciju može se autoritativno odgovoriti samo onda kad pretpostavke doktrine budu podvrgnute reviziji. Danas se kritika – makar na-janahronističnijih pretpostavki marksizma – smatra kontrare-volucionarnom propagandom.

---

37 Abraham Terc, pseudonim Andreja Donatoviča Sinjavskog (1925–1997), ruski pisac, esejista i istoričar.

38 Nikolaj Aržak, pseudonim Julija Markoviča Danijela (1925–1988), ruski pisac, disident, pesnik, politički zatvorenik.

Stavljamo u prvi plan evolutivni program iz dva razloga. Prvo, situacija u evropskom istočnom bloku pogoduje evoluciji. U ovoj borbi između sila društvenog pritiska i policijskog partijskog aparata – šansa za uspeh je nesumnjivo na strani oponenta. Jer, može se proširiti i produbiti obim previranja, može se pojačati društveni pritisak – ali partiji bi bilo neizмерно teško da na jačanje napora odgovori povratkom na staljinističke metode. Ako bi pritisak rastao – partija bi počela da se povlači. Ako neko počinje da se povlači, pre ili kasnije dolazi do tačke od koje nema povratka.

Evolutivno i mirovno rešenje izgleda da takođe najviše odgovara poljskim interesima. Raspad Sovjetskog Saveza i kaos u Evropi sasvim sigurno nisu u poljskom interesu.

Istočni Evropljani, a pre svega Poljaci, mogli bi da odigraju ozbiljnu ulogu u procesu „evropeizacije” Rusije. Ali, prethodni uslov u tom pitanju je uveriti i ubediti Ruse, naročito rusku inteligenciju, da pod evropeizacijom podrazumevamo isključivo likvidaciju totalitarizma, a ne Rusije kao velesile.

Predsednik Aleksandar Kvašnjeviški, ambasador Stefan Meler, Ježi Gjedrojić.
Mezon-Lafit, 1996. Fotografija iz Arhiva Književnog instituta Kultura.

Julius Mjeroševski

Poljska „*Ostpolitik*”

Tokom poslednjih nekoliko meseci na stranicama ovog časopisa pisao sam o nemačkoj *Ostpolitik* i o američkoj *Ostpolitik*, sada je red da razmislim o poljskoj *Ostpolitik* – tim pre što Narodna Republika Poljska nema i ne može imati nikakav istočni program.

Ne tako davno, u londonskom *Poljskom dnevniku* (*Dziennik Polski*) i u *Poljskoj misli* (*Myśl Polska*) pojavila se serija članaka o gorepomenutoj temi – koji dokazuju da, dok su po pitanju granice na Odri i Nisi Poljaci složni i jednoglasni, do tle, po pitanju kako istočne granice tako i istočnog programa, u poljskom mišljenjima vladaju znatna neslaganja.

Dve uvodne napomene.

Imaju li bilo kakav cilj razmatranja poljskog istočnog programa? Nisu li, jednostavno, prerana? Ne znamo koliko dugo će trajati sadašnje stanje stvari. Ipak, jedno se može smatrati sigurnim. U trenutku kad situacija u Istočnoj Evropi počne da se menja – Poljaci će moći da utiču na razvoj događaja samo ukoliko budu imali usaglašen istočni program.

Uvek sam se s velikim nepoverenjem odnosio prema monolitnim stavovima (jedinствени, jaki, spremni). Ipak, Rusija u poljskoj političkoj perspektivi predstavlja takav superproblem da kao narod ne možemo da dozvolimo sebi pet ili šest istočnih

programa. Mudro načelo „sviranje na dva klavira” – treba u tom posebnom slučaju da se tiče taktike, ali ne osnovnih načela. Ne smemo takođe zaboraviti da istočnu politiku ne čini samo Rusija već i narodi koje je Rusija porobila.

U trenutku krize i vrenja sovjetska vlada može da se odrekne staljinizma i poništi teritorije koje su prisvojili Staljin i Hitler. Vraćajući Poljskoj granice iz 1939. godine – Rusija bi računala na zavađanje Poljaka, Ukrajinaca i Litvanaca – što ne samo da bi onemogućavalo stvaranje zajedničkog fronta već, naprotiv, stvaralo bi između Moskve i Varšave „interesnu zajednicu”, zasnovanu na restauraciji granica iz 1939. godine.

Rusija bi verovala da će Poljaci s oduševljenjem pomoći njeno održanje i učvrstiti imperiju u predratnim granicama a, pre svega, da će pomoći u zadržavanju za Moskvu ukrajinskih žitnica.

Istočni program mora da da odgovor na pitanje kako treba da se ponašamo u goreopisanoj situaciji, koja može da se dogodi.

I druga opaska. Ne navodim imena – koja su uostalom laka za dešifrovanje svakome ko se potrudi da prelista odgovarajuće brojeve *Poljskog dnevnika* i *Poljske misli*. Ne navodim imena, jer ovde nije reč o još jednoj personalnoj novinskoj polemici. *Poljska misao* predstavlja nešto više od pojedinačnih mišljenja autora. List je organ Nacionalne stranke koja je kako istorijska politička partija tako i ozbiljna sila, u emigraciji kao i u Poljskoj.

*

Ne nameravam da diskutujem s ljudima čiji se istočni program sastoji od emocija, kompleksa i predrasuda. Ti ljudi,

koji govore da je sve što je rusko loše i dostojno prezira, predstavljaju problem za psihologa, a ne za političara.

Na sreću, ogromna većina Poljaka svesna je da se s Rusijom – u svom ličnom interesu – moramo jednom sporazumeti. Razumeo je to i Roman Dmovski,³⁹ koji ipak nije predviđao nacionalne probleme ni socijalne promene do kojih će u Rusiji doći. Mislio je samo o dogovaranju s carskim establišmentom.

Ovu prvu grešku Dmovskog pronalazimo takođe u rezonovanju savremenih političara Nacionalne stranke, koji pod Rusijom podrazumevaju Sovjetski Savez, dok je Dmovski pod Rusijom, međutim, podrazumevao carizam.

Čuveno „Otvoreno pismo Hruščovu” (*Horyzonty* br. 43, 1959) – kao i izjava autora toga pisma, pod naslovom, „Poljska između Amerike, Nemačke, Kine i Rusije” (*Myśl Polska*, 1. 3. 1973) – predstavljaju dobru ilustraciju ovog dupliranja greške Dmovskog od preko pola veka.

Ova greška je rezultat dve pogrešne pretpostavke. Prvo, da treba tražiti sporazum ne s ruskim narodom i društvom već s establišmentom, i drugo, zbog uverenja – kako samo ponižavajućeg za Ruse – da su totalitarizam i imperijalizam u Rusiji večna pojava, te se stoga mora razgovarati s carevima ili s Hruščovima, jer demokratske vladavine nikada u Moskvi neće biti.

Politički pisci iz Nacionalne stranke pretežno se slažu s pogledom da je Sovjetski Savez „osuđen na imperijalizam“, ma kako da liberalizacija preti imperiji. Da je bilo dozvoljeno maloj Čehoslovačkoj vršenje demokratskih reformi 1968. godi-

---

³⁹ Roman Dmovski (1864–1939), političar, jedan od tvoraca i vođa stranke Nacionalna demokratija (Demokratia Narodowa), politički pisac i glavni ideolog poljskog nacionalizma; predsednik (1917–1939) KNP (Poljskog nacionalnog komiteta) u Parizu. Godine 1919. delegat Poljske na pariskoj mirovnoj konferenciji. Bio je protivnik Pilsudskog i njegovog federalističkog programa.

ne – bilo bi teško odupreti se analognim zahtevima Poljaka i Ukrajinaca kojih ima preko sedamdeset pet miliona.

Na stranicama *Kulture* uvek smo isticali da bi revizionisti, radikalni reformisti ili revolucionari u satelitskim zemljama morali da traže kontakte i veze s opozicijom u samoj Rusiji. U svojim knjigama ukazivao sam na primer Indije. Evolucija – da bi donela očekivane plodove – morala bi da napreduje, ne samo u Indiji već i u Velikoj Britaniji. Indusi su bili toga savršeno svesni i godinama su se borili u Engleskoj za promenu pogleda ne Indusa već Britanaca.

Istorija pruža bogate dokaze da s autokratskim imperijalizmom ne može biti ni govora o nezavisnosti ili samoopredeljenju, iz prostog razloga što u okviru autokratskog imperijalizma ne može biti niti demokratije unutra niti liberalizma spolja. Sovjetske vlasti ne mogu da ponude nezavisnost Poljskoj iz istih razloga iz kojih ne mogu da ponuude demokratiju ruskom narodu.

Ne biramo između tzv. prtometejskog programa i programa razgovora sa Sovjetima – jer takav izbor nemamo. Izjašnjavamo se za program oslobođenja naroda koje je Rusija porobila – ne zbog romantizma već zato što drugog puta pred nama nema i *de facto* nikad nije bilo.

Brodolomnik na pustom ostrvu koji maše maramicom za nos u nadi da će ga ugledati neki brod ili avion – nesumnjivo je romantična i patetična figura. Pa ipak, ovaj brodlomnik se bavi jedinom realističnom politikom koja mu je ostala na raspolaganju – jer, druge mogućnosti nema.

Ne mora sve što je plemenito i romantično da bude nerealistično. Merilo i kriterijum realizma je nužnost. Nužnost spasavanja života, nužnost spasavanja državne nezavisnosti. Za vreme požara ljudi ponekad skaču s drugog sprata – jer to je nužna i jedina odluka bez obzira na stepen njenog realizma.

Nužnost se može definistati kao nepostojanje izbora. Jedini put je nužan, a samim tim, realan – jer drugog puta nema.

U emigraciji se mogu izdvojiti četiri orijentacije koje se odnose na poljsku istočnu politiku.

1. Pogled koji ističu publicisti Nacionalne stranke – nije monolitan. Izgleda da ne bi svi članovi i simpatizeri Stranke potpisali otvoreno pismo Hruščovu. Ne bi svi bili spremni da prihvate liniju koja bi – dovedena do svojih logičnih posljedica – vodila ustupcima Nacionalne stranke u Narodnoj Republici Poljskoj. Čini mi se da bi za frakciju Nacionalne stranke samo pristupanjem udruženju „Pax“⁴⁰ bilo moguće da se iskrca u Narodnoj Republici Poljskoj. To nije privlačan predlog i mislim da jedino izolovani pojedinci mogu da razmatraju ovakvu eventualnost.

Većina endeka⁴¹ slaže se s pogledom – koji su često izražavali publicisti Stranke – da treba odbaciti prometejski program kao fiktivan i verovati da će doći vreme kad će Rusija videti svoj lični državni interes u poštenom sporazumu s Poljskom. Isti ti pisci koji propagiraju gorenavedeni pogled proklamuju istovremeno da Sovjeti ne mogu da popuste uzde satelitskim državama, jer bi to dovelo do raspada Sovjetskog Saveza. Isti publicisti tvrde takođe da među neruskim narodima, koji predstavljaju polovinu celokupnog stanovništva Sovjetskog Saveza, buja nacionalizam. Isti autori izvlače iz prethodnog zaključak da je nacionalno pitanje u Sovjetskom Savezu danas nešto sasvim drugo nego za vreme Lenjina.

---

40 „Pax” (1952–1994), društveno-politička organizacija koja je priznavala komunistički sistem, saradivala s PURP-om i bila posrednik između katoličke crkve i države.

41 Endek – član stranke Nacionalne demokratije; endecja – stranka Nacionalne demokratije (skr. od Narodowa Demokracja) u predratnoj Poljskoj.

2. Pilsudovci – kao i publicisti koji izražavaju mišljenje tzv. dvorskog tabora – ne protive se programu oslobođenja, pod uslovom da se oslobođeni gradovi Lavov i Viljnos vrte Poljskoj. Poljska treba da bude oslobođena i restaurirana u granicama iz 1939. godine na istoku i u granicama iz 1973. na zapadu.

3. Objektivnost nalaže da se konstatuje da među pristalicama bliskim dvorskom taboru postoje malobrojni, ali hrabri publicisti koji proklamuju nužnost pomirenja sa sadašnjom istočnom granicom, predviđajući da je teško računati na prijateljstvo Ukrajinaca, oduzimajući im Lavov, i da je teško pridobiti Litvance, oduzimajući im Viljnos.

4. Kao poslednji navodim istočni program *Kulture* – mnogo puta predstavljan na ovim stranicama.

Počnimo od analiziranja istočne politike Nacionalne stranke. Posebno opasna izgleda mi glavna polazna tačka tog programa, naime, da treba tražiti sporazum s ruskim establišmentom bez obzira na njegovu socijalnopolitičku obojenost.

Komunisti takođe traže sporazum s ruskim establišmentom. Citirani autor iz *Horizonata* napisao je otvoreno pismo Hruščovu. Aleksandar Dubček, kao što je danas poznato, do poslednjeg trenutka pisao je očajnička pisma Brežnjevju.

Izuzimam činjenicu da gorenavedena taktika redukuje nezavisnu Stranku na status još nepriznatog neo-Paxa. Važniji je odgovor na pitanje zašto inicijative te vrste ne mogu da donesu pozitivne rezultate.

Dubček nije bio emigrant iz *Horizonata* već iskusni komunist, koji je imao za sobom većinu čehoslovačkog naroda, a, i pored toga, ništa nije postigao. Zašto?

Odgovor na prethodno citiranu dilemu dao je istaknuti pisac Nacionalne stranke, koji pisma Hruščovu nije pisao. Evo njegovih reči:

Osećanje posebnosti neruskih naroda ne slabi. Ono je sigurno jače danas nego pre pola veka, kad je stvaran Sovjetski Savez. Poslednjih meseci imali smo demonstracije u Litvaniji, nemire ukrajinske inteligencije, promenu vlade u Gruziji. Taj unutrašnji pritisak u Sovjetima ima dve posledice. Prvo, sprečava liberalizaciju sistema; dopuštanje masama većeg glasa opravdava u očima imperijske nacionalnosti potrebu za diktaturom ruske partije. To se odražava i na politiku u odnosu prema satelitima, navodi na oštrije reagovanje na liberalne struje, na primer, u Čehoslovačkoj, i na strožu kontrolu potčinjenih komunističkih vlada. Nerazumno je računati na suštinsku demokratiju Sovjeta. Rusi ne mogu to sebi da dozvole iz straha da će im se Sovjetski Savez raspasti“ (*Myśl Polska*, 1. 1. 1973).

Sa čisto pragmatične tačke gledišta – odbacujući sve partijske ideologije i doktrine – treba konstatovati da je apsurdno zahtevanje od Sovjetskog Saveza nezavisnosti za Poljsku, jer Sovjeti sve dok hoće da budu Sovjetski Savez ne mogu to da učine. Ima mnogo naroda koji se kandiduju za nezavisnost u Sovjetskom Savezu i, ako bi Moskva priznala nezavisnost jednome od njih, Sovjetski Savez bi se – kako piše citirani autor – raspao. Imperijalistički totalitarizam moguće je održati samo imperijalističko-totalitarnim metodama. Kad se završavaju imperijalističke metode, završava se imperijalizam.

Slažemo se potpuno s fragmentom članka iz *Poljske misli*, koji sam prethodno naveo. Ali, autor fragmenta povezan je s doktrinom svoje stranke i više voli da dođe u protivurečnost sa samim sobom nego da izvuče zaključak iz svog teksta.

Ako konstatujemo da Sovjetski Savez ne može da dozvoli sebi nikakvu liberalizaciju, jer bi se raspao – očigledno je da bilo kakvi razgovori sa Sovjetskim Savezom ne mogu da dovedu do popravljavanja situacije Poljske. Ako je tako, moramo da

povezujemo našu akciju i nadu s onim narodima koji – slično kao Poljaci – teže nezavisnosti, mada znaju da tu nezavisnost neće postići pregovorima sa sovjetskim vlastima.

Zamislimo, na primer, da je Rusija nacionalno kompaktna zemlja. Ogromna prostranstva od Vladivostoka do Lavova nastanjuje jedinstvena masa autohtonih Rusa. U takvom sistemu situacija Poljske bila bi beznačajna. Kao prstohvat soli rasplinuli bismo se u ruskom okeanu.

Na sreću, nije tako. Rusija nije nacionalno jedinstvena, a Poljaci nisu usamljeni. Jedina naša šansa je povezivanje s onima koji bi – slično kao mi – hteli da se oslobode i odlučuju o sopstvenoj sudbini. Autor razmatranog članka ipak odbacuje tu jedinu šansu. Odbacuje je – mada, kako piše, „osećanje posebnosti neruskih naroda ne slabi i ono je sigurno jače danas nego pre pola veka“.

Pristalice političkih doktrina prave uvek jednu osnovnu grešku. Pošto je Dmovski umro pre trideset četiri godine – ne može ništa da promeni u svojoj političkoj filozofiji i bilo bi nepravedno okrivljavati ga za to što njegovi pogledi ne odgovaraju sadašnjoj situaciji. Obaveza njegovih pristalica koji danas žive jeste da prilagode političku doktrinu Nacionalne stranke zahtevima stvarnosti.

Na primer – sve što je pisao Dmovski o jevrejskom pitanju izgubilo je svoju objektivnost, jer u Poljskoj 1973. godine ima samo nekoliko ili petnaestak hiljada Jevreja.

Političke doktrine tvoraca najviše umanjuju njihovi njihovi „kasni unuci“. Jer, stavljaju u usta vođa poglede od pre više decenija – koje ove ljudi nikada ne bi izrekli da su živeli.

Dmovski je proklamovao da poljsko pitanje treba povezati s glavnim istorijskim strujama epohe. Nema sumnje da program za oslobođenje i težnja za nacionalnim samoopredeljenjem – predstavljaju jednu od glavnih struja naše epohe. Na

starom groblju ideja i ideologija druge polovine XX veka ostala je samo jedna ideja koja pokazuje dinamičnost i vitalnost. Ta ideja je nacionalizam.

Uopšte uzet, ni najrečitiji član stranke Nacionalne demokratije neće me ubediti da bi Dmovski, da je živ, pisao pisma Hruščovu ili Brežnjev, kao što me isto tako neće niko ubediti da bi Dmovski, da je živ, omalovažio oslobodilačke pokrete Ukrajinaca, Litvanaca ili Belorusa i izrazio spremnost za sporazumevanje sa zvaničnom Moskvom na štetu tih naroda. Jer, Dmovski je bio svestan da je ukrajinski problem sasvim drugačiji danas nego pre pedeset godina i zahteva reorganizaciju poljske politike u tom pogledu.

Ali, mumifikacija vršena rukama kasnih unuka opšte je pravilo. Mumifikaciji je podlegao ne samo Dmovski već i Pilsudski – ne govoreći o međunarodnim prorocima: Marksu i Lenjinu.

Za razumevanje je još teža *Ostpolitik* pristalica Pilsudskog i tzv. dvora. Ta gospoda predstavljaju predratnu parolu: „nećemo im dati ni crno ispod nokta“. Članovi ovoga tabora pod prometejskim programom podrazumevaju razbijanje Sovjetskog Saveza, a ne oslobodilačku politiku za Ukrajince, Litvance i Beloruse. Redukovanje prometejskog programa na novo izdane poljske politike manjina najsigurniji je put za pretvaranje Ukrajinaca, Litvanaca i Belorusa u neprijatelje *Żečpospolite*.⁴²

U Londonu se uvek može naći grupica Ukrajinaca koji govore mnogo bolje poljski nego ukrajinski, koji su spremni da manifestuju ne toliko poljsko-ukrajinsko prijateljstvo koliko zajedničku mržnju prema Sovjetima.

Ako bi Ukrajinci trebalo da biraju isključivo i jedino između poljskog i sovjetskog Lavova – znatan deo Ukrajinaca u emigraciji izjasnio bi se za poljski Lavov, pretpostavljajući, sva-

---

42 *Żečpospolita* (*Rzeczpospolita*) – republika, naziv uglavnom za poljsku državu. *Rzeczpospolita Ludowa* – Narodna Republika Poljska.

kako, da bi Lavov ulazio u sastav nekomunističke, demokratske Poljske.

Solidni prometejski program postavlja, ipak, drugu alternativu. Verujemo da će Ukrajinci moći da biraju između Lavova u nezavisnoj, demokratskoj Poljskoj i Lavova u nezavisnoj demokratskoj Ukrajini. Nema sumnje da bi se u takvoj situaciji ogromna većina ukrajinskog naroda opredelila za Lavov u Ukrajini.

Istočni program endeka je dosledniji od programa dvorskog tabora. Endeci odbacuju prometejski program, to znači, smatraju da ne postoji nikakva uzročna veza između poljske istočne politike i oslobođenja Ukrajine, Belorusije ili Litvanije. Prema endeckoj tezi Poljaci, posle Rusa, čine najveći državni slovenski narod i treba da uspostave svoje odnose s Moskvom na bilateralnoj osnovi. Svakako, želeći razgovore i sporazume na bilateralnoj osnovi – ne mogu da podržavaju oslobodilačke pokrete, jer zvanična Moskva neće prihvatiti nikakve razgovore sa simpatizerima prometejstva. Dok stoji na stanovištu bilateralnih poljsko-ruskih razgovora – prethodno gledište je logično, mada odvratno. Jer, počiva na pretpostavci da će pri povoljnoj konjukturi Moskva priznati našu nezavisnost po cenu da Poljska prizna večno ropstvo Ukrajinaca, Belorusa i Litvanaca. Endeci će na to odgovoriti da političke programe ne delimo na odvratne i uzvišene, već samo na uspešne i neuspešne. Zadatak naše politike nije sticanje nezavisnosti za Ukrajinu ili Litvaniju, već osiguranje nezavisnog života za Poljsku.

Nesumnjivo je tako i ne nameravamo da dovodimo u pitanje prethodne argumente. Obaveza Poljske nije da oslobađa Ukrajinu, kao što ni obaveza Ukrajine nije da oslobađa Poljsku.

Ipak, pitanje se odnosi na drugi problem. Ocena politike istočnih endeka zavisi isključivo od odgovora na pitanje da li

su perspektive poljsko-ruskih bilateralnih razgovora, sadašnje ili buduće, realan predlog?

U periodu tokom poslednjih dvesta godina Rusija, umesto da pregovara s nama, učestvovala je u četiri podele Poljske. To se dogodilo zato što Rusija jeste i bila je imperijalistička velesila. Dodatni faktor jeste i bila je činjenica da je postojala i postoji znatna disproporcija sila između sve susedne države. Moskva ne mora da nas smatra partnerom jer je u stanju da Poljskoj nametne status vazala.

Planovi poljsko-čehoslovačke ili poljsko-čehoslovačko-mađarske federacije, propagirani u emigraciji, imaju za cilj stvaranje u Srednjoistočnoj Evropi grupacija država, čiji bi ukupan privredno-industrijski potencijal činio od planirane federacije ozbiljnog kandidata za partnera Rusiji. Povezani i federalizovani, mogli bismo politički da se suprotstavimo imperijalističkim pretenzijama Moskve.

Tragično je to što Rusija, upravo zato što je imperijalistička, neće dozvoliti realizaciju federativnih planova. Drugim rečima, neizmerno je naivno pretpostavljati da će imperijalistička Rusija pristati na bilo kakve pregovore koji bi imali za cilj da nas zaštite od ruskog imperijalizma. Još veća naivnost je smatrati da će imperijalna Rusija pristati na razgovore koji smeraju ka lišavanju Moskve plodova i koristi njene imperijalističke politike.

Sve dok Rusija bude imperijalistički kolos u sadašnjim granicama, naša osamostavljanja od Moskve jednaka su nuli. Za to da bi Poljska mogla da stekne nezavisnost – mora se ispuniti jedan od sledećih uslova: ili će Poljska ojačati, ili će Rusija oslabiti. U svakom slučaju, disproporcija snaga mora da podleigne promeni, jer dok traje ova disproporcija potencijala – gledajući ljudski, situacija Poljske je beznadežna.

Nemamo šansu niti da porazimo imperijalističku Rusiju niti da iznudimo od nje za Poljsku status nezavisnog partnera.

Mada kao glavni, mada ne i jedini razlog neuspeha poljske istočne politike tokom poslednjih dvesta godina smatramo ruski imperijalizam – treba upitati da li će i kada Rusija prestati da bude imperijalistička?

Rusija će, u poređenju s drugim velesilama, prestati da bude imperijalistička kada izgubi imperiju. Bilo bi besmisleno spekulirati kada i u kakvim uslovima će pasti sovjetska imperija. Dovoljno je konstatovati da u vremenu jačanja nacionalnih i slobodarskih pokreta, sovjetska imperija postaje sve veći anahronizam – sve veći „kuriozitet“ dvadesetog veka.

Imperijalistička Rusija pretila Kini. Uveren sam da će Kina, kad osnaži svoju industriju i nuklearni potencijal – započeti konkretniju politiku prema Sovjetima. Mislim da će na međunarodnom forumu zahtevati nezavisnost za baltičke države i Ukrajinu. U Pekingu je svima jasno da se samo putem nacionalnog problema može rasčlaniti Sovjetski Savez i redukovati Rusija na teritorijalno odgovarajuće proporcije.

Možda će neko reći da nam je istočni program nepotreban dok postoji sovjetska imperija. Ovaj program formulišaćemo onda kad se Sovjetski Savez nađe u stanju raspada.

Ne slažem se s prethodnom tezom. Kriza u Sovjetskom Savezu – bez obzira na njenu formu – stvorice za porobljene narode konjukturu, koju ćemo moći ili da iskoristimo ili da upropastimo. Šansa upropašćavanja eventualne konjunktura veoma je važna upravo zato što nema usaglašeni program.

Kad bih bio ruski imperijalista, težio bih se pretpostavkom da je u slučaju rata ili ozbiljne krize malo verovatno da će narodi koje Sovjeti ugnjetavaju stvoriti zajednički front – što bi bilo opasno. Smatrao bih da je verovatnije da će se Poljaci, Ukrajinci, Litvanci – čim oslobode makar jedan deo – potući, što će Moskvi omogućiti delimično ovladavanje situacijom.

Vraćanje Lavova Poljskoj u nekom trenutku bilo bi smešno niska cena – ako za takav gest može da se osujeti sporazum trideset tri miliona Poljaka s četrdeset četiri miliona Ukrajinaca.

Istočni program ne treba da ide predaleko u budućnost i da snuje planove, koji mogu da predstavljaju predmet diskusije tek posle sticanja nezavisnosti. Posmatrajući kako teško napreduje ujedinjenje u zapadnom bloku – bilo bi nesmotreno planirati u emigraciji federaciju ili naddržavne saveze u budućoj Istočnoj Evropi. Ostavimo to onima koji će dočekati dan oslobođenja.

Naš zadatak – i to ne mali, i samo da ne bude sizifovski – jeste očistiti polje od groznih grešaka koje su omogućile Rusiji da porobi naše narode. Poljska i Ukrajina obuhvataju prostor od skoro milion kvadratnih kilometara s oko osamdeset miliona stanovnika. Nema nikakvih objektivnih razloga da osamdeset miliona Evropljana – koji nastanjuju jedan od najbogatijih prostora našega kontinenta – bude lišeno elementarnih prava, poput stanovnika Ugande ili Tanzanije.

Prva tačka poljske istočne politike treba da bude priznavanje prava na samoopredeljenje i nezavisno državno postojanje svih naroda potlačenih od Sovjeta. S poljske tačke gledišta, ovo se posebno odnosi na Ukrajince, Beloruse i Litvance.

Pošto sloga i jedinstveni front porobljenih naroda predstavljaju osnovni uslov likvidacije – u povoljnoj konjunkturi ruskog imperijalizma – dužni smo da garantujemo Ukrajincima i Litvancima ne samo da nećemo upućivati revandikacione zahteve za Viljnos i Lavov već da nećemo istupiti s oružjem po te gradove, čak ni ako bi nam u datoj situaciji okolnosti za to pogodovale.

Savremena Poljska je nacionalno monolitna zemlja. Poljskoj nisu potrebni novi gradovi ili teritorije – međutim,

potreban joj je bar minimum nezavisnosti. Ne možemo da se borimo sa sovjetskim imperijalizmom pod zastavom poljskog imperijalizma – ne možemo da suprotstavljamo sovjetskoj nacionalnoj politici poljsku nacionalnu politiku, jer narodi kojima su vladale Poljska i Rusija, redom, žele danas ne liberalniju nacionalnu politiku već pravo na samoopredeljenje.

Želimo prijateljske odnose s ruskim narodom. Lešek Kolakovski, koji poznaje i razume komunizam iz ličnih bolnih iskustava – u članku, pod naslovom „Poljsko pitanje“ u aprilskom broju *Kulture* – napisao je da „sovjeticizam same Ruse lišava njihove otadžbine, istorijskog kontinuiteta, jezika kao vezi-va nacionalne svesti“.

Dodajmo sa svoje strane da sovjetski totalitaristi na oltaru zavojevačkog imperijalizma uništavaju, žrtvuju rusku umetnost i književnost – bez kojih je nacionalna ruska kultura osuđena da zakržlja.

Ne samo da ne postoji nikakva suprotnost u proruskom i istovremeno antisovjetskom stavu već, naprotiv, istinska blagonaklonost prema ruskom narodu mora biti po definiciji izostznač-
na s negativnim stavom prema sovjeticizmu. Niko od nas ne smatra da Gjerek i njegova partija predstavljaju vladu kakvu Poljaci zaslužuju. Samo bi beskrajni prezir mogao da diktira mišljenje da su, mada staljinisti Brežnjev ili Gjerek Poljacima predstavljaju uvredu – Rusima oni dovoljni, jer Rusi bolje ne zaslužuju.

Ponavljamo da se geopolitički Poljska nalazi u teškoj, a ponekad čak beznadežnoj situaciji. Međutim, zaboravljamo da geopolitika nije samo Rusija već i Poljska, Ukrajina, Litvanija, Belorusija. Geopolitika čini Poljsku satelitskom državom. Ali, ista ta geopolitika čini da Rusi predstavljaju manje od pedeset procenata stanovništva u Sovjetskom Savezu. Geopolitika predstavlja *de facto* ahilovu petu Sovjeta, koji su se našli izme-

đu nacionalističke Kine i žarišta nacionalnih pokreta u Sovjetima i u satelitskim državama.

Sve je zastarelo, izuzev nacionalizma. Ne XIX, već XX vek stoji pod parolom nacionalizama. Konstatujem to bez radosti, jer nikada nisam bio i nisam ni sada nacionalista. Treba ipak razlikovati odbrambeni od osvajačkog nacionalizma. Protivnik sam nasilja, ipak, očigledno je da čovek koga napadne bandit ima pravo da se brani, mada je odbrana skoro uvek defanzivno nasilje.

Takođe, mada sam protivnik imperijalističkog nacionalizma – smatram da svaki narod ima pravo na odbranu, koja bez pojačanog nacionalnog osećanja nije moguća. Nacionalizam postaje zlo kad se izopačava u želju za osvajanjem – drugim rečima, kad ne brani samo svoje već poseže za tuđim.

Treba još pokušati komentarisati sledeću tvrdnju. Politički pisci Nacionalne stranke iznose kao nespornu činjenicu da je deljenje Sovjeta *bez rata* nemoguće. Oslanjajući se na prethodnu tvrdnju, izvlače zaključak da je prometejski program maštarija.

Napoleon je bio u Moskvi. Hitler je stajao u predgrađu Moskve, i ni u prvom ni u drugom slučaju nije došlo do deljenja Rusije. Na kakvim onda istorijskim premisama naši oponenti zasnivaju svoj kategorički zaključak da bez rata podela Rusije nije moguća?

Lično mislim da proces deljenja Sovjetskog Saveza ili njegovo preobražavanje u *Commonwealth* naroda ne može početi u Vašingtonu ili u Pekingju, jedino mora početi i sazrevati u samoj sovjetskoj imperiji. Samo bi tada rat mogao da ostvari zadatak faktora koji pogoduje oslobodilačkim pokretima. Eventualni rusko-kineski rat, ako bi izbio previše rano – bio bi s tačke gledišta oslobodilačkih pokreta propuštena šansa.

U članku pod naslovom „Tehnološko shvatanje kulture“ (*Kultura* br. 4/307), izrazio sam mišljenje da tehnologija čini moćne neobično moćnima, a slabe neobično slabima. Ovaj sud je u celini istorijski uslovljen. Pošto je hitlerovski Rajh proizvodio deset puta više čelika nego Poljska, bili smo osuđeni na poraz. Na osnovu ove istorijske analogije zaključujemo da, pošto Sovjeti poseduju nuklearno oružje, koje mi nemamo, rat ne može doći u obzir, jer bi se završio našim porazom.

Radi objektivnosti treba ipak istaći da tehnologija, a naročito nuklearna tehnologija, često pretvara u prah i pepeo špekulacije istorijskim analogijama.

Američki specijalisti smatraju da će, u vezi s energetskom krizom, biti potrebno pedeset godina za proširenje atomske centrale. Zaključuje se takođe da će u drgoj polovini XXI veka tehnologija naći način da crpe energiju pravo iz sunca i iz okeana. Jer, to su dva, dosad neiskorišćena, gigantska potencijala prirodne energije.

To je ipak vizija daleke budućnosti. Međutim, danas nam je dostupna samo atomska energija. Specijalisti skreću pažnju da atomske centrale stvaraju razne opasnosti, ne samo zdravstvene prirode. U trenutku kad se zemlja prekrije stotinama ovakvih centrala, javiće se opasnost da jednoga dana grupa terorista osvoji jednu od atomskih njih i tada će moći da diktira uslove Vašingtonu.

Pravljenje primitivne atomske bombe je relativno jednostavan zahvat za one koji poseduju atomski materijal. Sticanje ovoga materijala biće iz godine u godinu sve lakše.

Naveo sam prethodne informacije da bih pokazao da spekulisanje istorijskim analogijama u sadašnjem vremenu često vara. Godine 1939. Gdinju su branili seljaci ustanici, naoru-

žani kosama, kao da su vaskrsli s raclavickih⁴³ polja. U Poljskoj se tada završavao XIX vek. Ali, ko može da predvidi kakvim će oružjem i kakvim bombama operisati ustanici u Istočnoj Evropi sada?

Ne baveći se predviđanjima, treba ponovo istaći da je sovjetska imperija u eposi sve veće dinamičnosti nacionalnih pokreta anahronizam. Anahronizmi ponekad traju dugo, ali na kraju uvek propadaju.

Zadatak poljske istočne politike morao bi da bude razvijanje i jačanje svih centrifugalnih sila u Sovjetima i učvršćivanje zajedničkog fronta naroda koje su Sovjeti porobili, ne isključujući ni Ruse.

Davno sam se pomirio s činjenicom da sigurno neću dočekati trenutak oslobođenja. Međutim, žao mi je samo što za taj trenutak nismo pripremljeni, što nema potpunog razumevanja između Poljaka i Ukrajinaca, Belorusa i Litvanaca. Žalim što kod nas ima još političara spremnih za razgovore s imperijalističkom Moskvom preko glava i na štetu pobratimskih naroda. Žao mi je što u emigraciji postoje grupacije koje se sastoje od zaslužnih patriota, kojima je ipak važniji mrtvi legalizam granica iz 1939. godine nego imperativ jedinstvenog delovanja porobljenih naroda. Žao mi je što tako malo Poljaka traži sporazum i saradnju s novim ruskim pokolenjem.

Dozvolite mi da ponovim još jednom: iz istorijske konjunktore koju čekamo – ništa nam neće doći, ako za nju ne budemo valjano pripremljeni.

---

43 Raclavicka polja – nalaze se u Malopoljskoj, a poznata su po pobjedničkoj bici 4. 4. 1794. protiv Rusa (pod komandom Tadeuša Koščuška), u kojoj su se seljaci borili kosama.

Poseta Jana Karskog Domu Kulture.1996. Fotografija iz Arhiva Književnog instituta Kultura.

Julius Mjeroševski

Poljska „Westpolitik“

„Amerikancima nije potrebna Rusija za privredne ciljeve. Čak razmena sa Sovjetima u vrednosti od pet milijardi dolara godišnje, koju je teško dostići, predstavlja sitnicu u opštem američkom bilansu. Amerikancima je potrebna – i tu je čitav paradoks – pomoć Rusije u uspešnoj likvidaciji svoje svetske hegemonije“.

To je mišljenje Vojćeha Vasjutinjskog,⁴⁴ koji godinama živi u Sjedinjenim Državama i sigurno je bolje upućen u američku politiku od emigrantskih publicista koji trideset godina nisu napustili London.

Moramo se osloboditi šizofrenog odnosa prema Sjedinjenim Državama. Amerika nije i nikada neće biti velesila kakvu su u svojim snovima stvorili Poljaci. Odbijanje s naše strane da priznamo Ameriku takvom kakva ona u stvari jeste onemogućuje nam realizovanje tih malih uticaja koje u Sjedinjenim Državama imamo.

Propaganda za duže vreme ogлуpljuje one koji je šire, a ne one protiv kojih je usmerena. U periodu „hladnog rata“ tako uporno i tako dugo proklamovali smo potpunu podudarnost poljskih i američkih interesa da danas doslovno iskrivljujemo

---

⁴⁴ Vojćeh Vasjutinjski (pseudonim Pavel Janecki; 1910 –1994), poljski pravnik i publicista. Posle 1939. godine živeo je u emigraciji.

stvarnost, kako bi se podudarala s postavkama zastarele propagande.

Prema mišljenju komentatora londonske emigrantske štampe, Niksonova politika u odnosu na Sovjete jeste taktički manevar ili privid, koji zaklanja sasvim suprotne namere Sjedinjenih Država.

Senior emigrantskih publicista izrazio je mišljenje da je aferu Votergejt naduvala komunistička propaganda. Međutim, činjenica je da je sovjetska štampa istakla tezu da su aferu Votergejt preuveličali reacionari, protivnici politike popuštanja napetosti koje su inicirali Nikson i Brežnjev.

Ali, uvek je tako bilo. Lehonj⁴⁵ u svom poslednjem tomu *Dnevnika* izražava hvalospeve u čast Ajzenhauera i veruje da će se sve promeniti nabolje u trenutku kad general, republikanac i desničar dođu u Beli dvor.

Ajzenhauer je igrao golf kad je Budimpešta gorela. Slično Niksonova silueta izgleda u emigrantskoj štampi. To nije živi čovek i političar već marioneta nadevena poljskim neostvarivim željama.

Osnovni element svake politike jeste pravilna dijagnoza. Treba umeti pravilno prepoznati kako neprijatelja tako i saveznika. Pogrešno prepoznavanje saveznika može imati podjednako katastrofalne posledice kao pogrešno prepoznavanje neprijatelja.

Kod nas, nažalost, analizu i prepoznavanje zamenjuje tradicionalni „život od gospodareve milosti“. Mnogi Poljaci u emigraciji ispoljavaju identičnu lojalnost prema Niksonu kao Gjerek i njegova štampa prema Brežnjevu. Kao što svaku kritiku Gjerekovog režima štampa u zemlji smatra kapitalističkom ideološkom diverzijom, tako je kod nas u emigra-

---

45 Jan Lehonj (pravo ime: Lešek Serafimovič; 1899–1956), pesnik, jedan od tvoraca grupe Skamander, od 1940. godine živeo je u SAD-u.

ciji svaka Niksonova kritika smatrana delom komunističke inspiracije.

Ovo pitanje komplikuje činjenica da meni poznati Poljaci, koji se nalaze u NRP i objavljuju u zapadnim periodicima članke – koje režimska štampa često hvali – u njima tvrde da rade s punom podrškom Amerikanaca.

Zato imamo dve ekstremne, a čak protivurečne frakcije emigrantskog filoamerikanizma. Oni koji pripadaju prvom taboru govore da su Votergejt naduvali liberali i komunisti kako bi naneli štetu Niksonu. Popuštanje zategnutosti i sovjetsko-američko zblizavanje jesu privid. U stvari, Nikson i cela Amerika prožeti su istom mržnjom prema Sovjetima, kao u periodu najžešćeg „hladnog rata“. Mobilizacija svih antikomunističkih snaga sveta je, kao i ranije, glavni cilj američke politike, čiji je živi simbol predsednik Nikson.

U drugi tabor spadaju pretežno inostrani Poljaci mlađe i srednje generacije, obrazovani u inostranstvu. Ovi ljudi posećuju Poljsku, pišu članke u emigrantskim i stranim časopisima, zapaženi su, a čak hvaljeni u režimskoj štampi i, postupajući na taj način, smatraju da realizuju američko-sovjetsku politiku popuštanja i koegzistencije.

Nema sumnje da su kako profesor Pragjer⁴⁶ tako i profesor Bromke⁴⁷ iskreno proamerički – mada filoamerkanizmu daju različite sadržine. Cenim i uvažavam oba gospodina; ipak, ne slažem se ni s jednim ni s drugim. Čini mi se da su profesori Pragjer i Bromke predstavnici dve frakcije proamerikanizma, o kojima smo prethodno govorili.

---

46 Adam Pragjer (1886–1976), socijalistički aktivista, ekonomista; od 1944. do 1947. godine bio ministar informacija i dokumentacija vlade Republike Poljske u emigraciji i predsednik Saveza poljskih socijalista u inostranstvu.

47 Adam Leh Bromke (1928–2008) – poljski politikolog, sovjetoolog, i učesnik u Varšavskom ustanku.

Prema mom mišljenju, oba profesora pogrešno interpretiraju ključne termine: „koegzistencija“ i „popuštanje“.

Ukratko, može se reći da prof. Pragjer smatra da koegzistencija i popuštanje između Sovjeta i Amerike nisu mogući i usled toga ni popuštanje Poljskoj ne može doneti nikakvu korist.

Međutim, prof. Bromke veruje da je vredno pokušati. Smatra da će se, ako popuštanje i sovjetsko-američka saradnja donesu pozitivne rezultate, to pozitivno odraziti i na Poljsku. Greška u rezonovanju oba profesora zasniva se na tome što nema nikakve analogije ni uzročne veze između Poljske i Amerike. Uprkos tome što tvrdi prof. Pragjer, popuštanje između Amerike i Sovjeta jeste moguće – i uprkos tome što tvrdi prof. Bromke, sovjetsko-američko popuštanje može pogoršati, a ne poboljšati situaciju Poljske.

Amerika je najjača supervelesila sveta i može popuštati svoje odnose s Rusijom ili s Kinom, jer Sjedinjene Države spolja ništa ne ugrožava i *de facto* ne može da ugrozi. Ako bi Peking ili Moskva odgovarajuće krenuli na Sjedinjene Države, potpisali bi svoju umrlicu.

Cena za popuštanje nije ni odustajanje od hegemonije – jer, Amerika ne želi hegemoniju. Vršenje uloge svetskog žandarma je veoma skupa procedura i sledeći Kongresi neće odobravati odgovarajuće kredite.

Sovjeti su, pak, tokom dvadeset godina izgradili drugu po veličini ratnu flotu sveta. Ali, ni Hruščov ni Brežnjev nisu morali da računaju na volju ili mišljenje sovjetskog poreskog obveznika.

Sjedinjene Države su uvučene u raznovrsne privredne teškoće, koje se izražavaju inflacijom i sve većom skupoćom. Imajući na izboru skupu svetsku hegemoniju ili *prosperity* bez hegemonije – Amerikanci će sasvim sigurno izabrati *prosperity* bez hegemonije.

Kad je reč o tezi prof. Bromkea, treba primetiti da, mada bi konferencija u Helsinkiju i konferencija na vrhu koju predlažu Sovjeti donela čak nekakve ustupke od strane Moskve – čitav koncept „popuštanja zategnutosti“ sovjetske politike, koji je ministar Gromiko izložio desetog jula tekuće godine u Helsinkiju, zasniva se na priznanju i legalizovanju od strane Zapada *status quo* u Srednjoistočnoj Evropi.

Donekle može izgledati čudno što je Sovjetima tako mnogo stalo do formalnog legalizovanja ovog *status quo*, koji u suštini svi pasivno i složno priznaju. Svi – s izuzetkom Kine, koja ne priznaje granice na Odri i Nisi, kao ni okupiranje Lavova i Viljnusa. Ne priznaje ni priključenje baltičkih zemalja Sovjetskom Savezu. Drugim rečima, Kina ne priznaje ni sovjetsku uticajnu zonu u Evropi, niti čak posleratne granice samog Sovjetskog Saveza.

Moskva želi time formalno priznanje *status quo* u Evropi preko zapadnih velesila – jer, ne može da računa na priznanje svojih postjaltanskih plenova od strane Kine, koja je takođe sasvim daleka od likvidiranja „hladnog rata“ protiv Sovjetskog Saveza. (Preda mnogom stoji brošura koja je nedavno izdata u Pekingu, pod rečitim naslovom: *Down with the new Tsars*).

Ali, sovjetsko-kineski odnosi, mada neposredno povezani s evropskom situacijom, nisu tema ovih razmatranja.

U želji da ispravimo svoj odnos prema Zapadu trebalo bi da počnemo od oslobađanja kompleksa „gospodareve milosti“. Na čemu se ovaj kompleks zasniva? Uzmimo primer. Za vreme poslednje posete Brežnjeva u Vašingtonu bila je samo jedna antisovjetska demonstracija. Na ulicama prestonice Sjedinjenih Država demonstrirali su mirno većinom Jevreji: izgledalo bi da Poljaci imaju neizmerno više razloga za demonstriranje protiv Sovjeta nego Jevreji. Poljska, a ne Izrael, jeste satelit Sovjeta. Da li navedena demonstracija dokazuje da su Jevreji

manje proamerički nego Poljaci? Sigurno ne. Jevreji su proamerički orijentisani jer su Sjedinjene Države Izraelu vrlo potrebne.

Poljaci i Jevreji su proamerički, a i jedni i drugi su anti-sovjetski orijentisani. Međutim, demonstrirali su samo Jevreji, jer je Poljacima demonstriranje sprečio kompleks „gospodareve milosti“. Demonstracije nije želeo predsednik Nikson, a ko bi hteo da se zamera predsedniku? „Kraj Tebe, Presvetli Gospodaru, stojimo i kraj Tebe, Presvetli Gospodaru, želimo da stojimo“. Poljaci su većinom tradicionalni lojalisti i veruju da se samo na tom putu može nešto postići. Usled nedostatka demokratske tradicije ne razumeju da je moguće biti iskreno i vatreno proamerički orijentisan i istovremeno demonstrirati protiv *Ostpolitik* predsednika Niksona. Poljaci su navikli da veruju da plate, penzije, univerzitetski položaji zavise od milosti vlade i predsednika i boje se da bi – makar i najmirnija i civilizovana – demonstracija protiv zvanične politike mogla da ih liši krova nad glavom i sredstava za život.

Lojalisti u NRP imaju osnove za ovakva uverenja – ali u demokratskoj Americi lojalna filozofija nije uopšte na mestu. Ovaj kompleks držanja „gospodareve milosti“ i vernost feudalno shvatanju lojalnosti – stvaraju takođe idealnu klimu za režimski rad. Ako predsednik srdačno prima Brežnjeva, ako predsednik posećuje Gjereka u Varšavi – onda se demonstriranjem kritičkog stava prema „popuštanju zategnutosti“ može zameriti za izazivanje antilojalnosti. A od pripadnosti vašingtonskom BBWR-u⁴⁸ zavise (prema mišljenju poljskih došljaka) položaji, penzije i funkcije.

Primeri, primeri! – Povikaće na tom mestu Čitalac. Kasnije ću predstaviti klasične primere. Na svečanosti potpisivanja ugovora između NRP i SAD u Državnom sekretarijatu u

---

48 BBWR – Nepartijski blok saradnje s vladom.

Vašingtonu – učestvovala su dva visoka predstavnika Kongresa Polonije. Svojim prisustvom ovi poljski dostojanstvenici afirmisali su legalnost varšavskog režima prema lojalnom načelu da, pošto američka vlada smatra varšavski režim legalnom poljskom vladom – nema razloga da američki Poljaci misle drugačije.

U Vašingtonu, pod patronatom Kongresa američke Polonije, održane su svečanosti u vezi s petstogodišnjicom Kopernikovog rođenja. Na svečanosti su učestvovala sve poljske organizacije, ne isključujući ni SPK.⁴⁹ Ali, pored Udruženja poljskih boraca, u manifestaciji su učestvovala i režimska predstavništva LOT⁵⁰ i Cepelia.⁵¹ I to nije sve – glavni zgoditak na robnoj lutriji bila je besplatna karta režimskih avionskih linija na liniji Vašington–Varšava.

A naivna emigrantska londonska štampa uporno objavljuje da je Niksonova doktrina „popuštanja zategnutosti“ iluzija.

Naš odnos prema tzv. Zapadu je čudan. Prema Englezima ili Francuzima odnosimo se s blagim omalovažavanjem, a na stranicama emigrantske štampe puno je članaka koji pišu o padu i dekadenciji evropskog zapada. Čak publicisti, koji su nekada bili povezani sa socijalizmom – u aktivnosti britanskih Saveza sindikata ne mogu da vide ništa više osim „mahinacija komunista“.

Međutim, stoprocentnu podršku Poljaka u inostranstvu uživa predsednik Nikson, koji se od vođa zapadnog sveta najviše približava opštepolskom idealu antiliberalnog, desničarskog „izbavitelja“.

---

49 SPK – Udruženje poljskih boraca.

50 LOT – Poljska avio-kompanija.

51 Cepelija – CPLiA- Centrala Przemysłu Ludowego i Artystycznego – Glavna uprava narodne radinosti i umetničkih zanata.

Britanski premijer Edvard Hit – mada konzervativac – previše je liberalan, previše progresivan, previše „socijalistički“ – i kao pravi demokrata, ni po čemu ne podseća na znamenitog državnika „jake ruke“ iz poljske legende.

Nažalost – kako je patetično konstatovao jedan od čelnih publicista londonskog *Poljskog dnevnika* – liberali afere Votergejt zadali su Niksonu udarac u leđa.

Skandal Votergejt je mešavina intriga, priznanja i kontrapriznanja. Ipak, jedno je sigurno: vinovnici Votergejta bili su republikanci. Kako su republikanci mogli da sami sebi zadaju udarac u leđa – ostaje tajna londonskog *Poljskog dnevnika* (*Dziennik Polski*).

Naravno, BBWR nikada nije organizovao „čuda nad urnom“ i, navodno, republikanska partija kao kapitalistička i dešničarska – po definiciji je besprekorna. Za sve su krivi liberali koji su osamdesetoprocentni kriptokomunisti.

Ali, u ovom posebnom slučaju nije mi stalo do političkih pogleda starijeg pokolenja u emigraciji. Stalo mi je do tog kompleksa „gospodareve milosti“, koji često parališe političku akciju emigracije.

Živimo u eposi masovnih štrajkova, masovnih marševa, masovnih protesta. Sledeće pitanje treba objasniti potpuno i u celosti. U emigraciji vlada uverenje da se protestima ništa ne može postići. To je delimično istina. Protesti Jevreja u vezi s „emigrantskim porezom“ dali su delimični rezultat, ali to je nesumnjivo pre izuzetak nego pravilo. Međutim, nepostojanje protesta – čak takvog koji je unapred osuđen na neuspeh – međunarodno mišljenje tumači kao rezignirani pristanak na *status quo*.

Početak jula ove godine, za vreme konferencije ministara inostranih poslova – na ulicama Helsinkija protestovali su Litvanci, Letonci i Estonci, pretežno s američkim pasošima.

Korespondent *The Guardian*-a primetio je da Poljaci nisu protestovali.

Moramo da razumemo i upamtimo da je neprotestovanje takođe politički čin negativnog značenja.

Da su Poljaci u sekretarijatu Konferencije u Helsinkiju predali protest u četiri velika sanduka, koji bi imao potpise pola miliona Poljaka koji žive u inostranstvu – takav snažan gest ne bi postigao ništa u okviru današnje prakse; ali, postao bi svet-ska i novinska politička senzacija. Moramo takođe da upamtimo da ono čega nema na televizijskom ekranu i na stranicama dnevnika – ne postoji.

Ovakav protset podsetio bi trideset tri ministra i države koje oni predstavljaju da Poljaci u inostranstvu ozbiljno shvataju reči: „još nije propala dok mi živimo“.⁵²

Ali, ko treba da organizuje proteste i političke akcije? Svakako, ne oni koji se grčevito drže niksonovske milosti, tj. članovi vašingtonskog i njujorškog Vanpartijskog bloka saradnje s Vladom Amerike.

Nisu krivi Amerikanci što se njihova zemlja nalazi na drugoj polulopti i što se interesi Poljaka ne poklapaju uvek s interesima Sjedinjenih Država. Međutim, velika je greška misliti da se mogu pridobiti Amerikanci koji podržavaju njihovu politiku, čak i onda kad je protivna poljskoj slobodarskoj politici.

Sjedinjene Države mogu da „popuštaju“ odnose sa Sovjetima, jer su najvažnija supervelesila sveta. Međutim, politička emigracija, tražeći „popuštanje“ ili saradnju s komunističkim režimima – prekršila bi nepisani ugovor, sklopljen između nas i država koje nam pružaju gostoprimstvo. Englezi su priznali pravo stalnog boravka onim vojnicima iz Drugog korpusa koji su odbili da priznaju komunistički režim u Poljskoj. Stvar je

---

52 „Još nije propala dok mi živimo“ – reči iz poljske himne.

postavljena jasno i bez nedorečenosti. To je važna tačka, jer se tiče toga da nas Britanska vlada priznaje za političku emigraciju. Dobro mi je poznato da Britanska vlada očekuje od svakoga od nas antikomunistički stav, jer nam je kao antikomunistima dodelila pravo boravka i priznala nas za političku emigraciju.

Britanska vlada može u nekom trenutku da vodi ovakvu ili onakvu politiku. Ali, to ni u čemu ne menja karakter poljske emigracije. Čak u periodu najvećeg „popuštanja“ – ako bismo počeli da saradjujemo s režimskim institucijama, ako bismo organizovali proslave i akademiju pod parolom Emigracija-Cepelija – Englezi bi nam veoma brzo rekli da smo jednostrano prekinuli sporazum, koji nam je garantovao pravo boravka na tim Ostrvima. I bili bi sto posto u pravu. Poljak koji priznaje vladu PNR i kumuje s režimskim ekspoziturama u inostranstvu – nema pravo na status političkog emigranta i, u vezi s tim statusom, pravo stalnog boravka u Engleskoj. Isto se odnosi i na emigrante koji su primili strano državljanstvo. Emigrant *de facto* nikada ne prestaje da bude emigrant jer – nasuprot državljanstvu na osnovu rođenja – državljanstvo stečeno naturalizacijom može da bude sudski poništeno, a eksnaturalizovani građanin osuđen na deportaciju.

Sve ovo pišem da bih izveo iz zablude one Poljake – britanske, kanadske ili američke državljanke – koji zamišljaju da je njihov „zadatak“ aktivna saradnja u politici popuštanja međunarodne „zategnutosti“ koju su inicirali Nikson i Brežnjev.

Svaki Poljak, bez obzira na to da li je primio ili nije primio strano državljanstvo, predstavlja potencijalni *security risk* – jer Poljska nije članica NATO-a već članica Varšavskog pakta. Nama, starim vojnicima može to izgledati tragikomično – ipak, činjenica je da između zapadnog Nemca i Poljaka, koji stanuju u Londonu ili Njujorku, postoji suštinska razlika. Nemač je danas stranac *of allied nationality* (savezničke nacionalnosti)

kao što smo mi bili u periodu Drugog svetskog rata. Međutim, Poljak danas nije of allied nationality – jer Poljska potencijalno pripada neprijateljskoj grupaciji država.

Poljaci o tome ne razmišljaju, ali britanske i američke vlasti – a naročito vladini departmani odgovorni za sigurnost – nikada te činjenice ne gube iz vida. Zato je čak mladim Poljcima, rođenim u Engleskoj, često teško da dobiju položaj koji zahteva visok stepen *security clearance*.

Konačno, treba konstatovati šta se događa. Svaki Poljak može da se vrati u zemlju i primi državljanstvo PNR. Međutim, emigranti sa stranim pasošima ili bez njih, koji traže direktne kontakte s režimskim predstavništvima, ako zamišljaju da sprovode u delo politiku „popuštanja“ i zato mogu da računaju na poverenje i podršku vlada zemalja u kojima su nastanjeni – prave grešku. Za vreme rata ili ozbiljne krize ovi ljudi naći će se prvi na spisku onih stranaca ili državljana stranog porekla koje kao *enemy aliens* treba izolovati i kontrolisati.

Za vreme rata radio sam u Africi u jednom od predstavništava ondašnjeg Britanskog ministarstva za informacije i imao sam mogućnost da posmatram te stvari izbliza. Svi članci iz štampe Drugog korpusa bili su prevedeni na engleski jezik. Imam razloga da pretpostavim da se to događa i danas. Emigracije iza gvozdene zavese su suviše brojne i politički suviše „senzitivne“ – da bi bilo moguće da se ne interesujemo za njih.

Još jednom ponavljam, svaki Poljak u Engleskoj ili u Kanadi je potencijalni *security risk*. Poljak koji održava odnose s režimskim institucijama, putuje u Varšavu, gde je njegove kontakte teško proveriti – očigledno je još veći *security risk*, jer, mada se zna kakav je otputovao, nikad se ne zna kakav će se vratiti.

Ljudima koji su preživeli Drugi svetski rat u aktivnoj službi nelagodno je o tome da pišu, jer to je abeceda ponaša-

nja prema potencijalnom neprijatelju. Posvetio sam tom pitanju mnogo mesta, jer mi se čini da Poljaci srednje i mlade generacije, koji nisu aktivno učestvovali u ratu – omalovažavaju prethodno citirani „abecednik“ i ne sećaju se da popuštanje ili nepopuštanje napetosti u vladinim kancelarijama Londona, Pariza ili Vašingtona od starne „potencijalno neprijateljske velesile“ (*potential enemy power*) podrazumeva uvek i bez izuzetka Sovjete i njihove saveznike. Zato „abecednik“ potpuno obavezuje, i onima koji to ne upamte može da se dogodi to neprijatno iznenađenje.

*

Pre rata nikada nisam mislio da stanujem u Istočnoj Evropi. Vavel, Marijaska crkva s oltarom Vita Stvoža,⁵³ a pre svega krakovski trg – sve je to imalo toliko zajedničkog s Istokom koliko stari Nimberg. Kad sam putovao u Beč, Pariz ili Berlin – nisam ni mislio niti govorio da idem na zapad. Putovao sam obično u inostranstvo.

Kad bi pre rata neko ubrojao Drezden u istočnoevropske gradove – takva geografska klasifikacija primljena bi bila eksplozijom smeha.

Istok je uvek bila Rusija. Tamo gde je dopirala ruska ili sovjetska vladavina počinjao je Istok.

Pri kraju Drugog svetskog rata počeli smo da govorimo i pišemo o „izdaji Zapada“. Poljska je proizvoljno uključena u Istok – što nam je izgledalo ne samo katastrofalno već i apsurdno, kao kad bi neko na osnovu ovakvog ili onakvog traktata Krakov uključio u Kanadu.

---

53 Vit Stvož (1448–1513), nemački vajar, slikar, jedan od najvećih umetnika kasne gotike. Njegovo najznačajnije delo je oltar u katedralnoj Crkvi Svete Marije u Krakovu. Osim u Krakovu, radio je i u Nirnbegu.

Kad bi neko iz predratnog Krakova odlazio na Polesje – a bilo je i takvih ekscentrika – niko nije govorio da ti odvažni Krakovljani putuju na istok. Govorilo se da putuju na pograničje.

Kad sam se posle višenedelnog boravka u inostranstvu vraćao u Krakov – nikada nisam imao utisak da sam iz jednog dela Evrope stigao u inostranstvo, u drugi, posebni deo Evrope. U Beču se govorio nemački – ali ko u Krakovu nije govorio nemački? U Beču je bilo malo drugačije, ali nije bilo strano.

Nikada nisam stanovao u Varšavi. Dolazio sam u prestonicu na nekoliko dana, a ponekad samo na petnaestak sati.

Varšava je ostavljala na mene utisak pograničnog grada. Ne Lavoy, koji je bio „austrijski“, kako je Gospod Bog zapovedio – već Varšava. U prestionici se osećala i bila prisutna bliskost Istoka.

Zapad nas je izdao septembra 1939. godine. Jalta je bila posledica te izdaje. U Drugom svetskom ratu mogli smo da pobedimo u periodu 1939–1940. godine, tako, i da su Nemci poubijani bez učešća Rusije – do Jalte sigurno ne bi došlo.

Pouku koju možemo da izvučemo, i iz septembra 1939. godine i iz Jalte – treba predstaviti na sledeći način. Dalekim saveznicima na Zapadu ne mogu se zameniti sporazumi s našim susedima na Istoku. Izjednačavanje odnosa s Ukrajinčima, s Belorusima, s Litvancima i u daljoj perspektivi s neimperijalističkom Rusijom – predstavlja osnovni uslov za vraćanje i učvršćivanje nezavisnosti Poljske. Prijateljstvo sa zapadnim velesilama – mada dragoceno i potrebno – neće zameniti istočni program.

Kad imate lažne snove – „ginete zbog izdaje snova“, da upotrebim reči Slovackog. Zapadni emigrantski mit pretpostavlja da će se Vašington jednom probuditi i Sjedinjene Države zajedno s ujedinjenom Zapadnom Evropom – na neki način odgurnuti Rusiju. Kao u svakom mitu, tako i u ovom, pojedinosti

su nevažne – bitno je samo završno ostvarenje. Porazom Rusije biće izbrisane nepravde septembra i Jalte. Nezavisna Poljska s Vilnjusom i Lavovom ući će u povećanu, ujedinjenu EEZ (Evropsku ekonomsku zajednicu) – a na našim istočnim granicama stajaće na straži poljske divizije, opremljene američkim oružjem. Tako će se ostvariti emigrantski mit: Poljska će se vratiti na Zapad.

Ovaj lažni mit dovodi do toga da Sjedinjene Države i zapadne velesile smatramo saveznicima – odatle potiče kompleks „gospodareve milosti“, razmatran u prvom delu ovoga članka.

Međutim, ne sećamo se da bi eventualni raspad sovjetske imperije ne samo stvorio konjukturu za Poljsku i narode koje Rusija ugnjetava, već bi rešio i problem Nemačke. Na evropskom kontinentu naglo će se pojaviti nova supervelesila: ujedinjena Nemačka.

Ako ostanemo verni emigrantskom mitu – naći ćemo se u trenutku iznuđene konjunkturu između prema nama neprijateljski raspoloženih naroda istočne Evrope i revanšističke supersile Nemačke. U takvoj situaciji na zapadu nećemo naći podršku za svoja potraživanja Lavova i Viljnusa; međutim, Nemačka, saveznik zapadnih velesila, naći će podršku za svoja potraživanja poljskih zapadnih oblasti.

Ne možemo smerati ka klasičnoj situaciji podele – to znači, ne možemo biti na krv i nož kako s istokom tako ni sa zapadom koji reprezentuju Nemci.

Moramo da izaberemo između Istoka i Zapada – pri čemu izbor u oba slučaja znači s naše strane znatne ustupke. Još jednom ističem da će nova situacija, koja će omogućiti Poljskoj vraćanje nezavisnosti – automatski omogućiti Nemačima ujedinjenje obe nemačke države.

Ako ne sredimo odnose s Ukrajinacima, ako budemo isticali revandikacione zahteve prema Lavovu – Ukrajinci će tražiti podršku Nemačke. Moramo posredno razoružati potencijalnu pronemačku orijentaciju Ukrajinaca. Ako bi trebalo da nastane pod pokroviteljstvom Nemačke – nezavisna Ukrajina ne bi predstavljala poboljšanje već pogoršanje položaja Poljske. Na taj način, ukrajinski problem u poljskoj perspektivi postaje kako istočni tako i zapadni program naše politike.

Ne možemo operisati ukrajinskim problemom kao instrumentom ucenjivanja Rusije. Ne možemo – u datoj situaciji – pretiti Rusima da ćemo se, ako se oni s nama ne sporazumeju, mi sporazumeti s Ukrajinacima protiv njih. Jer, ta vrsta ucenjivanja pretpostavlja spremnost s naše strane da napustimo ukrajinski problem po cenu dobijanja sporazuma s Rusijom.

Što se tiče Nemačke – konstatujući da priznajemo sadašnju istočnu granicu Poljske kao konačnu – činimo ukrajinsku pronemačku orijentaciju neosnovanom.

Samo ovako formulisana poljsko-ukrajinska politika može da osigura blagonakloni stav buduće nezavisne Ukrajine prema Poljskoj.

Ovaj članak, kao što naslov pokazuje – posvećen je poljskoj zapadnoj politici u njenim osnovnim pretpostavkama. Usled geografskog položaja naš zapadni program zavisi od istočnog programa.

Cilj ovih razmatranja je da upozna Čitaoca s činjenicom da istorijska konjunktura, koju čekamo, ni po čemu neće podsećati na situaciju iz 1918. godine – mada i ovoga puta njena osnovna komponenta mora biti pad ruske imperije u njenom sadašnjem stanju.

Uzged ću dodati da delim pogled *The Economist* da će Rusi, u relativno bliskoj budućnosti, morati da se odluče na

preventivni rat protiv Kine ili da od tog rata jednom zauvek odustanu. U okviru dekade Kina će posedovati nuklearni potencijal sposoban za osvetu, koji ne može da se uništi jednim preventivnim napadom. Za nekoliko godina – kad Kina stekne sposobnost za osvetu – rat ne bi mogao više da bude preventivnog karaktera već bi od početka bio rusko-kineski atomski rat. Drugim rečima, ako Rusi žele da sačuvaju svoje gradove od aveti Hirošime, a istovremeno „deatomizuju“ Kinu – moraju da započnu preventivni rat u toku najbližih godina.

Detaljnom analizom gornje teme pozabaviću se u jednom od svojih „kineskih“ članaka. Ovde je dovoljno konstatovati da „velika stabilizacija“ o kojoj govore gospoda Brežnjev i Nikson – kad je reč o Rusiji – veoma brzo može da se završi. Predsednik SAD-a može da zadrži balans između Pekinga i Moskve – može da razgovara i trguje, kako sa Sovjetima tako i s Kinezima. Brežnjev nema takve mogućnosti, a, samim tim, nema mogućnosti da stabilizuje situaciju Sovjeta. Politika ne podnosi nestabilizovane situacije i zato „nestabilnost“ uvek predstavlja prolog za tzv. velike događaje.

*

Englezi, Francuzi, Amerikanci srdačno bi pozdravili demokratsku vladu u Varšavi. To ne znači da možemo da računamo na bilo kakvu pomoć Zapada. Francuzi i Englezi sasvim sigurno ne žele ujedinjenje Nemačke. Ali, za zapadne velesile problem Nemačke je nešto drugo nego za nas. Nemačka, čak i ujedinjena, neće isticati teritorijalne pretenzije prema Francuskoj.

Na Zapadu imamo prijatelje i simpatizere, koji često pogrešno vide poljsko pitanje – ne usled loših namera već zbog nedostatka boljeg razumevanja. Mnogi od nas doprinose ovom

pogrešnom razumevanju, jer se bojimo da bi posumnjali u naš nedostatak realizma.

Poslužimo se sledećim primerom. Svako lečenje je minimalni program s maksimalnim ciljem. Ako bolesniku od tifusa lekar uspe makar minimalno da spusti temperaturu, to je ozbiljan uspeh. Pa ipak, cilj procesa lečenja nije minimalno poboljšanje već potpuni povratak zdravlja pacijenta.

Slično, pozdravljajamo sa zadovoljstvom svako, makar minimalno poboljšanje situacije u Zemlji. Ne treba da zaboravljamo i ne treba da dozvolimo drugima da zaborave da nismo odustali od maksimalnog cilja – kakav je potpuno vraćanje nezavisnosti.

Nema u tome ničeg romantičnog, tim pre što nema u tome ničeg sramotnog. Englezi očuvanje nezavisnosti za Veliku Britaniju smatraju osnovnim i očiglednim realizmom i bili bi začuđeni kad bi neko posumnjao u njihov romantizam. Pristupajući EEZ (Evropskoj ekonomskoj zajednici), Engleska je odustala od dela svog suvereniteta. Ali suverenitet je neophodan, makar da bi se moglo delimično odustati od njega. Odustajanjem od dela suvereniteta, Engleska je dobila institucionalni uticaj, to znači, deo suvereniteta u Evropskoj komisiji. Konačno, Velika Britanija nije odustala ni od čega već je promenila deo suverenih ovlašćenja jedne u delimični suverenitet druge vrste.

Međutim, Poljska i druge satelitske zemlje izgubile su ne deo već celinu svoga suvereniteta, ne dobijajući ništa u zamenu za to.

Podsećajući neprestano Zapad da nismo odustali od svojih maksimalnih ciljeva – ne činimo ništa suprotno osnovnim načelima zapadne civilizacije, mada možemo činiti nasuprot tekućoj politici Zapada, diktiranoj zahtevima trenutka. U praksi, uvek je važna tekuća politika, jer se u okvirima tekuće

politike dobijaju ili gube izbori. Vraćanje nezavisnosti satelitskim zemljama dalek je i nemerljiv predlog u kategorijama političkih planiranja. Zato Zapad nikada neće izložiti neuspehu svoju tekuću politiku stavljanjem u prvi plan postulata čija bi realizacija bila blagonaklono pozdravljena, pod uslovom da se izvrši bez napora i rizika od strane Zapada.

Ako se moja predviđanja pokažu ispravnim – sovjetska imperija je, u svakom slučaju, osuđena na propast. Ako bi se prihvatila fantastična pretpostavka da Sovjeti apsorbuju celu Nemačku i pripoje satelitske države – Kremlj bi takvom politikom samo uvećao svoj nacionalni problem, redukujući imperijalni narod, to znači Ruse, na status manjine u sopstvenoj moćnoj državi. Isključujući rat s Kinom – ko zna ne bi li to bio najkraći put koji vodi u propast sovjetsku imperiju. I zato Rusi to neće učiniti. Boje se poljskih uticaja, poljske kulture, poljskog katoličko-rimskog nacionalizma – preimenovanje trideset tri miliona Poljaka u prave sovjetske građane bilo bi ludost. Rusi to neće učiniti, jer sovjetski političari prave greške, ali ne čine ludosti.

Moja namera bila je da napišem članak posvećen poljskoj *Westpolitik*. Ali, u suštini, u našoj situaciji nije moguće izdvojiti zapadni program. Naš zapadni program biće uspešan samo onda kad naš istočni program bude uspešan. Samo onda kad posle ponovnog sticanja nezavisnosti uspemo da sredimo svoje odnose s istočnim susedima – kad uspemo da se odupremo pritisku ujedinjene Nemačke. Francuska i Engleska ne žele nemačku velesilu u centru Evrope – ali Pariz i London će podržati Poljsku, pod uslovom da Poljska s uređenom istočnom granicom bude predstavljala kartu na koju je vredno zaigrati.

Poljskoj koja nastoji da Ukrajincima uzme Lavov na istoku i nastoji da brani Vroclav na zapadu – niko neće ponuditi pomoć ili podršku. Zapad bi u takvoj situaciji bio samo – u ime reda i mira – notar, spreman da legalizuje još jedan naš poraz.

Zofija Herc, Ježi Gjedrojc i Gustav Herling-Grudinjski u dvorištu.
Mezon-Lafit, 1987. Fot. Bohdan Pačovski. Fotografija je objavljena uz saglasnost
Mikolaja Novaka-Rogozinjskog.

Julius Mjeroševski

Ruski „kompleks Poljaka“ i teritorija ULB⁵⁴

Bojimo se Rusa. Ne bojimo se Rusa na bojnopolju, jer relativno nedavno odneli smo ozbiljnu pobjedu nad njima. Još su živi među nama ljudi koji su učestvovali u bici kraj Varšave 1920. godine.

Bojimo se ruskog imperijalizma – ruskih političkih planova. Zašto Rusi više vole da imaju satelitske države – kao što su Poljska, Čehoslovačka ili Mađarska – umesto prijateljske, relativno neutralne susede? U okviru sadašnje situacije nema logičnog odgovora na prethodno pitanje. Kad bi zapadna Nemačka imala danas snažnu armiju, atomsko oružje i izražavala osvetničku ideju – tada bi uloga satelitskih država kao odbrambenog bedema Rusije bila razumljiva. Ali – kao što nam je poznato – savremena Nemačka nema ničeg zajedničkog s militarizmom. U mojoj nemačkoj knjizi, koja se pojavila pre deset godina – reskirao sam da iznesem pogled da se nemački tenkovi nikada više neće pojaviti u predgrađima Moskve. U istoriji se ponavljaju neki sporazumi i situacione sheme. Ali, u većini slučajeva istorija je katalog istih premijera. Istorija je fascinantna, jer „to isto“ nikada nije „to isto“ i

---

54 ULB – teritorija koja obuhvata Ukrajinu, Litvaniju i Belorusiju.

skoro identične situacije u novim izdanjima proizvode različite rezultate.

Pa ipak, istorijska uslovljenost dovodi do toga da preveliki značaj pridajemo tzv. imponderabilijama, a isuviše mali značaj promenama. Naročito stariji ljudi – kao ovaj koji piše te reči – skloni su da ponavljaju da se u suštini ništa nije promenilo. Rusija je imperijalistička, jer uvek je bila imperijalistička. Instinkt imponderabilija sugerise nam da se ni Nemci u stvari nisu promenili i, kad naiđe povoljna konjunktura, naoružaće se do zuba i posegnuti po naše zapadne zemlje.

Politika je u svojih sedamdeset, a možda čak osamdeset procenata diskusija na temu istorije. Niko od nas ne zna tačno o čemu za vreme tajnih savetovanja govore članovi politbiroa u Kremlju. Niko od nas ne zna šta u sebi misli i šta planira Brežnjev. Iz istorije, ipak, znamo šta su mislili i planirali njegovi prethodnici tokom poslednjih dvesta godina. Zato zaključujemo da Brežnjev misli slično kao njegovi prethodnici, jer „u suštini, ništa se ne menja“.

Svakako, istorijska uslovljenost u datoj situaciji može postati javna suprotnost stvarnosti – ali uglavnom istorija poseduje veću sugestivnu snagu od savremenosti. Istorija nadmašuje sadašnjost, kao što otac nadmašuje svog maloletnog sina.

Gledamo Rusiju opterećeni istorijskim balastom. Ali, da li su Rusi, gledajući Poljake, takođe opterećeni istorijskim balastom?

Edgar Snou u svojoj knjizi, pod naslovom, *Journey to the Beginning*, navodi duži razgovor u četiri oka s Maksimom Litvinovim⁵⁵ u Moskvi. Razgovor je vođen bez svedoka 6. oktobra 1944. godine.

---

55 Maksim Maksimovič Litvinov (1876–1951), političar, rođen kao Enoh Majer, diplomata SSSR-a, jevrejskog porekla, učesnik revolucionarnog pokreta. Rođen je u Bjalistoku, umro u Moskvi.

Možda vredi podsetiti da je Litvinov bio oženjen Engleskinjom, poznao je dobro Zapad i tečno govorio engleski. U to vreme njegova karijera bližila se kraju, bio je potpuno svestan toga.

Kad ga je Snou pitao za Poljsku – Litvinov je odgovorio da Rusi ni u kom slučaju ne mogu pristati na povratak „bekovske“ grupe (tako je Litvinov definisao poljsku vladu u Londonu). Interesantno je da Litvinov nije stavljao nikakve zamerke ideološke prirode. Nije govorio o poljskim reakcionarima, kapitalistima ili zemljoposjednicima. Međutim, rekao je da poljska vlada u Londonu – posebno Sosnkovski⁵⁶ – predstavlja koncepciju poljskog istorijskog imperijalizma i teži restauraciji poljske imperije iz XVI i XVII veka. Prema mišljenju Litvinova, Bek⁵⁷ je bio spreman da se ujedini u savez s Nemačkom da bi postigao ovaj cilj, a londonski Poljaci s istim ciljem bili su spremni da se povežu s Amerikancima.

Bili smo na ivici bioloških snaga, iznureni hitlerovskom okupacijom i ilegalnom borbom – sanjali smo o parčetu poljskog krova nad glavom, ne o imperiji. Ali, za Litvinova bili smo potencijalni rival.

Čitajući izveštaj Edgara Snoua bio sam začuđen – jer, izgledalo mi je tragikomično da nas iskusni političar 1944. godine sumnjiči za imperijalizam. To je isto kao kad bi neko prosjaka koji umire od gladi sasvim ozbiljno upozoravao na opasnost od preteranog jela i pića.

A ipak... Kad sam ponovo pročitao Litvinovljeve izjave, došao sam do zaključka da u njima nema ničeg komičnog. Li-

---

56 Kazimjež Sosnkovski (1885–1969), bio je komandant ZWZ (Savez oružane borbe, 1940–42), naslednik predsednika RP (Državnog saveta).

57 Juzef Bek (1894–1944), političar, pukovnik, saradnik J. Pilsudskog; jedan od organizatora majskog prevrata 1926; od 1932. do 1939. bio je ministar inostranih poslova; godine 1939. odbacio je nemačka potraživanja Gdanjska i Pomeranije; na početku rata, zajedno s vladom otišao je u Rumuniju; interniran je.

tvinov je gledao na Poljsku kao što Poljaci gledaju na Rusiju – iz pozicije istorijske uslovljenosti.

Za Ruse je poljski imperijalizam bio večno živi istorijski tok. Ne treba sezati do previše dalekih vremena da bi se pro našli svedoci poljskog prisustva u Kijevu.

Kad je Mikolajčik⁵⁸ rekao Staljinu da Lavov nikada nije bio deo ruske imperije, Staljin je odgovorio: „Lavov nije pripadao Rusiji – ali Varšava je pripadala“. Odmah potom je dodao: „Sećamo se da su Poljaci bili nekada u Moskvi“.

Mnogi od nas smatraju da su se Poljaci izlečili od imperijalizma. Rusi su, ipak, drugačijeg mišljenja. Istorijsko uslovljavanje sugeriše im strah da bi Poljaci, kad bi ponovo stekli nezavisnost – kročili na imperijalni put, s kojim su se uvek identifikovali.

Da li je ta imperijalna struja u nama zaista zamrla – ili je istorijski ruski „poljski kompleks“ neosnovan?

Ne smatram tako. Mnogi savremeni Poljaci sanjaju ne samo o poljskom Lavovu i Viljnusu nego čak o poljskom Minjsku i Kijevu. Mnogi smatraju idealom nezavisnu Poljsku federalizovanu s Litvanijom, Ukrajinom i Belorusijom. Drugim rečima, alternativa ruskog imperijalizma može biti samo poljski imperijalizam. I uvek je tako bilo.

U takvoj okolnosti vredi možda proanalizirati izvestan tipični emigracijski fenomen. Posle objavljivanja mog članka „Polska *Ostpolitik*“ na stranicama *Kulture* – dobio sam mnoštvo pisama od Poljaka iz mnogih zemalja, koji su izražavali punu podršku za program izložen u citiranom članku. Bilo je i pisama od ljudi od pera. Nekoliko njih zapazilo je da su se već odavno pomirili s mišlju o gubitku Lavova i Viljnusa, mada o tome ne pišu, da ne bi nervirali javno mnjenje.

---

58 Stanislav Mikolajčik (1901–1967) – narodni aktivista i političar; od 1943. do 1944. premijer.

Došli smo do paradoksalne situacije. Pogledi emigracije evoluiraju i menjaju se – međutim, pogledi establišmenta i štampe kojom ona rukovodi nisu promenjeni već trideset godina. I ne samo to, imam dokaze da čak neki ljudi koji pripadaju emigrantskom establišmentu dele naše poglede po pitanju Lavova i Viljnusa, ali nikada ne bi to otvoreno rekli da se ne bi zamerili javnom mnjenju. Čijem mnjenju?

Postoje dve grupe ljudi koji odbacuju svaku argumentaciju i diskusiju o tom pitanju. Prvoj grupi pripadaju, pre svega, ljudi koji potiču iz Istočne Malopoljske ili iz Viljnuskog kraja. Ovim Poljacima, privrženost zemlji – mada ne rodnoj – sprečava prihvatanje racionalnih argumenata.

Drugoj pripadaju oni koji, da bi održali titulu legalizma, redukuju ideju za nezavisnost do apsurdne koncepcije restauracije Druge Žečpospolite. Ne postoji druga Poljska, samo Poljska koja se oslanja na preseptembrski Ustav, s predsednikom, sejmom i senatom. Samo preporođena i nezavisna Druge Žečpospolita mogla bi da se odlukama sejma, koje ratifikuje predsednik, odrekne Viljnusa ili Lavova.

Mana ove koncepcije jeste činjenica da, ako se može prihvatiti kao očigledna istina da će, ako ne mi, sledeća pokolenja dočekati nezavisnost Poljske – onda takođe treba prihvatiti kao aksiom da preseptembarski ustav neće obavezivati na teritoriji Poljske ni jedan dan. Oslobođeni narod izabraće sejm, on će doneti nov ustav, koji odgovara novim političkim, socijalnim i privrednim uslovima. Značajna većina društva, kako u Zemlji tako i u emigraciji, nema u to nikakve sumnje.

Konačno, mada niko ne veruje u priključenje Lavova i Viljnusa Poljskoj – ovaj mit se zvanično podržava iz legalističkih razloga. Osim toga, vlada opšte uverenje da emigrantska vlada, zasnovana na legalizmu, ne može da vodi nikakvu realnu politiku, svejedno je da li priznaje Lavov i Viljnus ili Minjsk i Kijev.

Ali, u stvarnosti to nije svejedno. U emigraciji ne možemo da izvršimo nikakve teritorijalne promene, ali možemo i moramo da odredimo izvesna načela. Na Zapadu nastaje nova ruska emigracija. S tim ljudima treba da uspostavimo dijalog i tražimo sporazum. Prvo pitanje u ovom dijalogu mora da se odnosi na nacionalne stvari.

Novi ruski emigranti su antisovjetski orijentisani. Znamo, ipak, da su ruski imperijalisti bivali ljudi najudaljeniji od komunizma, a čak i socijalizma. Zato kriterijum političkog stava svakog novog ruskog emigranta mora biti njegov odnos prema nacionalnom pitanju.

Naravno, isti kriterijum moramo da primenjujemo na sebe same. Ne možemo stajati na stanovištu da je svaki velikoruski program imperijalizam – dok poljski istočni program nije nikakav imperijalizam već samo plemenita jagjelonska ideja. Drugim rečima, možemo da tražimo od Rusa odricanje od imperijalizma, pod uslovom da se mi sami jednom i zauvek odrekemo našeg tradicionalno-istorijskog imperijalizma u svim njegovim formama i vidovima.

Jagjelonska ideja samo za nas nema ništa zajedničko s imperijalizmom. Ipak, za Litvance, Ukrajince i Beloruse predstavlja najčistiji oblik poljskog tradicionalnog imperijalizma. Žečpospolita dva naroda završila se potpunom polonizacijom litvanske šljahte i najvatrenijim priznanjem ljubavi prema Litvaniji („Litvo, otadžbino moja! Ti si kao zdravlje“)⁵⁹, napisanim na poljskom jeziku. Poljak ne može čak ni da zamisli sličnu situaciju. Može li se zamisliti Slovacki koji piše isključivo na ruskom? Rusi su nastojali da nas rusifikuju, ali nisu uspeli da nam oduzmu nijednog pesnika ili pisca. Naprotiv, rusifikatorski

---

59 Ovim rečima počinje najpoznatije delo poljske književnosti, *Pan Tadija*, koje je napisao Adam Mickjevič u Parizu 1834. godine. Vrednost prema otadžbini najbolje se oseća posle njenog gubitka.

pritisak izazvao je u XIX veku neobičan procvat poljske književnosti i jezika.

Prijatno je reći sebi da je poljska kultura atraktivna – mnogima znatno atraktivnija od ruske kulture. Ali, ta ista činjenica, ocenjivana iz litvanske ili ukrajinske perspektive, znači da su Poljaci opasniji asimilatori od Rusa. Potrebna je samo odgovarajuća konjunktura da bi Poljaci mogli potpuno da rašire svoja asimilatorska krila.

Rusi u svojoj perfidnoj nacionalističkoj politici dobijaju adut atraktivnosti poljske kulture. U Viljnusu svakodnevno izlazi list na poljskom jeziku, dolaze pozorišta iz NRP – i tako dalje, i tome slično. Cilj ove operacije nisu Poljaci, nastanjeni u Litvaniji i željni maternjeg jezika. Cilj ove operacije jesu Litvanci i isključivo Litvanci. S ruske tačke gledišta uticaji poljske kulture – čak u izdanju PNR-a – koče proces stvaranja čisto litvanskog nacionalizma i izvorno litvanske kulture. Naravno, sve što koči proces kristalizacije litvanske nacionalne posebnosti – rado je viđeno u Moskvi.

U Istočnoj Evropi – ako u ovim oblastima treba jednom da se stabilizuje ne samo mir već i sloboda – nema mesta ni za kakav imperijalizam: ni ruski, ni poljski. Ne možemo vikati da su Rusi dužni da predaju Ukrajincima Kijev i istovremeno objavljivati da Lavov mora da se vrati Poljskoj. To je to „dvostruko knjigovodstvo“, koje nam je u prošlosti onemogućavalo prelamanje istorijske barijere nepoverenja između Poljske i Rusije. Rusi su sumnjali da smo antiimperijalisti, ali samo prema Rusiji – to znači, da ruski imperijalizam želimo da zamenimo poljskim imperijalizmom.

Ako, radi uprošćavanja, teritoriju koja obuhvata Ukrajinu, Litvaniju i Belorusiju definišemo slovima ULB, onda treba da konstatujemo da je u prošlosti – a ponekad i danas – teritorija ULB bila nešto više od „jabuke razdora“ između Poljske

i Rusije. Teritorija ULB determinisala je formu poljsko-ruskih odnosa, osuđujući nas ili na imperijalizam ili na satelitstvo.

Ludost je pretpostavljati da priznavanjem problema ULB za unutardržavano rusko pitanje – Poljska može da ispravi svoje odnose s Rusijom. Rivalizacija između Poljske i Rusije na ovim prostorima uvek je imala za cilj učvršćivanje nadmoćnosti, a ne dobrosusedskih poljsko-ruskih odnosa.

S ruske tačke gledišta, pripajanje oblasti ULB ruskoj imperiji jeste nužni uslov koji omogućuje redukovanje Poljske na status satelitske države. U perspektivi Moskve Poljska mora da bude satelitska u ovakvoj ili onakvoj formi. Istorija uči Ruse da je istinski nezavisna Poljska uvek posezala za Viljnusom i Kijevom i nastojala da učvrsti svoju prevagu na prostorima ULB. Kad bi prethodne istorijske težnje Poljaka bile krunisane uspehom – to bi bilo jednako likvidaciji pozicije imperijalne Rusije u Evropi. Drugim rečima, Poljska ne može da bude istinski nezavisna ako Rusija treba da sačuva imperijalni status u Evropi.

S poljske tačke gledišta pitanje se formira analogno. Tražili smo prevagu na prostorima ULB – bilo vojnim putem ili stavljajući na prvo mesto federativne planove – jer, istorija nas uči da je Rusija koja dominira na tim prostorima nesavladivi rival. Iz ruku pobjedničkog rivala ne može se očekivati ništa drugo osim ropstva.

Hteo bih da istaknem dve tačke. Prvo – nije moguće diskutovati o poljsko-ruskim odnosima odvojeno od teritorija ULB – jer, poljsko-ruski odnosi bili su uvek funkcija situacije kakva je u datom istorijskom periodu vladala na tim teritorijama.

Da nije bilo Hitlera, da nije bilo Drugog svetskog rata, da su Nemci bili dobri Evropljani, mirovno raspoloženi – nezavisnost Poljske bi i pored toga bila ugrožena od strane Rusije, jer smo dvadesete godine odneli pobjedu kraj Varšave, ali *ne kraj Kijeva*. Posle Staljinove smrti završile bi se čistke i likvidacije

najboljih oficira sovjetske armije, Rusija bi podstakla trku u naoružanju, koju bi Poljska na kraju krajeva morala da izgubi. Pre ili kasnije, vojna nadmoćnost Rusije nad Poljskom bila bi tako velika da bi nam Moskva – uz pomoć ili bez pomoći Nemačke – nametnula svoj protektorat. To je jednostavno bilo zapisano i u Poljskoj nisu nedostajali politički pisci, koji su bili svesni toga. Adolf Bohenski,⁶⁰ odličan publicista koji je poginuo kraj Ankone, u okviru svoje teze „da se iz ovog rata ne treba vraćati“ – u knjizi koju je objavio Ježi Gjedroć na početku ere „Nove Nemačke“, kada još niko u Evropi nije bio svestan ko je Hitler i kakvi su njegovi planovi – savetovao je sporazum s Nemcima. Cilj ovoga sporazuma bilo bi odvajanje Ukrajine od Rusije. Uvek je reč o Ukrajini, Litvaniji i Belorusiji, jer situacija na ovim prostorima određuje poljsko-ruske odnose.

I druga tačka. Čini mi se da dok Ukrajince Rusi nikada nisu dovoljno cenili i ne cene ih ni dalje – dotle su Poljake uvek precenjivali i i dalje ih precenjaju. Uvek nas vide kao aktivne ili samo potencijalne rivale – ipak, uvek kao rivale. Istina, Hruščov je dozvolio odvoženje Raclavicke panorame⁶¹ iz Lavova, ali je takođe kategorički odbijao dostupnost Panorame poljskoj publici. Jer, smatrao je da će Raclavička panorama podsećati Poljake na oružani ustanak protiv Rusije. Čuvena epizoda s postavljanjem na scenu Mickjevičevih *Predaka* bila je na istoj osnovi.

Lično mi se čini da su „decembarski događaji“, široko planirani, mnogo verovatniji u Poljskoj nego izbijanje oružanog ustanka protiv Rusije. U emigraciji nema nijednog političara koji bi pozivao Poljake u Zemlji na ustanak. Međutim,

---

60 Adolf Bohenski (1909–1944) – publicista, aktivista i politički pisac. Sarađivao s časopisima *Slovo*, *Pobuna mladih* i *Politika*. Poginuo je u Italiji.

61 Raclavička panorama – slika na ulju koja predstavlja panoramu bitke kod Raclavica 1794. godine. Izrađena je krajem XIX veka.

Rusi se boje, ne toliko socijalne revolucije u Poljskoj koliko nacionalnog ustanka. Veruju takođe da bi radnička revolucija koja smera ka obaranju partijskog vođe i njegovog režima – za nekoliko dana izgubila ekonomsko-socijalne odlike i pretvorila se u opštenacionalnu pobunu protiv Rusije.

Ne smemo, isto tako, da zaboravimo da su Poljaci, a ne Rusi, doživeli šok Varšavskog ustanka, šok napuštanja Poljske od strane zapadnih saveznika, šok okupacije zemlje sovjetskom vojskom. Rat smo potpuno izgubili, jer nije ostalo ni parče zemlje nezavisne Žečpospolite. Srušila se naša tradicionalna koncepcija Poljske kao bastiona zapadne civilizacije. Izdala nas je naša sopstvena istorija, koju smo dizali u nebo u književnosti, u slikarstvu, u muzici. Izvršili smo najstrašnije otkriće kakvo narod može da izvrši, naime, da je Istorija beležnica zapisa iz „mrtvog doma“, a ne živa prošlost koja se potvrđuje u sadašnjosti. U takvim uslovima Poljaku je bilo teško da ne postane revizionista. Nije čudno što su čak katolički pisci i ne komunisti, odričući se socijalizma – na ruševinama „egzotičnih saveza“ – proklamovali pogled da savez sa Sovjetskim Savezom mora predstavljati kamen temeljac poljske politike. Bilo je to svesno odustajanje od stava rivala i prihvatanje stava vazala.

Međutim, moramo pamtiti da su ova traumatična iskustva bila čisto jednostrana i ticala se samo Poljaka, a ne Rusa.

Nema predmeta koji se optimistično definiše nazivom „opšta istorija“. Ne samo da nema opšte istorije – nema čak ni evropske istorije. Postoje samo poljska, ruska, francuska, nemačka itd. istorija. Bitka kod Beča, s kraljem Sobjeskim u prvom planu, viđena kao poljska istorija, malo podseća na bitku kraj Beča predstavljenu u nemačkoj istoriji.

Istorija je u toku zadržana politikom. Zato politički pisac mora da zna da gleda istoriju iz ptičje perspektive. U predmetu koji nas interesuje političar mora da bude u stanju

da gleda na tok događaja kako očima Poljaka tako i očima Rusa. Jer, politika je nastavak istorije i ne može se razumeti ruska politika bez razumevanja ruskog shvatanja istorije. Poljski narod je uvek igrao ozbiljnu ulogu u ruskoj istoriji i neophodno je da tačno upoznamo perspektive iz kojih nas Rusi gledaju.

Situacija u završnom periodu Drugog svetskog rata podsećala je na situaciju posle bitke kraj Jene. Napoleon je vladao čitavom Evropom i nepokorene su ostale samo dve države, tj. Rusija i Engleska. Napoleon je bio u Moskvi – Hitler je bio u predgrađu Moskve. U oba slučaja glavni saveznici Rusa bili su klima i prostranstvo. Na ljude iz Zapadne i Srednje Evrope ruska prostranstva izazivaju uticaj koji se teško može opisati. U Francuskoj ili u Nemačkoj sto kilometara je ogromna razdaljina – u Rusiji sto kilometara nije ništa. U dnevniku jednoga od nemačkih oficira naišao sam na definiciju da je Rusija zemlja bez horizonta. Iza horizonta, kad se do njega stigne, nalaze se nova polja, brda i reke – a iza novog horizonta ponovo su polja, brda i reke, i tako u beskraj, nedelja za nedeljom, mesec za mesecom. Citirani nemački oficir piše da čak leti, posle mnogih nedelja marša, ovaj ruski prostor, koji se nigde ne završava, čak i u najčvršćem čoveku izaziva naposletku osećanje nemoći.

Rusi su pretrpeli ogromne gubitke. Ali, istorija ih nije izdala – to znači, savremenost je potvrdila prošlost. Hitlerove armije, slično kao Napoleonove, iznurene ruskom klimom i prostranstvom, potučene su, odbijene daleko izvan ruske imperije.

U Poljskoj nam je tehnološki prevrat – avijacija i tenkovi – izbacio iz ruku naše tradicionalno oružje tj. konjicu. Imali smo nesumnjivo najbolju konjicu u Evropi, ali u našem slučaju savremenost nije potvrdila istoriju. Naprotiv, tradicija se pokazala kao bezuba starica u odnosu na motorizovane oklopne kolone, koje su nas savladale za sedamnaest dana.

Sve što sam prethodno napisao ima za cilj da ilustruje činjenicu da istorija nije izdala Rusiju već, naprotiv, da je potvrdila tradicionalne ruske postavke. Konačno, Rusi – nasuprot Poljacima – smatraju da se od vremena bitke kod Jene ništa nije promenilo. Rusija ima drugačiji sistem, ali, kao nekada, imperijalna je i nepobediva. Iz našeg poljskog sveta ispalo je dno – kako bi se slikovito reklo na engleskom. Ali iz ruskog sveta revolucija nije izbila dno, jer Rusija jeste i ostala je istorijski identična, to znači, imperijalistička i osvajačka.

Uzmimo još jedan primer. Revolucija i poraz do kojih je došlo u otomanskoj imperiji konačno su u Prvom svetskom ratu lišili Tursku njenog istorijskog identiteta. Turska je prestala da bude imperijalna velesila. Na kraju krajeva, savremeni Turci razmišljaju sasvim drugačije nego što su razmišljali njihovi dedovi i pradedovi nekoliko decenija ranije. Međutim, Oktobarska revolucija nije oduzela Rusiji njenu imperiju i ni za jotu nije promenila rusku istorijsku sklonost. Staljin se posle Drugog svetskog rata ponašao i radio kao car i samodržac cele Rusije – simbol i predstavnik imperijalističke ruske ideje.

Svi to znamo, međutim, malo ko od nas je svestan da ovaj ruski istorijski konzervatizam obuhvata i ocenu Poljske i Poljaka. Litvinov je govorio o restauraciji poljske imperije iz XV i XVII veka, što nam izgleda komično, ali za Litvinova – nasuprot nama – XX vek bio je nastavak XVI i XVII veka s istom tradicionalnom problematikom, ne isključujući poljsku problematiku. Slično kao carevi, Staljin, Litvinov i Brežnjev smatrali su i smatraju da na prostorima Ukrajine, Litvanije i Belorusije mogu da vladaju ili Poljaci ili Rusi. Ne postoji istorijsko treće rešenje – postoji samo izbor između poljskog i ruskog imperijalizma.

Rusi nas precenjaju, jer nas gledaju iz ruske istorijske perspektive. Međutim, Poljaci – mada su ponosni, a još češće

sentimentalni na svoju istorijsku prošlost – smatraju istovremeno da ova imperijalistička slava nema ničeg zajedničkog s današnjom stvarnošću.

Ponašamo se kao šljahtić koji je izgubio svoju imovinu. Slaba privreda, životne nedaće, a pre svega zao sused, učinili su da smo izgubili „imovinu“ koja nam je prema božjem i ljudskom zakonu pripadala. Tešimo se ipak da je „istorijska pravda“ kaznila Ukrajince, Litvance i Beloruse, jer su dobre poljske gospodare zamenili zlim sovjetskim gospodarima.

Trista godina imali smo nadmoć na Istoku. Ako mir Gžimultovskog⁶² (1. maja 1686. godine) smatramo prekretnicom poljsko-ruskih odnosa – treba konstatovati da sada Rusija već 300 godina ima prevagu na Istoku. Ova „alternativa“ – ili mi ili oni – onemogućuje normalizovanje odnosa između Poljske i Rusije. Ova „alternativa“ je uzrok što Poljaci, slično kao Rusi – ne veruju u treće rešenje, i pošto tertium non datur, prihvatamo satelitstvo kao sumorno, ali aktuelno stanje stvari. U sistemu „ili mi ili oni“ ovoga puta na površini su oni.

Ipak, postoji razlika između Poljaka i Rusa. Nadmoćnost Rusa potvrdila je Istorija. Međutim, naše borbe, ustanke, čak pobeđe – Istorija je uništila. Držimo se sistema „ili mi ili oni“ jer ne poznajemo i nemamo drugi sistem. Ali, većina Poljaka ne veruje više u taj sistem, ne veruje da bismo bilo kada mogli da steknemo nadmoćnost nad Rusijom. Plod ovoga neverovanja jesu satelitski mentalitet i servilnost.

Ja takođe ne verujem u sistem „mi ili oni“ – ne verujem da bismo ikada bili u mogućnosti da odgurnemo Rusiju izvan rampe Pšemisla kraj Smolenjska. Smatram takođe da je gorenavedeni sistem – mada istorijski duboko ukorenjen – danas ana-

---

62 Kšišto Gžimultovski (1620–1687), poznanjski vojvoda, od 1678. godine, diplomata, vođa velikopoljske šljahte, 1686. godine sklopio je u Moskvi s Rusijom mir, poznat kao „Mir Gžimultovskog“, mir Žečpospolite sa šljahtom.

hronizam, varvarski anahronizam. Ukrajinci, Litvanci i Belorusi u dvadesetom veku ne mogu da budu marionete u istorijskoj poljsko-ruskoj igri.

Želeo sam da pokažem da je sistem „mi ili oni“ – mada crpi svoju moć iz viševjekovne tradicije – u suštini zatrovani izvor. Moramo da tražimo kontakte i sporazume s Rusima spremnim da priznaju puno pravo na osamostaljenje Ukrajin-cima, Litvancima i Belorusima i, što je takođe važno, moramo i sami jednom i zauvek da se odrekemo politike ili planova o Viljnusu, Lavovu iz bilo kakve politike ili planova, koji bi u pogodnoj konjunkturi smerali ka ustanovljenju naše nadmoćnost na Istoku na račun gorepobrojanih naroda. Kako Poljaci tako i Rusi moraju da razumeju da bi samo neimperijalistička Rusija i neimperijalistička Poljska imale šansu da se sporazumeju i srede svoje međusobne odnose. Moramo razumeti da je svaki imperijalizam loš, kako poljski tako i ruski – realizovan koliko i onaj potencijalni, koji čeka povoljan sticaj okolnosti.

Ukrajincima, Litvancima i Belorusima mora biti priznato u budućnosti puno pravo na samoopredeljenje, jer to zahtevaju poljsko-ruski državni interesi. Samo na tom putu bilo bi moguće izbrisati iz sećanja katastrofalni sistem „mi ili oni“ – sistem koji danas nudi Rusiji savez sa satelitskom Poljskom, ali istovremeno čini da kad bi sutra izbio rusko-kineski rat – velika većina Poljaka želela bi pobedu Kineza.

Iz gorenavedenih razloga tzv. nacionalno pitanje je osnovni problem, ne samo ruski već i rusko-poljski. Samo radikalno rešenje ovoga problema u stanju je da promeni poljsko-ruske odnose.

Izgleda mi da raste procenat Rusa koji su svesni gorenavedenog problema. Još jednom želim da istaknem da se mentalitet „mi ili oni“ mora ugasiti, ne samo kod Rusa već i kod Poljaka. To je dvostrani proces. Čekajući strpljivo trenutak

osvete i restauraciju „spoljnog bedema“ – Poljaci intenzivno podstiču ruski imperijalizam.

U uvodu ovoga članka pomenuo sam M. Litvinova, za koga je istorijski sistem „mi ili oni“ bio 1944. podjednako živ i aktuelan kao u periodu proteklih trista godina. Litvinov je smatrao da treba konačno završiti delo započeto Andrušovskim primirjem⁶³ (30. 1. 1667. godine), kad je Poljska dala Moskvi Smolenjsk, Černjihovske, Sjeversčiznu, Sjevež i Kijev.

Tačno trideset godina posle razgovora Edgara Snoua s M. Litvinovim, unuk Maksima Litvinova – Pavel Litvinov uspostavio je kontakt s pariskom *Kulturom* i približio se našem gledištu.

Konačno, poslednja tačka tih razmatranja. Poljaci se odnose s odbojnošću prema uzvišenim parolama, sloganima, prema svakoj vrsti romantične frazeologije. Ipak, ne mogu da se oduprem utisku da u svom antiromantizmu Poljaci izbacuju dete s prljavom vodom. Politika naroda u ropstvu mora da povezuje ljude različitih uverenja i zato treba da se oslanja na moralni ideal, koji bi čistio naš program za nezavisnost i davao mu etičku dimenziju. Ova moralna nadnacionalna dimenzija nedostaje svim savremenim slobodarskim programima.

Niko se ne može poneti idejom ekonomskog rasta ili parolom „kolor televizor u svakom domu“. Mada svi žele automobile – niko nije spreman da umire za automobile i kolor televizore. U Vijetnamu, na Kipru, na Srednjem Istoku, u Severnoj Irskoj, u Angoli ili u Mozambiku – ljudi umiru za često pogrešne, ali vatreno ispovedane ideje.

Među savremenim Poljacima – kako u domovini tako i u inostranstvu – ništa, doslovno ništa ne znači vatreno ispove-

---

63 Andruševsko primirje, 1667. godine sklopljeno (u selu Andruševo kod Smolenjska) između Poljske i Rusije na trinaest i po godina, završavalo je rat vođen od 1654. godine. Ovo primirje učvršćeno je 1696. mirom Gžimultovskog.

danje. Bezidejni ljudi („smrt frajerima“) potpuno su nemoćni prema nasilju i predstavljaju klasični materijal za masovnu fabrikaciju robova.

Čitajući *Arhipelag Gulag* mora se doći do zaključka da ovi gigantski višemilionski logori ne bi mogli ni da se zamisle bez saradnje logoraša. Filozofija „smrt frajerima“ koju je ispovala velika većina logoraša u kombinaciji s nasiljem sovjetskih vlasti – čini od *Arhipelaga Gulag* prosperitetan *business*.

Svakako, najveći frajeri su pobornici parole „smrt frajerima“ i *Arhipelag Gulag* predstavlja monumentalnu potvrdu prethodne teze.

Ideja samoopredeljenja i slobode za pobratimske narode koji nas odvajaju od Rusije, uz istovremeno iskreno odricanje od bilo kakvih imperijalističkih planova – a u te planove treba uvrstiti sporazumevanje s Moskvom iznad glava i na štetu ovih naroda – tako shvaćen program mogao bi da vrati poljskoj politici visok moralni motiv, koji joj danas nedostaje.

Šta mi imamo za suprotstavljanje *Arhipelagu Gulag* – ako ga smatramo simbolom sistema? Nemamo Solženjicine – ali imamo Ivaškjeviče, apostole licenciranog uspeha. U emigraciji imamo žestoki antikomunizam, koji ne proizvodi ništa osim životinjske mržnje prema Rusiji. Ovom antikomunizmu nedostaje moralna dimenzija, pošto je spojen s nacionalnim egoizmom, a čak s uskim nacionalizmom. *Gulag* nas interesuje samo utoliko ukoliko u toj piramidi izmučenih tela i duša može da se vidi najava raspada Rusije, što bi nam pak omogućilo da vratimo Poljskoj Viljnos, Lavov, a možda još nešto više.

Treba da se vratimo Mickjeviču. On je bolje i istinski razumeo reč „sloboda“ i moralnu veličinu te reči.

Svečano uručenje počasnog državljanstva Litvanije Ježiju Gjedrojću.
Sleva: Adam Mihnjik, predsednik Algirdas Brazauskas i Ježi Gjedrojć. 1997.
Fotografija iz Arhiva Književnog instituta Kultura.

Deklaracija o ukrajinskom pitanju

U deklaraciji koju objavljujemo, smatrajući je daljim i važnim korakom napred u saradnji emigranata s Istoka, drugorazredno, čak ono koje pomračuje suštinu pitanja, bilo bi analiziranje sličnosti i razlika između ruskog imperijalizma prošloga veka i savremenog sovjetskog imperijalizma. Suština pitanja je sam imperijalizam, nezavisno od toga u kakvom vidu se javlja, kakvom motivacijom ili maskom se služi, u kakvim istorijskim okolnostima deluje. Ne možemo a da ne pomenemo ovde nepravde koje je Ukrajini pričinjavao viševekovni poljski imperijalizam.

Nezavisno od svojih formi, ciljeva i uslovljenosti, imperijalizam podjednako porobljava narode koji su njegove žrtve i jednako truje narod koji je njegov nosilac. Istinu govoreći, ne može se izostaviti jedna osnovna razlika: nasuprot carskoj Rusiji, Sovjetski Savez je danas poslednja kolonijalna imperija sveta i pre ili kasnije opšta žestina nacionalnog oslobođenja mora udariti i u njegovu anahronu egzistenciju.

U imperijalnoj strukturi SSSR-a postoje dva stepena potčinjenosti: status „ograničenog suvereniteta“ u tzv. narodnim demokratijama Srednjoistočne Evrope, kao i status potpunog nesuvereniteta u prisajedinjenim saveznim republikama. Poljaci, Česi ili Mađari imaju neuporedivo veće mogućnosti za

očuvanje svog nacionalnog i kulturnog identiteta nego Ukrajinici, Belorusi, Balti ili muslimanski narodi. Prvi su izlagani procesima sovjetizacije, ali još uvek ne rusifikacije. Drugi su sovjetizovani i svake godine sve intenzivnije rusifikovani. Ali, sudbine jednih i drugih su međusobno tesno povezane: neće biti zaista slobodnih Poljaka, Čeha ili Mađara bez slobodnih Ukrajinaca, Belorusa ili Litvanaca. I, u konačnom obračunu, bez slobodnih Rusa. Bez Rusa slobodnih imperijalnih ambicija, koji razvijaju svoj nacionalni život, poštujući pravo drugih naroda na samoopredeljenje.

U svojoj deklaraciji istakli smo na čelo Ukrajince kao najveći pokoreni narod u okviru SSSR-a; i kao narod – pored Litvanaca – koji najupornije teži da izbori državnu nezavisnost. U svakom slučaju, težimo stvaranju takve situacije u kojoj bi Ukrajinci mogli da se slobodno izjasne da li hoće nezavisnu državu.

Tokom nepunih deset godina jugovine, za vladavine Hruščova u Ukrajini, podigli su glave potomci „ubijenog prepodrođa“, nastojeći da makar delimično restauriraju to što je ostalo uništeno za vreme Staljina. Potom su došli i traju do danas pogromi Brežnjeva. Ništa, ipak, ne ukazuje na to da je Ukrajina kapitulirala. Naprotiv, ukrajinski patrioti najgušće naseljavaju zatvore i logore, a otpor u Ukrajini postao je sinonim nacionalnog otpora u imperiji.

Objavljujući stoga ovu deklaraciju, stavljamo u njoj pred javno mnjenje tri pitanja. Prvo, samo ukrajinsko pitanje. Drugo, pitanje svih drugih *nacmienszenstw* (koji predstavljaju već ukupno, od izvesnog vremena, *nacbolszenstwo* u SSSR-u), koji pretenduju na samoopredeljenje, na *pravo izlaska* garantovano na papiru sovjetskim ustavom. I treće, najzad, pitanje imperijalističkog naroda, za koga će biti utoliko bolje ukoliko brže shvati da se likvidacija sovjetskog kolonijalizma nalazi ta-

kođe u njegovom ličnom interesu, jer samo ona može da spreči opasnost od budućeg međusobnog pokolja.

Pozivamo, s posebnim naglaskom, ruski opozicioni pokret u SSSR-u i rusku političku emigraciju za jačanje i produbljivanje saradnje s borcima za nezavisnost Ukrajine.

Andriej Amarlik,
Vladimkir Bukovski,
Zbignjev Birski,
Juzef Čapski,
Ježi Gjedrojć, urednik mesečnika Kultura,
Natalija Gorbanjevska,
Gustav Herling-Gruđinjski,
Juzef Lobodovski,
Vladimir Maksimov, urednik kvartalnika Kontinent,
Tibor Merej, glavni urednik Irodalmi Ujsag, mađarskog književnog časopisa,
Dominik Moravski,
Viktor Njekrasov,
Aleksander Smolar,
Pavel Tigrid, urednik kvartalnika Svedectvi.

BELEŠKE O AUTORIMA

Slavomir M. Novinovski (rođ. 1965) – historičar; profesor Univerziteta u Lođu (od 2016), direktor Centra Ježija Gjedroja Lođskog univerziteta (od 2022); proučavalac istorije čehoslovačke i poljske diplomatije u periodu 1918–1945., poljske političke emigracije posle 1939. godine, kao i poljske historiografije u XX veku.

Prof. Novinovski je autor Predgovora i načinio je izbor tekstova za ovo delo.

Juzef Francišek Emanuel Bohenski, monaško ime Inocenti Marija (1902–1995), logičar, historičar logike i filozof, sovjeto-log, dominikanac, katolički prezbiter, profesor i rektor Univerziteta u Frajburgu (1964–1966), direktor Instituta za Istočnu Evropu (*Osteuropa-Institut in Freiburg*); profesor logike u Rimu.

Za vreme Drugog svetskog rata bio je kapelan poljske vojske, a takođe u 2. Korpusu u Italiji, gde je učestovao u bici kod Monte Kasina.

Juzef Čapski (1896–1993), poljski slikar, pisac, saradnik Instituta Literackog i časopisa *Kultura*. Godine 1918. upisao se na varšavsku Akademiju likovne umetnosti. Ubrzo je otputovao u Petrograd sa zadatkom da nađe nestale ulane. Borio se u poljsko-boljševičkom ratu i dobio je Orden Virtuti Militari. U periodu 1921–1924. nastavio je studije na Akademiji likovnih umetnosti u Krakovu. Od 1924. do 1931. godine boravio je s grupom krakovskih kapista u Parizu. Septembra 1939. godine mobilisan je i odveden u sovjetsko ropstvo. U poljskoj vojsci bio je šef odeljenja za propagandu i informacije, a potom Odeljenja za izdavačku delatnost Drugog korpusa.

Julijuš Mjerošesvki (1906–1976), pseudonim „Londonac”, poljski novinar, publicista, politički komentator. Kad je počeo rat 1939. godine, prešao je rumunsku granicu i radio kao vojni ataše Ambasade RP u Bukureštu, a potom zajedno s vojskom otišao na Bliski Istok. Od februara 1942. započelo je njegovo dugogodišnje poznanstvo s Gjedrojećem.

Posle rata ostao je u emigraciji u Velikoj Britaniji. U periodu 1950–1972. uređivao je stalnu rubriku *Engleska hronika* (*Kronika angielska*). Objavljivao je tekstove koji su se odnosili na koncepciju savremene svetske politike, posebno na borbu s ekspanizijom komunizma.

Juzef Z. Majevski, sveštenik, sibirski politički izgnanik-kapucin, aktivista poljskih iseljenika. Rođen je u Poljskoj, ali je 1940. zajedno sa čitavom porodicom deportovan u Altaj. Posle objavljivanja amnestije za Poljake, pridružio se Andersovoj armiji, stigao je do Istočne Afrike, tadašnje Rodezije. Školovao se u poljskoj školi za izbeglice. Godine 1949. započeo je studije u Južnoj Africi. Nekoliko godina kasnije u SAD-u stupio je u novicijat američkih kapucina. Pisao je za *Kulturu* iz Pretorije u Južnoj Africi.

Ježi Stempovski, pseudonim **Pavel Hostovjec** (1893–1969), poljski esejista, književni kritičar, mason. Poticao je iz Ukrajine. Studirao je u Krakovu, Minhenu, Ženevi, Cirihi i Bernu. Bio je zaposlen u Ministarstvu inostranih poslova, putovao po Nemačkoj, Francuskoj i Švajarskoj, gde je radio u poljskom diplomatskom predstavništvu u Bernu. Godine 1920. učestvovao je u poljsko-boljševičkom ratu. Između dva rata bio je inostrani korespondent Poljske telegrafске agencije, šef kabineta u Ministarskom savetu i predavač u Državnom institutu za po-

zorišnu umetnost. Kad je u septembru 1939. godine počeo rat, pobjegao je preko Mađarske u Bern. Saradnju s *Kulturom* započeo je 1946. godine. Do kraja života saradivao je s njom. Pisao je feljtone i eseje.

Indeks imena

A

- Abdurahman 104
Ajnštajn Albert (Einstein Albert) 100
Amarlik Anrijev 205
Anders Vladislav (Anders Władysław) 6
Apolon 87
Aristotel 34
Aržak Nikolaj (Julij Markovič Daniel) 143, 144
Askenazi Šimon (Askenazy Szymon) 95
Atina 88
Aurelijan (Aurelianus) 111

B

- Bernam Džejms (Burnham James) 26
Bizmark Oto fon (Bismark Otto von) 56
Bohenjski Juzef Marija (Bocheński Józef Maria) 193, 207
Bopkovski Andžej (Bobkowski Andrzej) 26
Brežnjev Leonid 152
Broz Josip Tito 22
Bukovski Vladimir 205
Burkhart Jakob (Burckhardt Jakob) 107

C

- Ciceron Marko Tuliije (Marcus Tullius Cicero) 54

Č

- Čapski Juzef (Czapski Józef) 75, 110, 205, 207
Čartoriski Adam (Czartoryski Adam) 10, 97

Čerčil ser Vinston (Churchill Sir Winston) 80

Čiževski Kšištof (Czyżewski Krzysztof) 212

D

Danijel Julij 26, 144

Del Robert 99, 102

Demosten 54

Dikens Čarls (Dickens Charles) 102

Dioklecijan (Gaius Aurelius Valerius Diocletianus) 111

Dmovski Roman (Dmowski Roman) 134, 149, 154, 155

Dobžanjski Henrik (Hubala), Dobrzański Henryk (Hubala) 70

Dostojevski Fjodor 23, 92

Dubček Aleksander 152

Đ

Đilas Milovan 22,23,26

E

Euripid 87,88

F

Ferero Guljelmo (Ferrero Guglielmo) 96

Ferster Fridrih Vilhem (Foerster Friedrich Wilhelm) 60

Fidija 34

G

Gjedroć Ježi (Giedroyc Jerzy) 5-25, 82, 128, 146, 184, 193, 202, 205, 207, 208

Gjerek Edvard (Gierek Edward) 160, 166, 170

Goldvin Semjuel (Goldwyn Sanuel) 102

Gombrovič Vitold (Gombrowicz Witold) 13, 26,65, 67, 110

Gomulka Vladislav (Gomułka Władysław) 22, 132

Gorbanjevska Natalija 205
Grgur Ninski 115
Grig Džon (Grigg John) 142
Gžimultovski Kšištof (Grzymułtowski Krzysztof) 197, 199

H

Heler J. Mihajlo 24
Herling-Grudinjnski Gustav (Herling-Grudziński Gustaw) 10, 11, 26, 184, 205
Herbert Zbignjev (Herbert Zbigniew) 26
Hit Edvard (Heath Edward) 172
Hitler Adolf 58, 59, 62, 103, 140, 148, 162, 187, 192, 193, 195,
Hlasko Marek (Hłasko Marek) 26
Homer 87, 88
Hostovjec Pavel (Hostowiec Paweł) 11, 22, 87, 111, 133, 208
Hruščov Nikita 139, 149, 151, 152, 155, 168, 193, 204
Hubal, pseud. od Dobžanjski Henrik (Dobrzański Henryk) 70

I

Ifigenija 88

K

Kant Imanuel (Kant Immanuel) 31
Karlo Veliki (Charlemagne, Carolus Magnus) 52
Kasandra 87-108
Kazot Žak (Cazotte Jacques) 91
Kerzon Džorž Nataniyel (Curzon George Nathaniel) 9, 51, 61
Klačko Julijan (Klaczko Julian) 95
Klitemestra 91
Kolakovski Lešek (Kołakowski Leszek) 26, 160
Kopernik Nikola (Kopernik Mikołaj) 171
Kosigin Aleksej Nikolajevič 139, 144

Košćuško Tadeuš (Kościuszko Tadeusz) 20, 163
Kovačević Sava 122
Kraševski Ignaci (Kraszewski Ignacy) 134
Kuronj Jacek (Kuroń Jacek) 26

L

Laker Valter (Laker Walter) 143
Lenjin Vladimir Iljič 43, 151, 155
Lipski Leo 26
Litvinov Maksim 186, 187, 196, 199
Litvinov Pavel 199
Lobodovski Juzef (Łobodowski Józef) 13, 19, 83, 84, 205

M

Mahmud Tarzi 104-106
Majevski Z. Juzef (Majewski Z. Józef) 79, 81, 208
Maksimov Vladimir 186, 205
Mane Eduar (Manet Edouard) 54
Mansar Fransoa (Mansart François) 5
Manžen Šarl (Mangin Charle) 100
Marks Karl (Marx Karl) 32, 43, 44, 144, 155
Merej Tibor 205
Meštrović Ivan 114-116
Mickjevič Adam (Mickiewicz Adam) 10, 20, 24, 134, 190, 193, 200
Mjeroševski Juliuš (Mieroszewski Juliusz) 13-16, 18, 22-24, 64, 65, 78, 83, 147, 165, 185
Mihajlov Mihajlo 22, 23, 26, 120-123
Mihnjik Adam (Michnik Adam) 26, 202
Mikolajčik Stanislav (Mikołajczyk Stanisław) 188
Miloš Česlav (Miłosz Czesław) 13, 26
Mišle Žil (Michelet Jules) 58
Molotov Vjačeslav Mihajlovič 61

Monjuško Stanislav (Moniuszko Stanisław) 20

Moravski Dominik (Morawski Dominik) 205

N

Napoleon Bonaparta (Napoléon Bonaparte) 125, 161, 195

Nikson Ričard (Nixon Richard) 166, 167, 170-174, 180

Nojman Buber (Neuman Buber) 53

Novinovski Slavomir M. (Nowinowski Sławomir M.) 207

NJ

Njekrasov Viktor 205

O

Olar Fransoa (Aulard François) 96

P

Parnjicki Teodor (Parnicki Teodor) 125

Pasternak Boris 26

Penlve Pol-Pridan (Painlevé Paul-Prudent) 100

Pikaso Pablo Ruis (Picasso Pablo Ruiz) 54

Pilsudski Juzef (Piłsudski Józef) 134, 149, 155, 187

Platon 33, 34

Podgurni Nikolaj 139

Posejdon 88

Prijam 87-89

Pulavski Zigmunt (Puławski Zygmunt) 66

R

Radak Karol 100

Ribentrop Joahim (Ribbentrop Joachim) 61

Rokosovski Konstanti (Rokossovski Konstanty) 76

S

- Saltikov-Ščedrin Mihail Jevgrafovič 121
Sinjavski Andrej 26, 139, 140, 144
Slovacki Julijuš (Słowacki Juliusz) 177, 190
Smolar Aleksander 205
Snou Edgar (Snow Edgar) 186, 187, 199
Solovjov Vladimir Sergejevič 121
Solženjicin Aleksandar Isajevič 26, 200
Sorel Alber (Sorel Albert) 59
Sosnkovski Kazimjež (Sosnkowski Kazimierz) 187
Staljin Josif Visarionovič 9, 21, 22, 57-59, 61, 73, 117, 120, 139, 143-5, 148, 160, 188, 192, 196, 204
Stempovski Ježi -Pavel Hostovjec (Stempowski Jerzy – Paweł Hostowiec) 11, 13, 22, 25, 86, 87, 111
Stvož Vit (Wit Stwosz) 176

Š

- Šeler Maks (Scheler Max) 42
Šestov Lav 121, 123
Šujski Juzef (Szujski Józef) 26
Šuket Nokola (Chuquet Nicolas) 96
Šuman Rober (Schumann Robert) 18, 74

T

- Talko Lešek (Talko Leszek) 51
Terc Abram (Sinjatovski Andrej Donatovič) 143, 144
Tigrid Pavel 205
Tito v. Broz Josip Tito
Tuhačevski Mihail Nikolajevič 103

U

- Ul briht Valter (Ulbricht Walter) 61

V

Vajthed Alfred Nort (Whitehead Alfred North) 29, 33, 36, 38

Van Gog Vinsent (Gogh Vincent van) 54

Vasjutinjski Vojćeh (Wasiutyński Wojciech) 165

Veli Han 104,105

Vejl Simon (Weil Simone) 26

Vels Herbert Džorž (Wells Herbert George) 69

Vježinjski Kazimjež (Wierzyński Kazimierz) 26

Vinjarski Lukaš (Winiarski Łukasz) 22

Vorošilov Kliment Jefremovič 139

Vujičić Petar 26

Z

Zaremba Zigmunt (Zaremba Zygmunt) 22

Zbiševski Vaclav Alfred (Zbyszewski Wacław Alfred) 65

Ž

Žirodu Žan (Giraudoux Jean) 54

Sadržaj

Ana Miljanić	
Uvodna reč	3
<i>Kultura – izazov bačen geopolitici</i>	5
Inocenti Marija Bohenski	
Kratak pregled Demokratskog manifesta	29
Juzef Čapski	
U Berlinu u Ujedinjenoj Evropi	51
Juliuš Mjeroševski	
O reformi „zaveta poljskosti”	65
Juzef Z. Majeovski	
Pismo Redakciji	79
Redakcija Kulture	
Nesporazum ili jeftin patriotizam	83
Pavel Hostovjec (Ježi Stempovski)	
Esej za Kasandru	87
Pavel Hostovjec (Ježi Stempovski)	
Beleške putnika kome se ne žuri	111
Juliuš Mjeroševski	
ABC politike Kulture	129

Juliuš Mjeroševski Poljska „Ostpolitik”	147
Juliuš Mjeroševski Poljska „Westpolitik”	165
Juliuš Mjeroševski Ruski „kompleks Poljaka” i teritorija ULB	185
Deklaracija o ukrajinskom pitanju	203
Beleške o autorima	207
Indeks imena	211

IMPRESSUM

Kultura Ježija Gjedroja - škola političkog mišljenja

Priredio: prof. Slavomir M. Novinovski

Saradnja: Jacek Multanovski, Jan Novinovski

Izdavač:

Centar za kulturnu dekontaminaciju (CZKD), Birčaninova 21, Beograd
+381 11 3610 270, www.czkd.org

Edicija Kultura

Za izdavača:

Ana Miljanić

Redakcija izdavačke delatnosti Centra za kulturnu dekontaminaciju:

Aleksandra Sekulić, Ana Isaković, Lola Joksimović,

Andrea Šaula, Slavka Vučetić

Tehničko uređenje:

Aleksandra Sekulić

Prevela:

Ljubica Rosić

Lektura i korektura:

Zorana Simić

Korišćene fotografije iz Arhiva Književnog instituta Kultura

Dizajn i prelom:

Monika Lang

Štampa: Srandard 2

Tiraž: 500

Godina izdanja: 2024.

Edicija „Kultura“ realizovana je u saradnji
sa Poljskim Institutom u Beogradu

CIP - Каталогизација у публикацији
Народна библиотека Србије, Београд

821.162.1:929 Гједројћ Ј.(082)
316.4(4)"19"(082)
316.42(4)"19"(082)

KULTURA Ježija Gjedroјća - škola političkog mišljenja / izbor sačinio i predgovor napisao Slavomir M. Novinovski ; s poljskog prevela Ljubica Rosić. - Beograd : Centar za kulturnu dekontaminaciju CZKD, 2024 (Beograd : Standard 2). - 217 str. : ilustr. ; 22 cm. - (Edicija Kultura)

Antologijski izbor. - Slike autora. - Tiraž 500. - Str. 3: Uvod / Ana Miljanić.
- Kultura - izazov bačen geopolitici: str. 5-26. - Beleške o autorima: str. 207-209. - Napomene i bibliografske reference uz tekst. - Registar.

ISBN 978-86-88001-34-2

а) Гједројћ, Јежи (1906-2004) -- Зборници б) Европа -- Политичке прилике -- 20в -- Зборници в) Европа -- Друштвена историја -- 20в -- Зборници

COBISS.SR-ID 157073161

